SLEZSKÝ SBORNÍK
ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXVI / 2018
ČÍSLO 2

ŘÍDÍ ALEŠ ZÁŘICKÝ

MUSEUM SILESIAE 1814
SLEZSKÉ ZEMSKÉ MUZEUM

sbornik_2_2018_náhled.indd 1 27.06.2019 12:35:23

SLEZSKÝ SBORNÍK
ACTA SILESIACA

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Aleš Zářický
Výkonný redaktor: Ondřej Kolář

REDAKČNÍ RADA
Robert Antonín, Jiří Brňovják, Martin Franc, Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík, Irena Korbelářová, Petr Kozák, Matěj Martinčák, Radmila Prchal Pavlíčková, Jan Saheb, Jerzy Sperka, Janusz Spyra, Tomáš Staněk, Marek Starý, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH Plus).

ADRESA REDAKCE
Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku
Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika
e-mail: slsb@szm.cz
web: http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html

Toto číslo vyšlo 1. 12. 2018

Vychází 2x ročně
Evidenční číslo MK: E 1240
ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:
KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD
E-mail: postmaster@kubon-sagner.de
MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC
Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz
Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Knopp, s. r. o., U Lípy 926, Nové Město nad Metují, www.tiskarnaknopp.cz

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2018

sbornik_2_2018_náhled.indd 2 27.06.2019 12:35:23

Obsah / Contents

Studie / Articles

Jakub POKOJ: ***Eradicating the distinctness of the Silesian political system in the period of the first Silesian war (1740–1742)*** **5–13**

Martina DRAGONOVÁ – Monika SZTURCOVÁ: ***Sbírka kramářských tisků v Památníku Petra Bezruče v Opavě*** **15–49**

Pavel ŠOPÁK: ***František Kahlik a česká kultura na Moravě a ve Slezsku na přelomu 19. a 20. století.*** **(*K 110. výročí úmrtí*)** **51–62**

Václav VELČOVSKÝ: ***O mlynáři a jeho vině: Věstník české menšiny Viléma Stanovského*** **63–73**

Jiří NEMINÁŘ: ***Feldgrau i battledress: Hlučíňané v československé zahraniční armádě*** **75–96**

Rafał RIEDEL: ***Silesia – oblivion: Territory and its past in contemporary lower silesians' identity constructions*** **97–112**

Recenze a zprávy o literatuře / Reviews and Brief Notices **113–120**
Libuše SPÁČILOVÁ – Vladimír SPÁČIL (edd.), Nejstarší matrika olomoucké univerzity z let (1576) 1590–1651. Die älteste Matrikel der Olmützer Universität aus den Jahren (1576) 1590–1651. *(Karel Müller)*; Tomáš Řeha (ed.), Edice topograficko-statistického popisu Moravy a Slezska Albína Heinricha. *(Janusz Spyra)*; Sbohem monarchie. Habsburské mocnářství 1804–1918. *(Marie Gawrecká)*; Petr MAJER – Zbyšek ONDŘEKA – Jan SAHEB, Českoslovenští legionáři z Těšínska. *(Ondřej Kolář)*; Pavel KREISINGER: Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách. *(Ondřej Kolář)*; Milan Myška: Vzpomínání aneb „Tri dni ma naháňali, eště ma nědostali …" *(Kamil Rodan)*

Kronika / Chronicle **121–123**
Karel Müller šedesátníkem. *(Zdeněk Jirásek)*; Pavel Zatloukal: 70 let. *(Pavel Šopák)*

Bibliografická příloha / Bibliography **125–127**

Autoři / Autors **129**

sbornik_2_2018_náhled.indd 3 27.06.2019 12:35:23

sbornik_2_2018_náhled.indd 4 27.06.2019 12:35:23

Eradicating the Distinctness of the Silesian Political System in the Period of the First Silesian War (1740–1742)

Jakub Pokoj

Jakub Pokoj: Eradictating the Distinctness of Silesian Political System in the Period of the First Silesian War (1740–1742)

The annexation of a part of Silesia by Prussia as the result of the First Silesian War (1740–1742) constitutes a milestone in the history of Silesia. Despite the fact that by the time Silesia was a politically separate part of the Kingdom of Bohemia, as early as during the war campaign Frederick began to reorganize the Silesian political system. The Prussian king acted in two ways. Some of the previous institutions were abolished by legal acts issued by Frederick as the conqueror, whereas others were being cancelled per factam concludentiam, without the use of any legal instruments. Frederician reforms ultimately removed all of the previous feudal reminiscences of the Silesian political system, making Silesia similar to other parts of the Prussian state.

Key Words: political system, judicial system, self-government, Frederick II of Prussia, Silesia, administration, territorial division

At the threshold of the war of the Austrian succession Silesia was a separate part of the Habsburg monarchy in regard to a political system, since in 1526 it gained the status of a "land" of the Kingdom of Bohemia.[1] Despite the attempts to deepen the centralization of power, which were undertaken by subsequent monarchs of the Habsburg dynasty, especially during and after the Thirty Years' War, in 1740 Silesia was an institutionalized political entity with a consolidated political structure. The aim of this article is to present a general draft of the process of the incorporation of a part of Silesia to the Kingdom of Prussia. The process entailed the removal of most of Silesian political institutions which remained in force until 1740.

In Polish literature there are several positions devoted to the political system of Silesia[2] or to the system of administrative bodies in the early modern period.[3] There are also publications about the political system and the administration of the Prussian state in the Frederician period.[4] This paper is devoted to problems connected with the issue of the conversion of a major part of Silesia from a politically separate land of the Crown of Saint Wenceslas into the position of a part of the administratively unified Prussian monarchy. The author's aim is to describe the changes in the political system which succeeded the Prussian invasion of 1740.

1 Kazimierz ORZECHOWSKI, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005, p. 11–12.

2 Por. Stanisław ŚRENIOWSKI, *Historia ustroju Śląska*, Wrocław 1948; K. ORZECHOWSKI, *Historia ustroju*.

3 Por. Gabriela WĄS, *Instytucje i zarządzanie w procesach integracji i dezintegracji Śląska*, "Sobótka" 2013, issue 2, p. 5–23.

4 Stanisław SALMONOWICZ, *Prusy: dzieje państwa i społeczeństwa*, Warszawa 2004; ed. B. Wachowiak, *Prusy w okresie monarchii absolutnej (1701–1806)*, Poznań 2010.

sbornik_2_2018_náhled.indd 5 27.06.2019 12:35:23

For the purpose of the article the author applied a wide meaning of "political system", which is commonly accepted in modern political sciences.[5] This term includes all the relations between various administrative bodies in a certain political entity, as well as forms of exercising power.

Silesia at the threshold of Frederick's invasion – matters of the political system

To begin the analysis of the modifications done in the position of Silesia after Prussia had annexed a major part of it, the political system of Silesia shall be drafted, as well as individual features of the Silesian political system before 1740 shall be indicated.

When Prussians crossed the border, a major part of Silesia belonged directly to the ruler (king) of Bohemia. The group of hereditary duchies that belonged to the crown included: the Duchy of Brzeg (Břežské knížectví), the Duchy of Głogów (Hlohovské knížectví), the Duchy of Legnica (Lehnické knížectví), the Duchy of Opole-Racibórz (Opolské a Ratibořské knížectví), the Duchy of Świdnica-Jawor (Svídnické a Javorské knížectví), the Duchy of Wołów (Volovské knížectví) and the Duchy of Wrocław (Vratislavské knížectví).[6] Among other political entities the following shall be listed: the Bishopric Duchy, state countries (including: Syców, Milicz and Żmigród), and feudal duchies, one of which (Duchy of Cieszyn; Těšínské knížectví) from 1722 was possessed by Duke Leopold of Lorraine, and after his death in 1729 was transferred to his son, Duke Francis of Lorraine, the spouse of Empress Maria Theresa.[7]

As a result, it should be stated that the territorial structure of Silesia at the beginning of the Prussian reign was differentiated. It should be noticed that some of the duchies, especially the more extensive ones, were also divided into minor districts. Denominations of these districts were varied in different duchies. For example, in the Duchy of Opole they were called "counties" (*Kreise*) and in the Duchy of Głogów there were "weichbilds" (*Weichbilde*).[8]

The sophisticated territorial division of Silesia was strictly connected with a non-uniform legal system. In their domains particular dukes maintained their legislative power, and the highest place in the hierarchy of legal sources belonged to ordinations which required the imperial approval for their validity. Ordinations could be also introduced in the hereditary duchies of the crown. The acts of *Schlesischer Fürstentag* could be divided into two groups. The first consisted of legal acts which required the emperor's approval for its validity. The executory acts did not require any form of approval and were valid from the moment of announcement.[9] Simultaneously to the growth of the absolutist tendencies of Habsburg monarchs, the number of acts of *Schlesischer Fürstentag* was decreasing. With the passage of time, the role of particular decisions grew. The imperial legislation was announced and published by the Superior Office (*Oberamtsregierung*).

5 Konstanty Adam WOJTASZCZYK – Wojciech JAKUBOWSKI, *System polityczny państwa*, in: *Społeczeństwo i polityka*, edd. K. A. Wojtaszczyk – W. Jakubowski, Warszawa 2007, p. 429.

6 Kazimierz POPIOŁEK, *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*, Katowice 1972, p. 152.

7 G. WĄS, *Instytucje i zarządzanie*, p. 11–12.

8 K. ORZECHOWSKI, *Historia ustroju*, p. 176–183.

9 Ibidem, p. 184–186.

sbornik_2_2018_náhled.indd 6 27.06.2019 12:35:23

The highest office of the imperial administration in Silesia was the Superior Office, which was created as a result of the transformation of the General Starost in 1629 into a collective office. Formally, the General Starost was still the head of the administration, although his competences were significantly reduced. The collective Superior Office, which consisted of the General Starost, the chancellor of the Superior Office, and 3 councillors, had at its disposal a separate vote at the *Schlesischer Fürstentag*. Thus, in accordance with the fact that the Superior Office was completely dependent on the crown, the *Schlesischer Fürstentag* was also subordinated to the will of the monarch. In contradiction to the office of the General Starost, which could be occupied only by one of the Silesian dukes, although with the General Starost being a representative of the monarch, the General Office was unconditionally dependent only on the monarch. Consequently, it can be stated that from 1629 the office of General Starost was no longer an office of dual, indigenous-royal, nature since the General Starost began to play "*a role not of a feudal politician, but rather an imperial minister*".[10]

The aims of the Superior Office included *inter alia*: taking care of regalia, supervision over the judicial system (including the hereditary duchies, the feudal duchies, and state countries), supporting trade and ensuring safety and order in the province. The strictly military matters were dealt with by the Higher War Commissioner just like the Royal Chamber of Wrocław administered tax issues.

A significant fact about the political system of Silesia at the threshold of the Prussian invasion was a progressive decay of the role of the General Starost, which finally was actually eliminated from the administrative apparatus. From 1719 the office of General Starost was unoccupied and its competences were performed by the "principal" of the Office, Johann Anton von Schaffgotsch.[11] As a result, it can be stated that in the last years of the Habsburg reign over the entire Silesia, the whole administration, judiciary system and indigenous offices were subordinated to the Habsburg absolutism. Before 1740 there was also the *Conventus Publicus* in Silesia, which was a permanent representative body, as well as *die Herren Fürsten und Stände von Ober und Nieder Schlesien*, whose institutional competences were not clear ever since the emergence of Habsburg's absolutist tendencies in 17th century. Also, the role of provincial assemblies of the hereditary duchies was constantly decreasing and their competences were being absorbed by the crown's administration.[12]

"Changes in march"

The death of emperor Charles VI and the succession of his daughter, Maria Theresa,[13] whose rights to the throne were actually questioned[14] in spite of the Pragmatic sanction of Charles VI from 1713 (approved by Silesian assemblies in 1720), created a situation of insecurity

10 Norbert CONRADS, *Książęta i stany. Historia Śląska (1469–1740)*, Wrocław 2005, p. 167.

11 ed. Karol MALECZYŃSKI, *Historia Śląska. Tom I do roku 1763*, Warszawa 1963, p. 465.

12 Marta HATALSKA-RYGOROWICZ, *Księstwo opolsko-raciborskie pod rządami Habsburgów (1532–1742)*, Opole 2001, p. 116–118.

13 The geopolitical situation in Europe in those times was described by Frederick the Great himself. Cf. ed. Gustav Berthold VOLZ, *Geschichte meiner Zeit*, Berlin 1912, p. 18–90.

14 Emanuel ROSTWOROWSKI, *Historia Powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 2004, p. 326–327.

sbornik_2_2018_náhled.indd 7 27.06.2019 12:35:23

in the European politics. The war started by Frederick of Prussia, for which *casus belli* stated claims risen by the Brandenburg Hohenzollerns to the duchies of Legnica, Brzeg and Wołów,[15] became a milestone in the history of the Silesian political system.

The first decisions of Fredrick the Great's in reference to Silesia were in fact made while his army was marching through Silesia. And what is more, the changes made 'in march', initially supposed to be provisional, occurred to be permanent as regards the removal of indigenous political and administrative bodies. Frederick's troops entering Silesia were followed by Prussian clerks whose aim was to establish the new administration of the conquered lands. Those officials were supposed to proceed in a methodical and formalized way, especially while preparing statistical registers aimed to lay the foundations for the efficient future administrative system of the new Prussian province. As an example, it can be indicated that in 1742 clerks were equipped with new templates, which aimed at intensifying the effectiveness of the administrative apparatus.[16]

In the first period of the First Silesian War the whole Prussian administration was subordinated to the specially created in January 1741 General Field War Commissariat (*General-Feld-Kriegs-Kommissariat*; further: General Commissariat). Gradually, parallel to the progress of the Prussian army, particular administrative bodies in the occupied territories were subordinated to the General Commissariat. The competencies of the General Commissariat were very broad as they included both general administration and e.g. safety matters and the supervision of trade. As a consequence, it shall be stated that the opinion that the aforementioned Frederick's actions indicate his will to retain Silesia, is correct.[17]

Just after the Prussian army had entered Wrocław, Frederick reorganized the Silesian central administration by chasing previous officials of the Superior Office. At the same time he was making efforts to subordinate *die Herren Fürsten und Stände von Ober und Nieder Schlesien* and the General Tax Office to the General Commissariat. However, these efforts were in vain because of the obstruction of native tax clerks, who tried to sustain old privileges.[18] Their lack of willingness to cooperate, manifested by stating that the only institution empowered to impose new taxes was the Silesian general assembly, finally forced Frederick to take definite steps. After he had captured Wrocław on the 10th August 1741, on the 31st October 1741 *die Herren Fürsten und Stände von Ober und Nieder Schlesien* and the General Tax Office were dissolved. This move enabled Frederick to seize all public levies from the Wrocław treasury.

Next moves of the "king-philosopher" were openly carried in order to subject Silesia to the uniform framework of the Prussian monarchy. On the 20th November1741, basing on the administrative patterns from other Prussian lands, the cantonal system of recruitment and supplying was introduced in the occupied part of Silesia.[19] There were 15 cantons

15 Giles MACDONOGH, *Fryderyk Wielki. Brutalny wódz i subtelny filozof*, Warszawa 2009, p. 145.

16 Małgorzata KONOPNICKA, *Struktura szlachty śląskiej w świetle pruskich tablic wasalnych z drugiej połowy XVIII i początku XIX w.*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, 2012, issue 3, p. 24.

17 G. WĄS, *Dzieje Śląska od 1526 do 1806*, in: *Historia Śląska*, red. M. Czapliński, Wrocław 2007, p. 220.

18 Ibidem, s. 221.

19 K. ORZECHOWSKI, *Historia ustroju*, s. 232.

sbornik_2_2018_náhled.indd 8 27.06.2019 12:35:23

created in Silesia and the matters of recruitment belonged directly to the commanders of regiments located in particular areas of Silesia.[20] Subsequently, on the 22nd December 1741 a new basic territorial division was performed, basing on the patterns from "old-Prussian" provinces.[21]

The General Commissariat was replaced with two "war and dominion chambers" (*Kriegs und Domänen-Kammern*) residing in Wrocław and Głogów. Each of these chambers governed a particular area (department) which was further divided into counties (*Kreise*) as territorial division units for agricultural areas, and tax districts (*Steuerbezirke*) for municipalities. Landrats (*Landrat*) presided over counties and tax councillors (*Steurräte*) managed tax districts. The only territory which was subordinated neither to war and dominion chambers was the county of Kłodzko (Ger. Grafschaft Glatz, Cz. Hrabství kladské). This constituted the expression of a specific status of Kłodzko, which was reflected also in the official terminology used in Prussia where the official name of the recently annexed province was "Souveraines Herzogtum Schlesien und dessen incorporierten Graffschaft Glatz" ("Sovereign Principality of Silesia and belonging to it County of Kłodzko"). It should be underlined that borders of the new counties and tax districts did not always correspond to the frontiers of the previous political entities such as hereditary duchies or state countries. Therefore, it can be assumed that while creating a new territorial division of Silesia Frederick followed the modern for the times rules of rational territorial division.

Among the aforementioned administrative and political changes two groups can be distinguished. The first consists of changes aimed to subordinate the previous administration in Silesia to the Prussian state. Exemplary of that is the creation of the General Field War Commissariat and the abolition of the General Tax Office. These kinds of reforms were characterised by their provisional nature – the necessity to ensure a steady supply of recruits and collection of taxes for the foreseen war campaign. It should be noticed that in the thirties of the 18th century Silesia "*was giving Wien more income from taxes than any other hereditary province of the Habsburgs*",[22] which could raise hopes that thanks to skilful administration the war campaign in Silesia could be self-financed. The other group included those amendments that were targeted to subject Silesia to the uniform organism of Prussia. These changes had permanent consequences and were aimed to achieve long-term goals. The creation of war and dominion chambers can be an example of such regulations. The establishment of war and dominion chambers not only unified the previously heterogeneous territory of Silesia, but also introduced the basic territorial divsion based on the pattern of the Prussian state.

A fact of key importance in the process of the development of a new order in Silesia was the appointment of a minister for Silesia, which took place in March 1742. The political position of this official was distinct because he was not subordinated to the *Generaldirektorium*, but was directly subject to the monarch. It was an exception in the Prussian central

20 K. ORZECHOWSKI, *Wpływ kantonalnego systemu werbunkowego na poddaństwo śląskich chłopów w drugiej połowie XVIII w.*, "Studia Śląskie", 1966, issue 10, s. 30.

21 K. ORZECHOWSKI, *Terytorialne podziały na Śląsku*, "Kwartalnik Opolski", 1972, issue 18.

22 Christopher CLARK, *Prusy. Powstanie i upadek 1600–1947*, Warszawa 2009.

sbornik_2_2018_náhled.indd 9 27.06.2019 12:35:23

administration system, which was then organised in accordance with the modern for that time rule of department administration. Despite the fact that it was a breach in favour of the rule of territoriality, which can be recognised as a step back from the perspective of the theory of administration, it must be noticed that the appointment of a minister for Silesia occurred to have a great impact on the development of this region. Ministers for Silesia, such as Karl Georg von Hoym, played a key role in the growth of pre-industrial Prussian Silesia.

While still operating on the basis of *ius in bello* Frederick significantly restricted the scope of municipal self-government. It seems that in the first period after the Prussian invasion, Silesian bourgeoisie, especially the Protestant part of this class, was setting hopes on Frederick. For instance, the behaviour of Wrocław citizens can be indicated. Basing on *ius praesidii*,[23] despite the prior approval, at the end of 1740 they refused to allow Austrian troops to enter the city and then, on the 3rd of January 1741 they concluded an agreement of neutrality with Frederick. Thanks to that arrangement the Prussian army was free to march through the city and to quarter on Ostrów Tumski and in Ołbin.[24] However, further actions of the king-philosopher did not satisfy the bourgeoisie. As soon as on 10th August 1741, after some provoked incidents, Prussian troops captured the whole city of Wrocław. This activity let Frederick act without any embarrassment in the process of subordinating Silesian administration to the Prussian state. In particular, it resulted in the abolition of the General Tax Office and the seizure of all previously collected levies. Wacław Korta defined this event as the "*annulment of all privileges of previous capital of Silesia and strict subordination of Wrocław to Prussian officials*".[25]

During the last part of the Habsburg period in the history of Silesia, a fixed scheme of municipal election was binding due to decrees of Leopold I from 1683 and 1685. At first, the municipal council proposed 3 candidates, one of which was selected by the General Starost to be the mayor. When Frederick abolished the office of General Starost, a specific situation took place. As the privileges which guaranteed self-government for municipalities were not cancelled, there was no competent administrative entity to indicate the mayor once the office of General Starost was abolished. In this situation, due to the binding force of the old privileges, municipalities, somehow naturally, began to ask competent war and dominion chambers to approve the election of mayors. So did the municipality of Racibórz in November 1742 (after the Wrocław treaty of 11th June 1742, which reserved most of Silesia for Prussia). The war and the dominion chambers not only rejected all the 3 candidates indicated by Racibórz, but also appointed their own candidate and claimed that "*the municipality has no right to oppose the decisions made by the chamber*".[26]

Both the seizure of Wrocław and the cancellation of municipal privileges were factual actions, but these factual actions were characterised by their significant legal consequences. The change of the political system of Silesia with regard to the abolishment of the municipal

23 The privilege according to the city was supposed the defend itself using only it's own forces.

24 Józef Andrzej GIEROWSKI, *I wojna śląska*, in: *Historia Śląska*, ed. K. Maleczyński, Wrocław 1963, p. 482.

25 Wacław KORTA, *Historia Śląska do 1763 roku*, Warszawa 2003, p. 332; J. A. GIEROWSKI, *I wojna śląska*, p. 490.

26 P. NEWERLA, *Administracja miejska po objęciu Śląska przez Prusy*, http://www.naszraciborz.pl/site/art/0-/0-/93.html [read: 11 X 2014].

sbornik_2_2018_náhled.indd 10 27.06.2019 12:35:23

and provincial self-government was in so far specific as it was not done by any way of legislation. In these matters Frederick acted *de iure belli* and aimed to abolish various administrative and political institutions *per factam concludentiam*. Despite the fact that initially he wanted to keep up appearances in order not to discourage Silesian states, his actions towards Silesia from the half of 1741 were characterised by a different attitude.[27] As Frederick felt confident after his victory in the battle of Małujowice (10th April 1741), he began to show that he considered Silesia as his conquered land.

Some significant changes were also made in the judiciary system. The first step in these matters was the creation of 2 *Oberamtsregierungen* with capitals in Wrocław and Głogów. These judicial authorities were competent to hear appeals from dominion courts as well as appeals from decisions of other lower courts in civil law cases. Jurisdiction in criminal matters required to be entrusted by the monarch.[28] *Oberamtsregierungen* were also competent to adjudicate upon cases of the first level instance in the cases which had been previously heard by courts of hereditary crown duchies. For these matters the *Geheimes Obertribunal* in Berlin was competent to hear appeals.

Later on, the Silesian judiciary system was reorganized during the reforms of Samuel von Cocceji, a prominent jurist of the Frederician period.[29] Except for the elimination of previous feudal institutions from the judiciary system and its unification in the whole province, a very significant sign of the modernisation of law was the exclusion of evidence by torture from a criminal procedure. This amendment was made in the first months of Frederick's reign, and as Prussia conquered a major part of Silesia this reform affected this province as well.[30]

The reminiscences of the feudal political system, which still existed in Silesia in 1740 can be described as apparent. Kazimierz Orzechowski claimed that "*the Habsburg absolutism* (…) *has changed the substance* [of the feudal political institutions – J.P.] *or has made them deprived of practical significance*".[31] This conclusion enables better understanding of the attitude of the Silesian state towards the political reforms of the Frederician period. Symptomatic was their behaviour during the First Silesian War because all of the Silesian states had sworn fealty to Frederick before the treaty of Wrocław was signed. The bishop of Wrocław did it together with Lower Silesian states on 7th November 1741, then states of Kłodzko on 29th January, 1742, and finally Upper Silesian states on 18th March, 1742.

It shall be noted that the philosopher on the throne did not trust most of the Silesian nobles, especially the Upper Silesian ones, as he stated that they had been attached to the House of Habsburgs.[32] In his Political Last Will of 1768 he described Upper Silesian

27 G. WĄS, *I wojna śląska*, p. 222.

28 K. ORZECHOWSKI, *Historia ustroju*, p. 234–235.

29 Cf. S. SALMONOWICZ, *Prusy*, p. 188–189.

30 Andreas Wolfgang WIEDEMANN, *Preußische Justizreformen und die Entwicklung zum Anwaltsnotariat in Altpreußen (1700–1849)*, Köln 2003, p. 21–22.

31 K. ORZECHOWSKI, *Śląsk pod obcym zwierzchnictwem. Problemy ustrojowe*, Opole 1966, p. 18.

32 Arno HERZIG – Krzysztof RUCHNIEWICZ – Małgorzata RUCHNIEWICZ, *Śląsk i jego dzieje*, Wrocław 2012, p. 117–118. Worth noting is also the the Frederick's opinion shown in a letter to his First Minister Heinrich von Podewils, written three days before signing the treaty of Wrocław. The king stated that Upper Silesia is a "*ruined and unable to self-maintain land*".

sbornik_2_2018_náhled.indd 11 27.06.2019 12:35:23

nobility as "*lazy, uneducated and devoted to their old lords*".[33] Despite the fact that Silesia was perceived as the "pearl of the imperial crown", in fact it was not of Wien's court's interest if taxes were collected in satisfactory numbers.[34] This marginalisation of Silesia could be one of the main reasons why Silesian states abandoned Maria Theresa so quickly, even before the loss of Silesia was confirmed by the treaty of Wrocław.

The most significant symptom of the lack of attention paid to Silesia was the resignation of visiting Silesia by several monarchs (the last visit took place in 1617,[35] except for the Frederick I's, the "Winter King's", visit in 1620),[36] and transfer of the royal palace in Wrocław to the Jesuits.[37] However, it shall be also noted that since Prussians captured Wrocław Frederick was making great efforts to win the support of native aristocracy native aristocracy's support. In order to achieve this goal he generously granted honorary titles.[38] However this action was not accompanied by any financial advantages.[39]

Concluding Remarks

To recapitulate, it can be noted that all of Frederick's legal regulations with respect to Silesia were generally aimed to subdue Silesia to the uniform and absolutistic Prussian monarchy. From today's perspective, the efficiency and speed of the king-philosopher's actions can be quite shocking. In about 2 years he managed to remove political institutions, which had been created in about 200 years, and then for the next century protected from the threat of the Habsburg absolutism. The liquidation of the previous political distinguishing features of the Silesian political system was made in two ways.

Chronologically, the first method were actions done *de iure belli*. Frederick, initially as the occupier, had introduced some provisional regulations which later occurred to be permanent. So did Frederick in the case of the creation of the General Commissariat which was supposed to be just a provisional institution. All of the regulations adopted in the same way can be all together described as a temporary political system. The other group consisted of actions which were made without using any legal methods. As an example, the liquidation of municipal self-government can be indicated. As it was mentioned above, the reforms according to the municipal self-government were limited to the actual liquidation of particular institutions. The process of the cancellation of municipal privileges in the matters of the election of mayor was made by the new central Prussian provincial administration – not by statutory law acts issued by a sovereign monarch.

Due to the subordination of the whole administration and judiciary system to the Prussian state, from 1742 it could be no longer stated that Silesia was a politically separate

33 Ch. CLARK, *Prusy*, p. 159.

34 Małgorzata WYRZYKOWSKA, *Śląsk w orbicie Wiednia. Artystyczne związku Śląska z Arcyksięstwem Austriackim w latach 1648–1741*, Wrocław 2010, p. 87–88.

35 Anna ŚLIWOWSKA, *Uroczyste wjazdy monarsze do Wrocławia w latach 1527–1620*, Wrocław 2008, p. 145–180.

36 Ibidem, p. 181–227.

37 ed. Joachim Bahlcke, *Śląsk i Ślązacy*, Warszawa 2001, p. 81.

38 C. GRÜNHAGEN, *Schlesien unter Friedrich dem Grossen*, vol. 1 (1740–1756), Breslau 1890, p. 328–329.

39 G. WĄS, *I wojna śląska*, s. 225.

sbornik_2_2018_náhled.indd 12 27.06.2019 12:35:23

part of a state. The only exception which indicated a distinctposition of Silesia in Prussia was the institution of a minister for Silesia. However, it was only an official who was not subordinated to the *Generaldirektorium*. According to Frederick, it was supposed to be only an element of rationalisation.

Likvidace specific slezského politického systému v období první slezské války (1740–1742)
(Shrnutí)

Po připojení většiny Slezska k Prusku přijala administrativa krále Bedřicha II. řadu opatření s cílem začlenit území do uniformních struktur absolutistické monarchie. Efektivita a rychlost tohoto procesu je z dnešního pohledu šokující. Během dvou let se podařilo odstranit stávající instituce, které vznikaly po dobu dvou staletí a dalších sto let odolávaly absolutistickým tendencím Habsburské monarchie. Likvidace dosavadního zřízení probíhala dvěma cestami.

Chronologicky vzato, první kroky byly provedeny de iure belli. Bedřich z pozice okupanta zavedl četná provizorní opatření, jež se následně stala permanentními. To se týkalo zejména vytvoření generálního komisariátu. Další vlna opatření byla provedena bez právního rámce. Jako příklad může posloužit likvidace městských samospráv. Omezování výsad měst včetně práva volit starostu vycházela z prostředí regionálních pruských správních orgánů, nikoliv z centrálních panovnických nařízení.

Jediným pozůstatkem administrativní svébytnosti Slezska se stal institut ministra pro Slezsko. I v tomto případě však reálně šlo pouze o úředníka podřízeného generálnímu direktoriu.

sbornik_2_2018_náhled.indd 13 27.06.2019 12:35:23

sbornik_2_2018_náhled.indd 14 27.06.2019 12:35:23

Sbírka kramářských tisků v Památníku Petra Bezruče v Opavě

Martina Dragonová – Monika Szturcová

Martina Dragonová – Monika Szturcová: Broadside Ballads from the Collections of the Petr Bezruč Memorial in Opava

The study focuses on the broadside ballads from the Silesian area which are part of the collections of the Petr Bezruč Memorial in Opava. The collection is complexly characterized in terms of represented genres, content, dating and the provenance of prints and represented languages. Attention is also paid to broadside ballads collectors in Silesia.

Key Words: broadside ballad, chapbook, pilgrim song, prayer, Petr Bezruč Memorial, Silesian museum (Opava), 19th century, print house, Silesia

1. Úvod – kramářské tisky

Kramářská produkce představovala specifický kulturní fenomén evropské literatury pro nejširší čtenářské vrstvy. Rozvíjela se v rozmezí 16. – 19. století, vrcholila však v 18. století a v první polovině 19. století (výjimkou ale nejsou ani tisky z 20. století). Tato produkce se rozvinula více či méně ve většině evropských zemí. Prostřednictvím kramářských tisků, tj. jednotlivých letáčků drobného formátu („šestnácterky“ s výškou cca 10 cm či později „osmerky“ vysoké cca 15 cm), vycházely nejčastěji písně či modlitby, ale i další žánry. Tyto tisky byly určené pro co nejširší čtenářské vrstvy a svým obsahem vycházely vstříc jejich vkusu, což bylo z hlediska komerčního úspěchu vydavatele nutností. Zvláště na venkově byly ve své době nejrozšířenějším druhem tištěné literatury. Vydávaly je tiskárny zaměřující se na populární cenově dostupnou četbu pro lidové čtenáře. Uvádí se, že se na vydávání kramářských tisků na našem území soustředilo od 17. do počátku 20. století cca 200 tiskáren. Texty byly zpravidla anonymní, jména autorů se uváděla spíše ojediněle. Od nezbytné cenové dostupnosti se odvíjela nízká kvalita použitých technologií, tisk bez vazby, nedbalá typografická úprava a nízká kvalita použitého papíru. Až do konce 19. století se tisklo švabachem, latinka se prosadila až ve 20. století (německé tisky si zachovaly švabach i ve 20. století). Originalita textů nebyla ve své době nikterak nutným znakem a neexistovalo pojetí autorství v dnešním slova smyslu, tudíž se tytéž texty vydávaly v dlouhém časovém horizontu, tiskárny je mezi sebou přebíraly a stejně tak se přebíraly obrázky. Obrazový doprovod se vytvářel technikou dřevořezu či dřevorytu a jeho účelem bylo zvyšovat atraktivitu tisku pro potenciální kupující. Mnohdy však z obsahového hlediska neodpovídal textu, k němuž byl připojen. Obrázky na tiscích jsou zajímavé také tím, že v nich můžeme rozpoznat i např. renesanční štočky, ale i místní tvorbu řemeslníků, rytců perníkářských či látkových forem. Za zmínku rovněž stojí, že černobílé obrázky byly majiteli tisku, patrně dětmi, mnohdy vybarveny. Kramářské tisky se šířily prostřednictvím prodeje na trzích, jarmarcích, podomním prodejem či na poutích, odkud si je lidé přinášeli jako upomínku pro sebe či své blízké. Povšimněme si, že samotný název „kramářský“

sbornik_2_2018_náhled.indd 15 27.06.2019 12:35:23

tisk je odvozen od obchodníka – kramáře, který tisky prodával (dříve se používaly pojmy „jarmareční tisky“, „jarmareční písničky“ či „špalíčkové tisky“, „špalíčkové čtení“). Majitelé většího množství kramářských tisků si je často svazovali (sešívali) do jednoho souboru, čímž vznikaly tzv. špalíčky, které byly opatřeny koženou či látkovou vazbou. Každý špalíček je tak neopakovatelným originálem jak z hlediska obsažených tisků, tak z hlediska vnější podoby. Tyto cenné artefakty nám dnes mohou poskytnout řadu zajímavých informací, nejen o osobních preferencích majitele, ale např. v případě, že špalíček obsahuje poutní písně i jako doklad navštěvování či obliby určitých poutních lokalit v regionu, odkud špalíček pochází či lokální oblibu určitého svatého. Nicméně bližší informace o majiteli konkrétního špalíčku bývají spíše výjimkou – o to jsou cennější, pokud jsou známy.

Z obsahového hlediska se kramářské tisky tradičně dělí na náboženské a světské, byť v některých případech (jako např. v případě písní o zázracích) není tato hranice zcela ostrá. Z hlediska poetiky „běžných“ kramářských písní můžeme jak u náboženských, tak světských písní sledovat jisté společné rysy. Obsahově vycházely ze zásad katolické morálky a propagovaly je. Texty měly zábavnou, zpravodajskou či mravoučnou funkci. Přitažlivosti se autoři snažili dosáhnout zejména prostřednictvím emotivních obrazů – ať už dojemných (např. obrazy hladových sirotků či osiřelých vdov), strašidelných či drastických (např. rozsáhlé pasáže s naturalistickými popisy mučení Krista). Oblíbeným postupem byla dialogičnost (např. dialog milenců, loučení Panny Marie s Kristem, loučení poutníka s Pannou Marií na poutním místě, dialog člověka se smrtí). Jedním z nejtypičtějších rysů provázejících tvorbu textů kramářských písní je variování, kdy se jako „šablony“ přebíraly celé texty, v nichž docházelo k drobným úpravám podle záměru autora (jedna píseň se mohla např. zpívat k různým poutním místům jen s drobnou úpravou – změnou patrona a poutního místa). Ačkoliv musíme přiznat, že v rámci kramářských písní skutečně převládají skladby víceméně stereotypní, lze mezi nimi narazit na texty s uměleckými ambicemi.[1]

Zajímavou podskupinou v rámci kramářské tvorby jsou knížky lidového čtení. V tomto případě se nejednalo o drobné letáčky, ale drobné „knížečky“ (výška do 15 cm), obsahující většinou prozaický příběh. Tento útvar triviální literatury se v Evropě vydával v rozmezí 15. – 19. století (v českém prostředí se začal ve větší míře vydávat od poloviny 16. století, zejména pak v 18. století). Rovněž se vydávaly v jednoduché knihařské úpravě s dřevorytovými ilustracemi. „Typické“ knížky lidového čtení byly nejčastěji nenáročnou četbou s bohatým, dobrodružným dějem. Zápletka byla postavena na dějových zvratech a čtenářsky atraktivních fantastických, hrůzostrašných či sentimentálních motivech. Čerpaly zpravidla z nadnárodních starověkých či středověkých látek – oblíbené byly zejména rytířsko-dobrodružné náměty. Jejich dominantním cílem bylo čtenáře pobavit, k tomu se však mohla přidružovat i funkce nábožensko-výchovná či mravokárná. Mějme však na paměti, že jako knížka lidového čtení mohla vyjít i kniha s náboženským obsahem.

Velká část tisků se vlivem opotřebování či počátečního nízkého zájmu paměťových institucí do dnešních dob jistě nedochovala, i přesto máme těchto artefaktů v českém

1 K tématu umělecky kvalitních textů v rámci kramářských tisků viz Jakub IVÁNEK, *Kramářský tisk jako publikační forma ambiciózní náboženské písně*, Bohemica Litteraria V, roč. 14, 2011, č. 2, s. 3–22.

sbornik_2_2018_náhled.indd 16 27.06.2019 12:35:23

prostředí k dispozici nebývalé množství, na rozdíl např. od sousedního Polska, kde se kramářská produkce rozšířila v mnohem menší míře a později. Největší sbírku kramářských tisků v České republice spravuje Knihovna Národního muzea, v jejíchž sbírkách se uchovává více než 50 000 jednotek, včetně špalíčků.

Je třeba připomenout, že zájem o kramářskou tvorbu nebyl vždy samozřejmostí. Tento cenný doklad dobové knižní kultury a čtenářských preferencí širokých lidových vrstev byl dlouhá léta z hlediska své hodnoty nedoceněný. Opomíjeny byly dlouhou dobu zejména náboženské kramářské tisky, které však, jak již bylo mnohými výzkumy potvrzeno, převažují. Průlom v bádání o kramářské produkci nastoupil v 60. letech, kdy se v roce 1960 a 1961 konala interdisciplinárně laděná vědecká konference Václavkova Olomouc, znamenající posun především v metodologickém přístupu ke kramářské produkci.[2] Kramářské tisky zde byly podrobeny komplexnímu rozboru z hlediska literárního, hudebního a výtvarného a rovněž z hlediska knihovnického zpracování. Badatelé si vytkli za cíl především fyzickou záchranu materiálu a jeho katalogizaci, zároveň měly být kramářské tisky zasazeny do historicko-společenského a literárního kontextu. Významným počinem tohoto období byla publikace *Světská kramářská píseň* (1970) B. Beneše,[3] který vývoj kramářských tisků u nás periodizoval a ohrazoval se proti hlasům považujícím kramářskou produkci za úpadkovou. Změna ve výzkumu nastala v 90. letech, odkdy sledujeme zesílený zájem o kramářskou produkci, zvláště pak o dosud ze zřejmých důvodů přehlížené náboženské tisky. Především po roce 2000 se však tento kulturní fenomén stal předmětem neutuchajícího zájmu mnoha badatelů z řad literárních historiků, etnografů, muzikologů, lingvistů či knihovníků. Z důležitých publikací jmenujme sborník *Obraz ženy v kramářské produkci* (2008),[4] výstup projektu Společnost a žena v kramářské produkci z pohledu gender, jehož předmětem zájmu byla sbírka kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR v. v. i. Autoři se mj. soustředili na způsob zobrazovaní ženských postav (světských či náboženských – zejména Panny Marie) v textech kramářských tisků či roli ženy v procesu produkce a recepce. Ke klíčovým patří zejména výzkum po stránce genologické, kterým se v návaznosti na žánrový rozbor barokních písní J. Malury, zabýval J. Ivánek v práci *Písně o svatých v české barokní literatuře* (2010).[5] Za důležité pokládáme současné pojetí kramářského tisku jakožto druhu publikační formy, nikoli žánru pololidové literatury. Podle J. Malury pojem „kramářská píseň nevypovídá nic o žánrové charakteristice – označuje jen způsob publikace.[6] V této souvislosti bychom rádi upozornili na cennou shrnující Ivánkovu studii *Poznámky k vymezení pojmu kramářská píseň (s ohledem na tisky náboženské povahy)* (2017).[7]

2 *Václavkova Olomouc 1960: sborník referátů a diskusních příspěvků*, ed. Jaromír DVOŘÁK, Praha 1961; edd. Jaromír DVOŘÁK a Josef Š. KVAPIL,Václavkova Olomouc 1961: sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni, Praha 1963.

3 Bohuslav BENEŠ, *Světská kramářská píseň*, Brno 1970.

4 ed. Markéta HOLUBOVÁ, *Obraz ženy v kramářské produkci*, Praha 2008.

5 Jakub IVÁNEK, *Písně o svatých v české barokní literatuře*, Ostrava 2010.

6 Jan MALURA, *Písně pobělohorských exulantů*, Praha 2010, s. 53.

7 Jakub IVÁNEK, *Poznámky k vymezení pojmu kramářská píseň (s ohledem na tisky náboženské povahy)*, Listy filologické CXL, 2017, č. 1–2, s. 201–230.

sbornik_2_2018_náhled.indd 17 27.06.2019 12:35:23

Pro badatele kramářských tisků jsou nezastupitelnou pomůckou knižně vydané či online dostupné katalogy. Nepřekonaným počinem v této oblasti zůstává rozsáhlý *Katalog kramářských tisků* (2008) ke sbírce kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR, který vydala L. Kopalová spolu s M. Holubovou, který obsahuje katalogová hesla pro více než 3000 tisků.[8] Z katalogů pro regionální sbírky jmenujme *Kramářské písně ze sbírky Muzea Vysočiny Pelhřimov* (2016), sestavený M. Skořepovou, který obsahuje cca 300 katalogových hesel,[9] či ze starších prací *Soupis kramářských tisků ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*, který sestavila J. Veselská (1982).[10] Velice záslužným počinem na poli zpřístupňování kramářské tvorby badatelům a široké veřejnosti je *Špalíček – Digitální knihovna kramářských tisků*, v současnosti obsahující digitální kopie cca 4000 tisků (zajímavým počinem je rovněž virtuální výstava *Poslechněte, co se v pravdě stalo…*).[11] Nesmíme opomenout rovněž průběžně rozšiřovaný digitalizovaný *Knihopis*, registrující staré tisky do roku 1800.[12]

Z aktuálně probíhajících výzkumů jmenujme projekt GAČR věnovaný poutním písním k moravským a slezským poutním místům, řešený Ostravskou univerzitou,[13] a projekt NAKI zaměřený na kramářské písně z brněnských historických fondů, na němž se podílejí Masarykova univerzita, Moravská zemská knihovna, Etnologický ústav AV ČR v. v. i. a Moravské zemské muzeum.[14] Rádi bychom rovněž upozornili na připravovanou knihu týkající se reflexe kultu Panny Marie Čenstochovské v moravském a slezském prostoru, pro jejíž literární část jsou hlavním pramenem kramářské písně.[15]

2. Sbírka kramářských tisků v Památníku Petra Bezruče

2. 1. Základní charakteristika a vývoj sbírky

Sbírka kramářských tisků v Památníku Petra Bezruče (dále PPB), který je součástí Slezského zemského muzea Opavě (dále SZM), zahrnuje kramářské tisky – písně, modlitby, knížky lidového čtení, ojediněle rukopisy. Celkem se jedná o cca 847 sbírkových předmětů, ať už ve formě samostatných knížek, jednotlivých tisků či v rámci větších souborů (písňových špalíčků). Souvisejícími sbírkami jsou sbírky kramářských tisků v Oddělení společenských věd SZM (muzikologické a národopisné pracoviště), dále pak sbírky starých či kramářských tisků v Muzeu Těšínska v Českém Těšíně či v Muzeu Beskyd

8 Markéta HOLUBOVÁ – Ludmila KOPALOVÁ, *Katalog kramářských tisků*, Praha 2008.

9 Markéta SKOŘEPOVÁ, *Kramářské písně ze sbírky Muzea Vysočiny Pelhřimov*, Pelhřimov 2016.

10 Jiřina VESELSKÁ, *Soupis kramářských tisků ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*, Frýdek-Místek 1982.

11 Dostupné online: http://www.spalicek.net.

12 Dostupné online: http://www. knihopis.cz.

13 Poutní písně na Moravě a v českém Slezsku 17. až 19. století. Projekt GAČR reg. č.: 17-08928S, hlavní řešitel: prof. Mgr. Jan Malura, Ph.D.

14 Kramářské písně v brněnských historických fondech. Projekt NAKI II, identifikační kód: DG18P02OVV021, hlavní řešitel: doc. Mgr. Pavel Kosek, Ph.D.

15 Kol. autorů, *Pod ochranu tvou se utíkáme. Kult Panny Marie Čenstochovské v českém Slezsku na Moravě / Pod twoją obronę uciekamy się. Kult Matki Boskiej Częstochowskiej na Śląsku czeskim i na Morawach*. V tisku.

sbornik_2_2018_náhled.indd 18 27.06.2019 12:35:23

ve Frýdku-Místku. Z hlediska množství uchovávaných tisků je sbírka v PPB větší než související sbírky v rámci SZM (národopisné pracoviště uchovává cca 500 kramářských tisků, muzikologické cca 400), ale menší než související uvedené regionální sbírky (Muzeum Beskyd vlastní cca 1300 kramářských tisků, Muzeum Těšínska rovněž cca 1300). Žánrovou skladbou a časovým zařazením tisků je sbírka v PPB se všemi souvisejícími sbírkami srovnatelná. Z hlediska zastoupení německých a polských tisků je však sbírka výrazně chudší než národopisného pracoviště SZM. Základ sbírky tvoří sběry od tří původců, největší část, a to 423 kusů kramářských tisků, pochází ze sběrů zejména na Těšínsku a v menší míře na Hlučínsku, které byly nakoupeny do sbírky PPB 15. května 1962 za cenu 2326 Kčs od J. Vochaly. Další část tisků, 124 kusů, byla koupena do sbírky PPB dne 8. listopadu 1963 za 780 Kčs od Růženy Nogolové z Raškovic, dcery J. L. Mikoláše. Zatím posledním přírůstkem do sbírky kramářských tisků je sbírka V. Praska, která tvoří celkem 296 kusů tisků. V roce 2017 byly tyto tisky oficiálně přijaty do sbírek SZM, všechny tisky obdržely inventární čísla a sbírka byla podrobena komplexní analýze. Tisky byly důkladně evidovány a digitalizovány, což je přínosné i vzhledem ke špatnému fyzickému stavu řady z nich, opotřebovaných nešetrným zacházením či poškozených vlhkostí. S cílem přiblížit tyto cenné artefakty ze života našich předků širší veřejnosti byla v roce 2018 v PPB realizována výstava s názvem *Radůj se duše a buď veselá aneb Kramářské tisky z Památníku Petra Bezruče*, na níž byly prezentovány zejména náboženské tisky.

Ve sbírce převládají tisky náboženské (cca 75 %). Z chronologického hlediska představují tisky vzorek české populární tvorby od 1. poloviny 18. století do počátku 20. století, většina tisků však spadá do produkce 19. století. Nejstarším tiskem ve sbírce je knížka lidového čtení obsahující rady hospodyním *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně*, vydaná v Praze v roce 1585 u Daniela Adama z Veleslavína.[16] Nejstarší datovaná kramářská píseň je ke sv. Janu Sarkandru a sv. Janu Nepomuckému, vydaná roku 1732 v Olomouci.[17] Co se týká provenience, převažují tisky z tiskáren v uherské Skalici (Škarniclova tiskárna), dále se objevují tisky vydané v Těšíně (Procházkova tiskárna), Olomouci, Litomyšli (tiskárna Josefiny Bergrové), Frýdku (Orlova tiskárna), Opavě (Pavlíčkova tiskárna), ojediněle se zde objevují i tisky z dalších slezských, moravských či českých lokalit (Fulnek, Hranice, Praha). Lze předpokládat, že tisky, na nichž není místo tisku uvedeno, pocházejí ve většině případů z tiskárny skalické či těšínské, které byly ve sledovaném období hlavními provozovnami orientovanými na vydávání kramářské literatury pro tento region.

V některých tiscích nalezneme informace o donátorovi, např. údaj v tisku obsahujícím modlitbu *Svatý a bolestný žalář Ježíše Krista* (Těšín, 1869): „Nákladem Petra Šamaje v Frýdku“.[18] V tisku *Píseň nábožná při druškách Panny Marie* (Těšín, 1856) objevíme „vzkaz“ čtenářům od skladatele písně: „Já skládatel těchto písní nehodný vás pro lásku boží prosím, abyste na těch svatých místech na mou ubohou duši s modlitbou také

16 Slezské zemské muzeum (dále SZM), Památník Petra Bezruče (dále PPB), Sbírka kramářských tisků, inv. č. AP 13/841.

17 Tamtéž, inv. č. AP 13/242.

18 Tamtéž, inv. č. AP 13/7.

sbornik_2_2018_náhled.indd 19 27.06.2019 12:35:23

pamatováli.“[19] Jiná písnička končí takto: „Skladatel této písničky / vám byl šohaj velmi hezký / od valmodských kyrasírů, / neb stál v Polsku ve kvartýru, / on složil tu písničku / za malinkou chvílčičku.“ (*Naříkání uherského vojáka, když do Polska přimašíroval*, Skalice, nedatováno).[20] Příležitostně se objevují údaje o nakladatelích tisků: „Nákladem Frant. Janše, zpěváka v Bruzovicích při Frýdku“ (*Nová píseň k Panně Marii Hostýnské*, Frýdek, nedatováno).[21] Na několika tiscích je uveden Vavřinec Gelnar z Paskova (*Modlitba*, Těšín, 1864;[22] *Nábožná píseň o dobrých skutcích a umučení Pána Ježíše*, Těšín, 1864;[23] *Nová nábožná píseň k sv. Antonínku Paduánským*, Těšín, 1864[24]). Nakladateli byli rovněž různé katolické řády, farnosti nebo kněží, vydávající tisky pro své potřeby: „Vydal nákladem vlastním kněz Antonín Gruda“[25] (*Pobožnost k božskému srdci Páně*, Opava, 1875),[26] „Nákladem děkanství Frýdeckého“ (*Přijímací list…,* Frýdek, nedatováno).[27] Z tisků se leckdy dovíme, kde se daly pořídit: „V skladě Ant. Vrabla v Frydku“ (*Píseň na den slavnost dušiček*, Těšín, 1864),[28] „Ve Fulneku k dostání u Vilibalda Beka, knihaře“ (*Vyobrazení milostivého obrazu Matky Boží na Kelbelské hoře u Fulneku*, Fulnek, nedatováno[29]), „K dostání v Místku ve starým pivováře“ (*Píseň za duše v očistci*, Opava, nedatováno[30]). V tiscích byly uváděny také informace o schválení textů cenzorem – ať už církevním, např. „Schválena nejdůst. ordinariátem Pražským“ (*Litanie k Marii Panně, Matce dobré rady*, Praha, nedatováno[31]), či zemským – c. k. cenzura.

V rámci zhodnocení sbírky jsme provedli i analýzu z hlediska zastoupení jednotlivých jazyků tisků. Kromě českých tisků jsou zde ve výrazně menším počtu zastoupeny také tisky slovenské, polské a německé. Slovenské tisky ze 2. poloviny 19. století obsahují zejména sběry V. Praska, mezi nimiž nacházíme osm slovenských knížek lidového čtení a 24 slovenských náboženských tisků (modliteb či písní – mj. poutních písní k Marientálu, Staré Bystrici a Nové Báni) ze skalické Škarniclovy tiskárny. Za upozornění stojí několik polských tisků, vydaných regionálními tiskárnami ve Slezsku – frýdeckou tiskárnou rodiny Orlů, těšínskou Procházkovou tiskárnou a její pobočkou v Bílsku (v dnešním Polsku) a opavskou Pavlíčkovou tiskárnou. Ve sběrech J. Vochaly se objevuje deset polských tisků a jsou mezi nimi náboženské písně (o sv. Janu Nepomuckém, k Panně Marii – mj. poutní písně k Ležajsku na Červené Rusi či k blíže neurčené kalvárii, kterou však byla pravděpodobně některá z dostupných polských kalvárií – Kalvárie Zebřidovská

19 Tamtéž, inv. č. AP 13/8.

20 Tamtéž, inv. č. AP 13/135.

21 Tamtéž, inv. č. AP 13/53.

22 Tamtéž, inv. č. AP 13/11.

23 Tamtéž, inv. č. AP 13/13.

24 Tamtéž, inv. č. AP 13/12.

25 Antonín Gruda (17. 8. 1844 – 28. 2. 1903) byl český katolický kněz, právník a národní buditel ve Slezsku. Je pochován na hřbitově v Opavě-Kateřinkách.

26 SZM, PPB, Sbírka kramářských tisků, inv. č. AP 13/48.

27 Tamtéž, inv. č. AP 13/52.

28 Tamtéž, inv. č. AP 13/14.

29 Tamtéž, inv. č. AP 13/80.

30 Tamtéž, inv. č. AP 13/18.

31 Tamtéž, inv. č. AP 13/86.

sbornik_2_2018_náhled.indd 20 27.06.2019 12:35:23

v Malopolsku, slezská Hora sv. Anny u Opolí či slezské Piekary), modlitby, poutní tisk – památka z frýdecké pouti, kázání a smuteční řeč. Sbírka dále obsahuje pět německých tisků. Ve sběrech V. Praska se nacházejí čtyři německé modlitby ke Kristu (i tzv. délka) či k Panně Marii a jedno německé kázání. Ve Vochalových sběrech se dochoval jeden dvojjazyčný tisk, obsahující českou a německou píseň (viz dále) o kávě *Píseň kaféjová – Kaffe Lied* (Hlučín, nedatováno).[32]

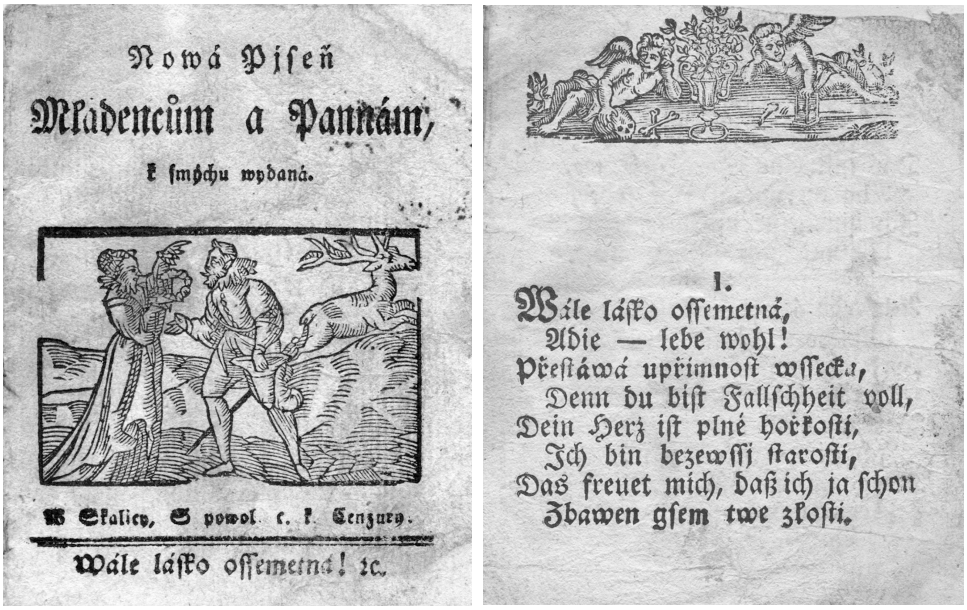
Nowá Pjseň
Mládencům a Pannám;
k smíchu wydaná.
W Skalicy, S powol. c. k. Cenzury.
Wále láſko oſſemetná! ꝛc.
1.
Wále láſko oſſemetná,
Adie — lebe wohl!
Přeſtáwá upřimnoſt wſſecka,
Denn du biſt Fallſchheit voll,
Dein Herz iſt plné hořkoſti,
Ich bin bezewſſj ſtaroſti,
Das freuet mich, daß ich ja ſchon
Zbawen gſem twe zkoſti.

Nová píseň mládencům a pannám k smíchu vydaná

Z Vochalových sběrů pochází rovněž z jazykového a stylového hlediska unikátní komická *Nová píseň mládencům a pannám k smíchu vydaná* (Skalice, nedatováno) v níž se střídají české a německé verše: *Vále lásko ošemetná, / adié – lebe wohl! / přestává upřímnost všecka, / denn du bist Fallscheit voll, / dein Herz ist plné hořkosti, / ich bin beze vší starosti, / das freut mich, das ich ja schon, / zbaven jsem tvé zlosti* […] *Tuto píseň, co jí skládal / byl Němec, Moravec, / welcher das Geschlecht liebevoll, / miloval až bis jetz, / proto si tu píseň složil, / weil er kein Mädchen haben will, / lebt alle wohl s Kristem Pánem / in Ewigkeit. Amen.*[33]

32 Tamtéž, inv. č. AP 13/132.

33 Tamtéž, inv. č. AP 13/121.

sbornik_2_2018_náhled.indd 21 27.06.2019 12:35:24

2. 2 Původci sbírky

Sbírku tvoří, jak již bylo uvedeno, tisky ze sběrů V. Praska (1841–1912), J. Vochaly (1892–1965) a J. L. Mikoláše (1889–1979), národopisných a osvětových pracovníků, kteří se svým dlouholetým vlastivědným zájmem a terénními průzkumy a sběry významně zasloužili o poznání lidové kultury a tradic ve Slezsku, zejména na Těšínsku.

Jedním z prvních badatelů, kteří ocenili úlohu kramářských tisků, ve vývoji české literatury a knižní kultury byl V. Prasek, který podněcoval jejich sběr s cílem zachování pro příští generace. Prasek ve svých pamětech píše: „Do roku 1848 o duševní potřebu našeho lidu nestarali se moderní knihkupci, nýbrž jarmarečníci, kteří po dávném způsobu na jarmark vozili, čili nosili písničky, kroniky, nebesklíče aj. modlitební knihy, tištěné u Landfrassa v Jindřichově Hradci, u Škarnicla ve Skalici uherské, u Trasslera v Opavě...“.[34] Prasek se dlouhodobě věnoval produkci Škarniclovské tiskárny v Uherské Skalici v 19. století a vytvořil soupis její produkce (*Čtení lidu moravského a slezského ze Škarniclovské tiskárny ve Skalici Uherské od r. 1839–1882*, 1906).

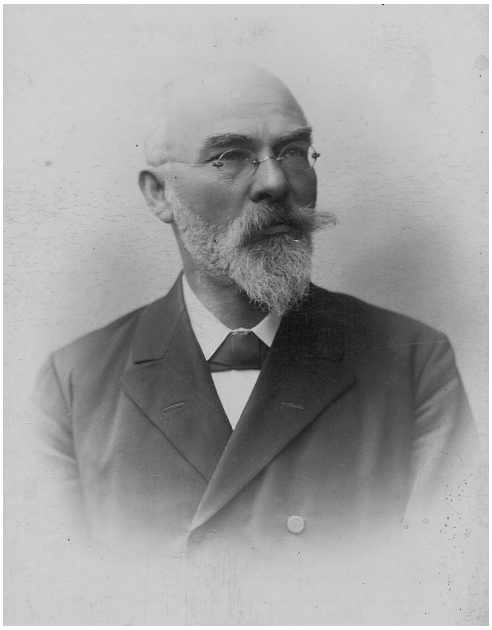

Vincenc Prasek
(Zemský archiv v Opavě, inv. č. 1200, poř. č. 4)

Velké množství kramářských tisků mu poskytl přední slovenský bibliograf L. Rizner. V roce 1906 uspořádal v Olomouci výstavu skalických tisků a na doprovodné přednášce upozorňoval na jejich nespornou kulturně-historickou hodnotu. V rámci naší sbírky je

34 Milada PÍSKOVÁ, *Paměti Vincence Praska*, Opava 2006, s. 38.

sbornik_2_2018_náhled.indd 22 27.06.2019 12:35:24

pozoruhodné, že si Prasek ve svých sběrech označoval pomocí barevných lístečků podle něj zvlášť zajímavé tisky. Praskovy barevné lístky mají dle jeho vlastních poznámek následující význam: „Rudá: vzácné spisy buď ze staré literatury české aneb ze staré světové literatury, tedy nám Čechům tak jako Němcům, Francouzům oblíbené. Zelená: označuje spisy týkající se buď Moravy, buď od moravských spisovatelů (Vinc. Janalíka) sepsané. Žlutá: označuje spisy z dob vlasteneckých, tedy za účely vlasteneckými od Hýbla, mladšího Krameriusa, Šedivého a Veselského aj.“ Mezi tisky ze sbírky tak Prasek označil rudým lístkem např. knížku lidového čtení s názvem *Lucidář, to jest krátké vypsání o počátku a stvoření všech věcí* (Skalice, 1877),[35] zeleným lístkem tisk *Zázrak Panny Marie Hostýnské, jímž sedmileté děvčátko, zlým větrem jsouc raněné i se svou matkou, která zimnicí trápena byla, úplně se uzdravilo* (Skalice, 1881),[36] žlutým lístkem knížku lidového čtení *Žluté Mužátko anebo Veliký Jednonoháč*. Zčeštil V. R. Kramérius (Skalice, 1872).[37]

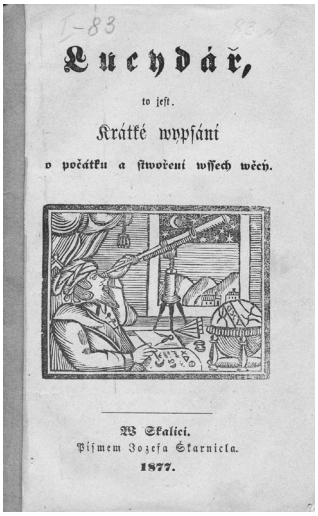
Lucydář,
to jest.
Krátké wypsání
o počátku a stwoření wssech wěcy.
W Skalici,
Pjsmem Jozefa Skarnicla.
1877.

Lucidář, to jest krátké vypsání o počátku a stvoření všech věcí

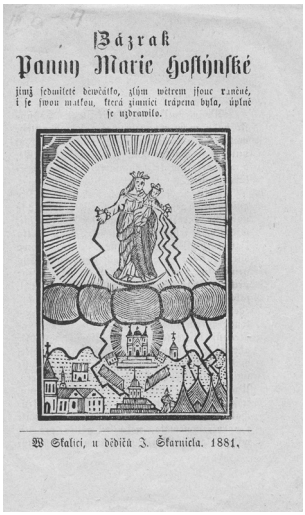
Zázrak
Panny Marie Hostýnské
jimž sedmileté děvčátko, zlým větrem jsouc raněné, i se svou matkou, která zimnicí trápena byla, úplně se uzdravilo.
W Skalici, u dědiců J. Škarnicla. 1881.

Zázrak Panny Marie Hostýnské, jímž sedmileté děvčátko, zlým větrem jsouc raněné i se svou matkou, která zimnicí trápena byla, úplně se uzdravilo

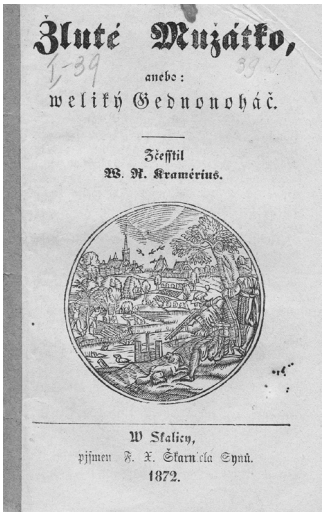
Žluté Mužátko,
anebo:
weliký Gednonoháč.
Zčesstil
W. R. Kramérius.
W Skalicy,
pjsmem F. X. Škarnicla Syna.
1872.

Žluté Mužátko anebo Veliký jednonoháč

Na Praskovy aktivity navázal J. Vochala, pozdější ředitel Lašského muzea ve Frýdku (dnes Muzeum Beskyd). Vochalu přivedla k zájmu o lidové čtení na Těšínsku již rodinná písmácká tradice. Po svém dědečkovi písmáku Janu Štíhlovi ze Sedlišť zdědil, jak uvádí,

35 SZM, PPB, Sbírka kramářských tisků, inv. č. AP 13/845.

36 Tamtéž, inv. č. AP 13/746.

37 Tamtéž, inv. č. AP 13/764.

sbornik_2_2018_náhled.indd 23 27.06.2019 12:35:24

velké množství „špalíčkového čtení, které bylo základem k vytváření domácí kulturní tradice.“[38] V roce 1908 v Sedlištích a na Frýdecku došlo u příležitosti oslav 60. výročí zrušení roboty k ustavení spolku sběratelů artefaktů lidové kultury, z nichž posléze vzniklo Lašské národopisné sdružení Sedlišťané, které postupně rozšířilo svou činnost po celém Slezsku. Nasbíraný materiál byl prezentován v roce 1910 na výstavě Těšínska v Dobré u Frýdku, jejíž národopisnou a literární část uspořádal sám Prasek. Kramářské tisky nejprve uchovávali v Sedlištích a posléze byly převezeny do Komorní Lhotky, kde byly vystaveny jako slezský studijní vlastivědný archiv z písmáckých sběrů.

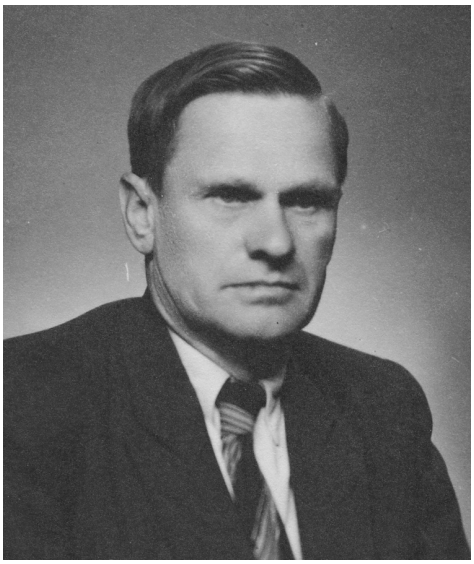

Josef Vochala
(SZM, PPB, fond 20 a, inv. č. AP 371)

V té době se již Vochala inspiroval i B. Václavkem, jehož přednášku vyslechl na národopisném sjezdu v Praze v roce 1924. Ve sběrech Sedlišťanů se, jak Vochala uvádí, nacházelo cca 3000 tisků téměř výhradně z Těšínska, částečně z Hlučínska. Vochala upozorňoval, že pro poznání kramářských písní je nezbytné „se seznámit s jejich tvůrci a poměry, ve kterých je tvořili, a také jak vytvořili celou kulturní tradici.“[39] Vochala v rámci svého výzkumu zachycuje jmenovitě řadu šiřitelů, skladatelů, pouťových a jarmarečních zpěváků, zpěváků, vydavatelů, nakladatelů, knihařů, tiskařů, prodavačů a opisovačů, kteří se zasloužili o rozvoj kramářské tradice Těšínsku – v okolí Frýdku a Těšína zjistil cca 50 osob, které byly v úzkém vztahu ke „špalíčkovým tiskům“. Ze známých a oblíbených písmáků zmiňuje např. písmáka Jakuba Galače, Václava Kleycha, Jana Šlerka nebo např. poutního zpěváka Františka Gavlase či Kašpara Piščka (viz dále),

38 Josef VOCHALA, *Lidová špalíčková literatura na Těšínsku*, Těšínsko 7, 1964, s. 3.

39 J. VOCHALA, *Lidová špalíčková literatura*, s. 9.

sbornik_2_2018_náhled.indd 24 27.06.2019 12:35:24

od něhož Vochala získal několik tisků, z nichž nejstarší jsou *Kalendář na rok Páně 1786* (bez místa tisku, nedatováno)[40] a *Výtah z celoročních novin z roku 1794* (bez místa tisku, nedatováno).[41] Ze skladatelů koled uvádí Vochala učitele Šebestiána Vránu, Jana Šerýho, Josefa Hrnčíře aj. Jedním z nejosobitějších vydavatelů „špalíčkových písní“ byl zpěvák a hrobník Josef Stříž z Bruzovic, z jehož sběrů původně pochází řada tisků ve Vochalových sběrech.

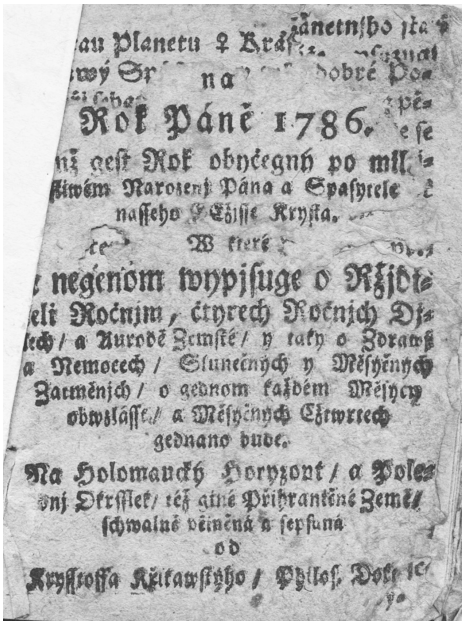
Rok Páně 1786.

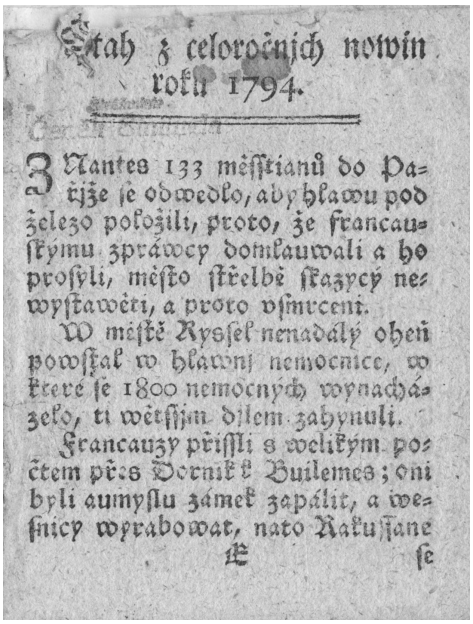
Výtah z celoročnjch nowin roku 1794.

Z Nantes 133 měsstianů do Pařjže se odwedlo, aby hlawu pod železo položili, proto, že francauskýmu zpráwcy domlauwali a ho prosyli, město střelbě skazycý newystawěti, a proto vsmrceni.

W městě Rysseł nenadálý oheň powstał w hlawnj nemocnice, w které se 1800 nemocných wynacházelo, ti wětssjm djlem zahynuli.

Francauzy přissli s welikým počtem přes Dornik k Builemes; oni byli aumyslu zámek zapálit, a wesnicy wyrabowat, nato Rakussane

E se

Kalendář Na rok Páně 1786

Výtah z celoročních novin z roku 1794

40 SZM, PPB, Sbírka kramářských tisků, inv. č. AP 13/130.

41 Tamtéž, inv. č. AP 13/131.

sbornik_2_2018_náhled.indd 25 27.06.2019 12:35:24

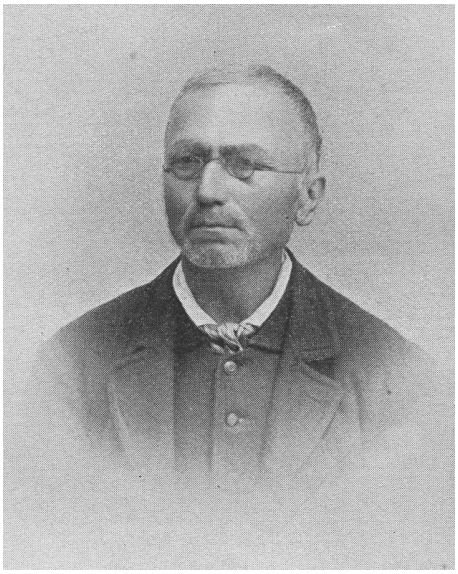

Josef Stříž z Bruzovic
(SZM, PPB, fond 13, inv. č. AP 13/1)

Některé tisky ve Vochalových sběrech jsou opatřeny jeho rukopisnými poznámkami přinášejícími bližší údaje o původu tisku či okolnostech jeho užívání, které jak jsme již naznačili, jsou o to cennější, že o autorech textů či jejich šiřitelích máme v dnešní době minimum informací, např. *Píseň duchovní věrným křesťanům na světlo vydaná* s incipitem *Vímť já zahrádku, místečko krásné* (Těšín, nedatováno)[42] je označena poznámkou: „Podle rodinné tradice zpíval tuto píseň a snad i svým nákladem vydal Jiřík Valach, fojt a kurátor evangelického sboru v Komorní Lhotce.“ O Jiříku Valachovi se Vochala zmiňuje i u *Písně ranní aneb Žalm 90* s incipitem *Kdož ochrany nejvyššího* (Těšín, 1847): „Podle rodinné tradice zpíval tuto píseň (žalm) lidový písmák Jiří Valach v Komorní Lhotce, o němž se zachovala paměť, že také svým nákladem vydával některé evangelické písně.“[43] Zajímavá je Vochalova zmínka na tisku *Píseň duchovní všem věrným křesťanům na světlo vydaná* (Těšín, nedatováno),[44] která byla podle Vochaly smuteční písní zpívanou při pohřbech, a její výtisk se ukládal zemřelým do rakve. Dle Vochaly to byla také poslední česká píseň, která zazněla na Těšínsku v místech, kde byl český jazyk postupně vytlačen.

42 Tamtéž, inv. č. AP 13/63.

43 Tamtéž, inv. č. AP 13/16.

44 Tamtéž, inv. č. AP 13/452.

sbornik_2_2018_náhled.indd 26 27.06.2019 12:35:24

Pro její zajímavost ji uvádíme:

Píseň duchovní všem věrným křesťanům na světlo vydaná
(asi 1. polovina 19. století)

1.
Vímť já zahrádku, místečko krásné,
svítí tam slunce převelmi jasné,
pravda a víra, láska, pokora
do té zahrádky dvéře odvírá.

2.
Ach Bože! komuž ráčíš to dáti,
v té tvé zahrádce slávy užíti,
tebe viděti, to Písmo svaté,
že zde musíme moc přetrpěti.

3.
Ze všech našich dnův bude nejhorší,
když bude tělo propouštět duši,
tělo se v popel a prach obrátí,
duše ze všeho má počet dáti.

4.
Vždy se staráme o slávu zdejší,
jenžto v hodině Bůh nám ji zruší,
dnes pyšné tělo ve zlatě chodí,
zejtra jej červy a žáby snědí.

5.
Kdo nemá lásky k bližnímu svému,
aniž ji bude Pán Bůh mít k němu,
dnes člověk dychtí po slávě světské
a zejtra mám již hrob na krchově.

6.
Samou toliko smrt jistou máme,
proč pak tím světem nepohrdáme?
on mnohý člověk na světě ztratí,
čehož mu ten svět nemůže dáti.

sbornik_2_2018_náhled.indd 27 27.06.2019 12:35:24

7.
Těchto našich psot nebude dlouže,
brzy nám do hry Pán Bůh spomůže,
nemuž pod sluncem lepšího býti,
jakož každý den na smrt zpoměti.

8.
Ját nežádám víc světské rozkoše,
nýbrž viděti Pána Ježíše
v tom věčném ráji, kdež starci hrají,
anjelé pěkné písně zpívají.

9.
Bože dej rozum a paměť stálou,
ať se strojíme odtud pomalu,
strojmež se odtud, mladí i staří,
uzříme svého Boha tvář v tváři.

10.
Radůj se duše a buď veselá,
tvého zde byla jest chvílka malá,
budeš-li stále zde bojovati,
chce ti Bůh za to korunu dáti.

11.
S tebou se žehnám, světe podvodný,
neb nejsi stálý ani hodiny,
byť byl člověk živ třebas tisíc lét,
tím Bohu větší a vydat počet.

12.
Každá dušička pod sluncem věrná,
buď pohotově a čekej Pána,
rci: „S pravou vírou, přijď, Kriste, spíše,
uveď nás k sobě do věčné říše.“
Amen.

Mezi dalšími zajímavými postavami, o nichž se Vochala zmiňuje je Jiří Bernácký z Trojanovic u Frenštátu nebo písničkář Jiří Pohludka z Frýdecka. Nejvýznamnějším nakladatelem byl dle Vochaly Petr Šamaj z Frýdku, který začínal jako písničkář a poté i nakladatel a prodejce českých kramářských písní na poutích ve Frýdku. Kromě mariánských poutních písní z Frýdku od něj pochází *Nová píseň o 26 japanských*

sbornik_2_2018_náhled.indd 28 27.06.2019 12:35:24

mučedlnikách (Frýdek, 1865).[45] Dalším známým nakladatelem byl Antonín Vrabel, knihař z Frýdku, z jehož produkce máme ve sbírce tisk *Píseň na den slavnost dušiček* (Těšín, 1864).[46] K dalším zajímavým postavám patří Vavřinec Gelnar, frýdecký písničkář, který skládal také nové písně s aktuální tematikou, např. písně o havířích nebo o válečných událostech. Ve sbírce máme od tohoto nakladatele tisk *Nová nábožná píseň k sv. Antonínku Paduánským* (Těšín, 1864).[47] Z dalších zpěváků a nakladatelů zmiňme ještě Josefa Šebestu z Domaslavic, Františka Buchtu z Těrlicka, Josefa Reise z Drahomyšle, Jiřího Vojkovského z Vojkovic, Františka Janšu z Bruzovic, Veroniku Drabinovou z Malenovic, Jiřího Valacha z Komorní Lhotky či Josefa Šostého z Pražma, z jehož dílny máme ve sbírce žertovnou píseň *Lamentaci pijáka proti šenkýřovi a své zlé ženě* (Opava, 1872).[48] Nákladem rodiny Pavelčákových, která měla obchod s poutním zbožím a kramářskými tisky poblíž frýdecké baziliky, vyšel mj. tisk *Popis hory Prašivé* od Rudolfa Pavelčáka (Frýdek, nedatováno).

Z poutních mariánských tisků z Frýdku je dle J. Vochaly nejstarším datovaným tisk z roku 1747, který se v naší sbírce nevyskytuje, nicméně se v naší sbírce nachází stejná píseň, vydaná nákladem Petrem Šamajem, v nedatovaném exempláři.

Nowa Pjseň
o 26
Japanských mučedlnikach,
kteří dne 5ho února 1597 w městě Nangasku swé newinne rucha zmočili w krwi Berankowé. Stalo se to w kragině Japanské; ta zem leží w Azygi. Dne 8ho čerwna 1862 roku od papeže za swatých wyhlassení gsou.
K dostaní u nakladatelé P. Samaja w Frydku.
Tisk Karla Prochaski w Těšíně 1865.

Nová píseň o 26 Japanských mučedlnikách

Popis hory Prašivé

45 Tamtéž, inv. č. AP 13/124.

46 Tamtéž, inv. č. AP 13/14.

47 Tamtéž, inv. č. AP 13/12.

48 Tamtéž, inv. č. AP 13/200.

sbornik_2_2018_náhled.indd 29 27.06.2019 12:35:24

Vochalovy aktivity inspirovaly rovněž J. L. Mikoláše (1889–1979), pocházejícího z Raškovic. Mikoláš se rovněž zaměřil na dokumentaci života venkovského lidu, včetně písemných památek. Shromažďoval dokumenty o kulturním, politickém a společenském dění na Těšínsku. Od mládí byl členem Lašského národopisného sdružení Sedlišťané, jehož se později stal místopředsedou. Spolu s Vochalou začal od roku 1910 zakládat „lašské jizby", které se stávaly středisky místního kulturního života. Do ostravského rozhlasu přispíval pořady s vlastivědnou tematikou. K poznání kramářské produkce v regionu přispěl mj. svým badatelským zájmem o dějiny těšínské Procházkovy tiskárny.[49]

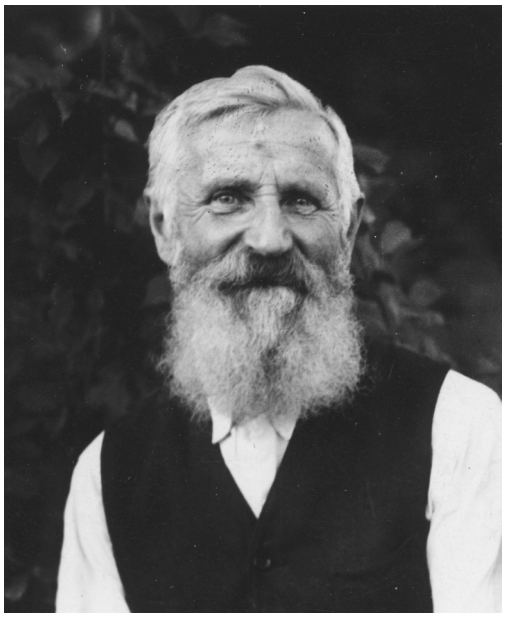

Jaroslav Ludvík Mikoláš
(Státní okresní archiv Frýdek-Místek, inv. č. 348, poř. č. F01)

2. 3 Obsah tisků

2. 3. 1 Modlitby

Náboženské tisky (písně a modlitby) uchovávané v PPB tvoří, jak jsme již zmínili, převažující část sbírky (cca 75 % sbírky). Tyto tisky pocházejí z období od 1. poloviny 18. století až do počátku 20. století. Přibližně 12 % sbírky tvoří modlitby – příležitostné,

49 Jaroslav Ludvík MIKOLÁŠ, *Těšínská tiskárna kramářských tisků*, in: Václavkova Olomouc 1961: sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni, edd. J. Dvořák – J. Š. Kvapil, Praha 1961, s. 202–206.

sbornik_2_2018_náhled.indd 30 27.06.2019 12:35:25

zejména mariánské, dále ke Kristu a také k ostatním světcům. Kromě mnoha rozjímání, růžencových modliteb a křížových cest jsou zajímavým subžánrem také různé pověrečné texty, např. tzv. Kristova délka (svatá dlouhost), což je modlitba ve formě dlouhého papírového proužku, jež sloužila také jako ochranný symbol a požehnání domu a jeho obyvatel. Z dalších textů vynikají sny, např.: *Tři sny Ježíškové v jeho sedmém roku* (Skalice, 1879);[50] *Sen Panny Marie, nejsvětější Matky boží* (Skalice, 1881),[51] dále testamenty Krista a Panny Marie, svaté listy Pána Ježíše i mariánské, nebeský dvůr, nebo tzv. Svaté schody (*Ponavržení o pobožném rozjímání Svatých schodů v lauretánským domě P. P. minoritů u svatého Jana v Brně*, Skalice, 1851),[52] což je rozjímání nabízející věřícím speciální modlitbu o Kristově utrpení pro všech 28 schodů. Svaté schody jsou významnou křesťanskou relikvií představující 28 schodů pretoria Piláta Pontského, po nichž kráčel zmučený Kristus a které byly posvěceny jeho krví. Podle středověké tradice je z Jeruzaléma do Říma převezla ve 4. století sv. Helena, kde pro ně byla vystavěna kaple Scala Sancta (Svaté schody) nacházející se naproti Lateránské bazilice v Římě, podle jejíhož vzoru byly svaté schody, jako místa pro rozjímání o utrpení Páně, budovány po celé Evropě, u nás také v brněnské Loretě.

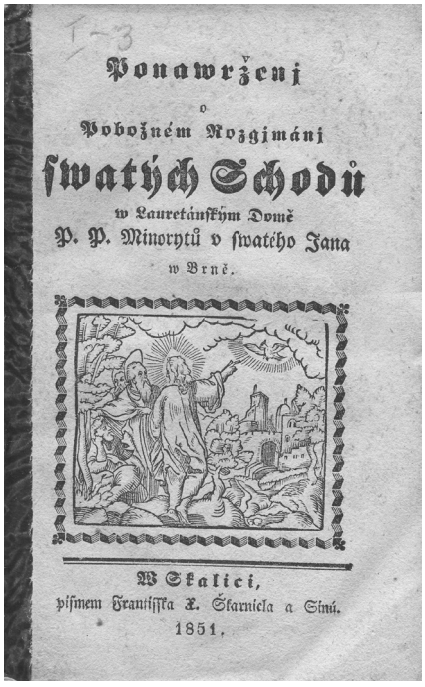
Ponawržení
o
Pobožném Rozgjmání
swatých Schodů
w Lauretánském Domě
P. P. Minorytů v swatého Jana
w Brně.
W Skalici,
písmem Františka X. Škarniela a Sinú.
1851.

Ponavržení o pobožném rozjímání Svatých schodů v lauretánským domě P. P. minoritů u svatého Jana v Brně

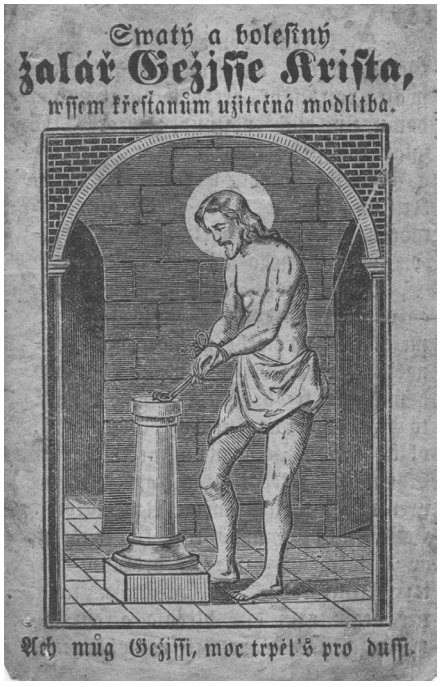
Swatý a bolestný
žalář Gežisse Krista,
wšem křesťanům užitečná modlitba.
Ach můg Geżissi, moc trpěl's pro duši.

Svatý a bolestný žalář Ježíše Krista, všem křesťanům užitečná modlitba

50 SZM, PPB, Sbírka kramářských tisků, inv. č. AP 13/598.

51 Tamtéž, inv. č. AP 13/597.

52 Tamtéž, inv. č. AP 13/552.

sbornik_2_2018_náhled.indd 31 27.06.2019 12:35:25

K dalším zajímavým modlitbám patří *Svatý a bolestný žalář Ježíše Krista* (Chrudim, nedatováno), jejímž obsahem je, kromě posledních okamžiků Ježíše před ukřižováním, také zármutek Panny Marie a již se měli věřící modlit v čas pokušení a která, jak věřili, má velkou ochrannou moc: „V kterém domě se žalář Ježíše rozjímá, tam svaté požehnání přebývá, od toho domu zlý duch odstoupiti musí, žádný kouzedlník, ani čarodejník mu neuškodí, zlý duch se otřese a jeho se odříká…“ [53]

Z modliteb ke Kristu jsou to, kromě modliteb křížové cesty s tradičními 14 zastaveními, také modlitby breviáře (*Hodinky na jitřní narození Pána Ježíše Krista*, Nový Jičín, 1860)[54] nebo zajímavé modlitby přímo ke konkrétním částem Kristova těla, nejčastěji k jeho srdci, pěti ranám, ráně na jeho rameni či trním probodenému jazyku.

Mariánské texty obsahují růžencové modlitby, mariánské litanie a také vítání a loučení se s Matkou boží po příchodu a odchodu z mariánských poutních míst, např.: *Radostné přivítání k blahoslavené Panně Marii Frýdecké* (Frýdek, nedatováno),[55] *Modlitba a loučení od Panny Marie Vranovské* (Skalice, 1864).[56] Velmi často se setkáváme s modlitbami ke konkrétním českým i slovenským poutním místům a mariánským zázračným obrazům, např.: *Milostivý obraz P. B. Marie Hrabinskej* (bez místa tisku, nedatováno),[57] *Vroucná modlitba před utěšeným obrazem blahoslavené Panny Marie Dubské* (Skalice, 1877),[58] *Nábožná modlitba k blahoslavené Panně Marii před jej milostným obrazem v Dubravě* (Skalice, 1866).[59]

Tyto tisky obsahují univerzální mariánské modlitby a setkáváme se také s konkrétními popisy zázraků na poutních místech, např. v tisku s názvem *Milostný obraz Panny Marie ve Frýdku* (bez místa tisku, nedatováno): „Nedaleko karpatského pohoří v Slezsku leží prostřed krásné krajiny město Frýdek. V něm na nevelkém pahrbku vznáší se velebný chrám, poutnický to kostel mariánský, do něhož četní poutníci ze Slezska, ze sousední Moravy, z Uherska a z Haliče každoročně putují. Na tom místě, kde nyní kostel stojí, byla v roku 1666 statua Panny Marie na kamenném sloupu postavená. Za nedlouho zpozorováni zvláště ve svatvečer před svátky mariánskými neobyčejnou jasnost okolo štatuy. Kromě toho udávaly se i zázračná uzdravení na přímluvu Marie Panny. Rychle rozšířila se vědomost o tom po celém okolí a nábožný lid chvátal ze všech stran u velikém počtu na toto zázračné místo…“[60]

53 Tamtéž, inv. č. AP 13/89.
54 Tamtéž, inv. č. AP 13/105.
55 Tamtéž, inv. č. AP 13/60.
56 Tamtéž, inv. č. AP 13/664.
57 Tamtéž, inv. č. AP 13/40.
58 Tamtéž, inv. č. AP 13/675.
59 Tamtéž, inv. č. AP 13/677.
60 Tamtéž, inv. č. AP 13/78.

sbornik_2_2018_náhled.indd 32 27.06.2019 12:35:25

Milostný obraz Panny Marie ve Frýdku

V mariánských modlitbách čteme půvabné přírodní symboly Panny Marie, např. v tisku *Vyobrazení milostivého obrazu Matky boží na Kelbelské hoře u Fulneku* (Fulnek, nedatováno): „Ó nejsvětější Panno! jako skvoucí denice na vyjasněné obloze oznamuje blízký příchod všeoživujícího slunce, tak nám budiž denicí v temnostech útrob našich, bychom vzorným příkladem tvým naučili se toho v srdci svém horoucí lásku duchovní objímati, jehož jsi pod srdcem panenským nosila, Pána našeho Ježíše Krista.“[61]

Do sbírky kramářských tisků jsou zahrnuty také modlitby k různým svatým, např. modlitby ke sv. Anně (*Horlivé modlitby při mši svaté, ke cti a chvále svaté Anny*, Skalice, 1852),[62] které vynikají nad běžné modlitby k jiným světcům a jsou pozoruhodné svou přírodní symbolikou a jazykovou krásou, jako např. v tisku *Nová píseň k svaté Anně* (Jihlava, nedatováno): „Ty jsi ta zahrada, která tak okrášlená, byla jest ohrada, že nemohl ďábel do ní, aby mohl zrušit co v ní, tak čistá zůstala. […] Ty jsi z Jericha keř, z kterého jest vykvetla, krásná růžička též, jenž jest vyrostla bez trní, její líbeznost všem voní, každý křesťane věř. […] Tys to svaté pole, kteréžto netrpělo žádného koukole, nýbrž přineslo pšeničku, Krista Ježíše Matičku, světu z toho pole. […] Ty jsi ten vinný kmen, na jehožto křovíčku vyrostl hrozen ten, kterýž jest byl vypresován, presem křížovým Kristus Pán

61 Tamtéž, inv. č. AP 13/80.

62 Tamtéž, inv. č. AP 13/720.

sbornik_2_2018_náhled.indd 33 27.06.2019 12:35:25

a na něm zavěšen. […] Tys strom olejový, z něhož milosrdenství teče, každý to ví, kterýžto my olej všicky máme sobě bráti vždycky z rány Ježíšový.“[63]

V jiné příležitostné modlitbě (*Outerní modlitba k svaté Anně*, Skalice, 1875) je sv. Anna přirovnávána k jasné jitřní záři a měsíci v úplňku. Modlitba v závěru tisku obsahuje řadu hyperbolických zvolání opět s přírodními motivy: „Jak mnoho vodních krůpějí v moři, jak mnoho písku po celé zemi, jak mnoho listí a ovoce na stromech a trávy na zemi, též hvězd a anjelských duchů na nebi, tolik tisíckráte buď pozdravená svatá Anno s celým rodem tvým.“[64]

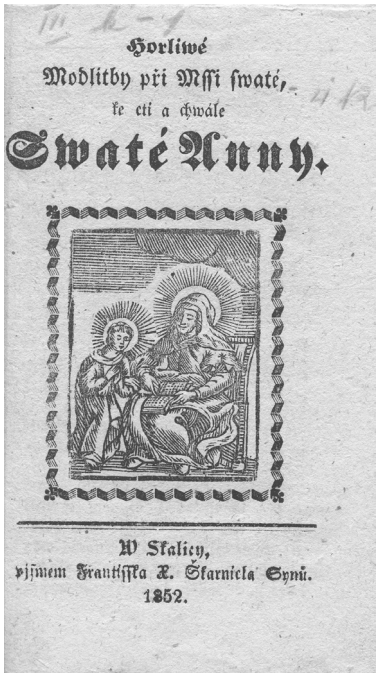
Horliwé
Modlitby při Mssi swaté,
ke cti a chwále
Swaté Anny.
W Skalicy,
pjsmem Frantisska X. Škarnicla Synů.
1852.

Horlivé modlitby při mši svaté, ke cti a chvále svaté Anny

Požehnánj a Modlitba
ke cti
Swatých třj Králů,
s připogeným
Ewangelium S. Jana.
W Skalicy,
pjsmem Frantisska Xaw. Škarnycla Synů.
1866.

Požehnání a modlitba ke cti svatých tří králů, s připojeným Evangelium sv. Jana

K dalším modlitbám patří např. modlitby a litanie ke sv. Josefu, ke sv. Antonínu Paduánskému, sv. Cyrilu a sv. Metoději. Mezi tisky nalézáme také modlitby s prosbou o požehnání a ochranu i s vyznačeným symbolem kříže na místě, kde se má modlící se člověk pokřižovat: „Ježíš †, Maria †, Josef †, tři svatí králové: Kašpare †, Melichare †, Baltazare †, stůjte při mně v mých pracích a v obcování mém; stojícího nebo jdoucího, buďto na vodě nebo na cestách a před ohněm račte mne svou mocnou rukou ochraňovati. Bohu Otci † Stvořiteli se poroučím, Bohu † Synu Vykupiteli se oddávám, Bohu † Duchu

63 Tamtéž, inv. č. AP 13/719.

64 Tamtéž, inv. č. AP 13/717.

sbornik_2_2018_náhled.indd 34 27.06.2019 12:35:25

svatému Posvětiteli svému se podřizuji. Ó nejsvětější Trojice † božská, buď nade mnou! Ježíš †, Maria †, Josef †, Joachym †, Anna †, buďte přede mnou! Kašpar †, Melichar †, Baltazar †, buďte vždy za mnou! nyní i po všecky časy, až se s vámi radovati budu v radosti věčné slávy.“ (*Požehnání a modlitba ke cti svatých tří králů, s připojeným Evangelium sv. Jana*, Skalice, 1866).[65]

Ostatní modlitební texty v příležitostných modlitbách k různým patronům, např. sv. Kláře, sv. Petru a Pavlovi, sv. Rozálii, nejčastěji proti nakažlivým nemocem lidí i zvířat (např. v modlitbách proti pádu dobytka ke sv. Vendelínovi) a moru na nás zapůsobí svou stálou aktuálností: „Ó svatý Rochu, vzhlédni z trůnu tvé milosti, obvzláštně v tento nebezpečný čas, když nás ze všech stran strašná nemoc pronásleduje, mnohým dítkám jejich drahé rodiče odnímá, ach, smiluj se nad námi, náš nejmilejší patrone, svatý Rochu, a vzhlédni na ouzkost a žalost srdce našeho…“ (*Modlitba ke svatému Rochu, patronu proti morové ráně*, Skalice, 1878).[66] Aktuální prosby nalezneme také v modlitbách proti živelným katastrofám nebo např. ohni, jako v *Pobožnosti k svatému Floriánu* (Skalice, 1877): „…uhas ve mně oheň hořící chlípnosti, ukroť plamen hněvu a mstění, odvrať ode mne oheň nečistého myšlení a všecku žádost oplzlých věcí, zapal ve mně plamen vnitřní lásky k Bohu i také k bližnímu, horlivé dychtění po ctnosti a pobožnosti […] Obvzláštně pak ostříhej nás od ohně věčného.“[67]

Pobožnost k svatému Floriánu

Modlitba k svatému Anjelu strážci

65 Tamtéž, inv. č. AP 13/592.

66 Tamtéž, inv. č. AP 13/736.

67 Tamtéž, inv. č. AP 13/735.

sbornik_2_2018_náhled.indd 35 27.06.2019 12:35:25

V *Modlitbě k svatému Anjelu strážci* (Skalice, 1874) čteme prosbu soudobého člověka za víru, naději a lásku, za pokoj v srdci a šťastnou hodinku smrti: „Posilni víru a upevni náděj moju, zapal ve mně božskou lásku a uděl mně, aby mne pominuté živobytí netrápilo, přítomné nesužovalo, budoucné nepřestrašilo. Posilni mě v boju smrti, povzbuď mě k trpělivosti, zachovej mě v pokoji a uděl mně tou milost, aby můj poslední pokrm byl svatý chléb anjelský a moje poslední slova: Ježíš, Maria, Josef! můj poslední dech láska boží, moje potěšení tvá přítomnost byla.“[68]

Mezi modlitebními texty se nacházejí také další příležitostné modlitby, např. při příchodu a při odchodu z kostela, ke sv. Trojici, k nejsvětější Svátosti oltářní, ke sv. Kříži i modlitby z poutních míst našeho regionu, např. z „Hory olivetské“ – Kotouči u Štramberka, zasvěcené utrpení Krista nebo upomínkový tisk s obrázkem a modlitbou z hory Prašivá s poutním kostelem zasvěceným sv. Antonínu Paduánskému. Častým typem pobožnosti jsou meditativní texty jako např. Čtvrthodinka před velebnou Svátostí (Opava, 1879), v nichž promlouvá Kristus k věřícímu, doporučuje mu také některé střelné modlitby: „Nejsvětější srdce Ježíšovo, smiluj se nad námi! sladké srdce Panny Marie, budiž spasením mým!“ V závěru tisku jsou veršované chvály na Svatostánek: „Místečko znám krásné, při něm milé dlení, / v celém božím světě krásnějšího není. // Svatostánek boží ono místo zve se, / při něm rád bych bydlel, tam mne touha nese.“[69]

Čtvrthodinka před velebnou Svátostí

68 Tamtéž, inv. č. AP 13/739.

69 Tamtéž, inv. č. AP 13/51.

sbornik_2_2018_náhled.indd 36 27.06.2019 12:35:26

Ve sbírce kramářských tisků se nacházejí také prozaická vyprávění, většinou v jednom svazku obsahující legendu, modlitby i písně či verše o některém světci, např. v tisku *Životopis svatých bratrů Cyrila a Methoda, apoštolů slovanských* (Skalice, 1863),[70] který byl prodáván v roce 1863 na Velehradě u příležitosti tisíciletého výročí příchodu věrozvěstů na Velkou Moravu. V závěru je báseň *Pouť Velehradská*. Z roku 1863 pochází také tisk vydaný u příležitosti blahoslavení sv. Jana Sarkandra (*Opis života blahoslaveného Jana Sarkandra Skočovského, který v roku 1860 v Holomouci za blahoslaveného vyzdvižen jest, dne 22. září*, Skalice, 1863).[71] Historie hostýnského zázraku i popis baziliky Nanebevzetí Panny Marie a poutního provozu je obsahem tisku nazvaného *Krátká zpráva poutí hostýnských a jejich darův* (Skalice, 1871).[72] K témuž poutnímu místu se váže i již zmíněný tisk *Zázrak Panny Marie Hostýnské, jímž sedmileté děvčátko, zlým větrem jsouc raněné, i se svou matkou, která zimnicí trápena byla, úplně se uzdravilo* (Skalice, 1881),[73] líčící zázračné uzdravení.

Krátká Zpráwa
o
skutcých a zázracých
swatého
Bartoloměge

Wssem wěrným ctitelům k pobožnosti a k rozgjmánj na swětlo wydaná.

Krátká zpráva o skutcích a zázracích svatého Bartoloměje, všem věrným ctitelům k pobožnosti a k rozjímání na světlo vydaná

70 Tamtéž, inv. č. AP 13/637.

71 Tamtéž, inv. č. AP 13/723.

72 Tamtéž, inv. č. AP 13/741.

73 Tamtéž, inv. č. AP 13/746.

sbornik_2_2018_náhled.indd 37 27.06.2019 12:35:26

V tisku *Krátká zpráva o skutcích a zázracích svatého Bartoloměje, všem věrným ctitelům k pobožnosti a k rozjímání na světlo vydaná* z roku 1845 je popsán příběh odehrávající se v roce 1483, kdy byla založena kaple a později kostel sv. Bartoloměje v ostravské městské části Nová Ves: „…milost pána, pána hrabě Pražma, dědičného pána na Frýdku, když ze soudu zemského z Opavy jel na den svatého Bartoloměje a jemu na tom svatém místě jeho všech šest koní na kolena padli a žádným lidským způsobem povstati nemohli, dokavadž pán hrabě dobrou intenci neučinil, že jestli mu Pán Bůh všemohoucí z toho místa pomůže, že chce ke cti a slávě sv. Bartoloměje na tom místě kapli vystaviti, což se také skutečně stalo a od toho času den ode dne následující zázraky a milosti svým věrným ctitelům uděluje, když začasté mnozí nedůživí své předešlé zdraví, chromí přímé oudy, slepí zrak dosáhli, vězňové z přehrozného a ukrutného žaláře vysvobození byli…“[74]

2.3.2. Náboženské písně

Náboženské písně představují cca 63 % sbírky. V písňových textech kramářských tisků dlouho přežíval barokní naturalismus charakteristický drsnými popisy Kristových ran střídající se s vroucími prosbami a modlitebními zvoláními: „Kristus, Syn Boha živého, / který nás vykoupil, / ruce, nohy probodené, / všecku krev vycedil, / a to pro vykoupení / lidského pokolení, / aby hříšné spasil. […] Pozdraven buď boku svatý, / kopím probodený, / z něhož jde potok příjemný / dušem k očištění, / hlava trním zbodená / naše hříchy příčina, / že krev vycezená. […] Ó Kriste ukřižovaný! / slzavě žádáme / a před tento obraz svatý / prosby překládáme. / Skrze tvých svatých pět ran / skrej duše a je ochraň / tvé slávy popřej nám. Amen.“ (*Píseň postní*, Skalice, 1875).[75] Něžná oslovení božského Spasitele se zde střídají s úvahami nad marností a pomíjivostí hmotného světa: „Ó Ježíši, ó lásko má, / lilium, bělostkvoucí! / ó perličko, ó růže má! / ó kvítku vždy kvetoucí! / ó rozmilá zahrádko má! / dej mně tě milovati, / dej, bych mohl po mé smrti / s tebou se radovati. […] Neb na tom světě již stálé / nic býti nepoznávám / a že to jisté pomine, / o tom jistou zprávu mám. / Neb se žádný nevyplatí / té smrti přeukrutné, / hned, když nám hodinka přijde, / ze světa jít musíme. […] A pakli chcem´požívati / krásu těla našeho, / i tu poznáme nestálost / toho světa marného. Hned po smrti tělo naše / musí být v hrob složené, / a tam červům, také žabám / bude za pokrm dané. […] Poď sem, smrtedlný člověče, / pohlédni do kostnice, / poznáš, cos byl a co budeš / tu marnost ještě více: / nahýs se na svět narodil. / Nic si s sebou nepřines / a když zase z něho půjdeš, / zas nic s sebou nevezmeš. […] Vale, vale marný světe, / již tebe zavrhnuji / a ty tvé všecky marnosti / já v tobě potupuji. Neb na tobě v této době / již stálého nic není / a všecko se v krátké době hnedky na tobě změní.“ (*Dvě duchovní písně, první o velebné Svátosti oltářní, druhá o Pánu Ježíši*, Skalice, 1872).[76]

Výrazné zastoupení ve sbírce mají písně vážící se k poutním místům, které neodmyslitelně dotvářely kolorit poutního provozu – prodávaly se na poutích a v blízkosti poutních míst, byly určeny ke společnému zpěvu, např. při vítání a loučení se s poutním místem, a spolu s četnými devocionáliemi, např. svatými obrázky, sloužily jako upomínky

74 Tamtéž, inv. č. AP 13/639.

75 Tamtéž, inv. č. AP 13/310.

76 Tamtéž, inv. č. AP 13/566.

sbornik_2_2018_náhled.indd 38 27.06.2019 12:35:26

z pouti. Poutnické písně měly poměrně ustálenou textovou kompozici – v úvodu se hlásily k poutnímu místu, následovaly výzvy k vydání se na poutní místo, po příchodu do cíle byla vzdána úcta světci, který byl následně žádán za přímluvu a ochranu na zpáteční cestě. Tyto písně jsou cenným pramenem k rekonstrukci obrazu dobové katolické lidové zbožnosti a zároveň svědčí o oblibě konkrétních poutních lokalit. V analyzovaném souboru nacházíme písně či tisky k poutním lokalitám (převážně mariánským) moravským (Vranov, Žarošice, Křtiny, Hostýn, Svatý Kopeček, Dub, Provodov), slezským (Frýdek, Suchdol, Opava – sv. Anna, Hrabyně – pouze modlitba, Prašivá – sv. Antonín), českým (Svatá Hora), rakouským (Mariazell), uherským (Šaštín, Mariental – dnes slovenská Marianka, Stará Bystrica, Nová Báňa, Pružina) a polským (Čenstochová, Ležajsk, Kalvárie Zebřidovská) a kromě toho zde nacházíme řadu záměrně obecných poutnických a kalvárských písní, určených pro zpěv na libovolném poutním místě či v libovolné kalvárii. Jako ukázku uveďme píseň k Panně Marii Frýdecké bez dochovaného titulního listu:

Píseň k Panně Marii Frýdecké[77]
(asi 1. polovina 19. století)

1.
U Frýdku jest krásné místo,
blahoslavené zajisto,
jenž si na něm oblíbila
blahoslavená Maria,
Matička Frýdecká.

2.
Jsouce slavně vytesaná
a na sloupě ustavená,
byla od všech opuštěná,
od žádného cti neměla
Matička Frýdecká.

3.
Toho roku tisícího
sedmistého a šestého
svůj obličej proměnila,
nad lilium jest zbělela
Matička Frýdecká.

77 Tamtéž, inv. č. AP 13/322.

sbornik_2_2018_náhled.indd 39 27.06.2019 12:35:26

4.
Ohledáš se na vše strany,
vzbuzuješ k sobě křesťany,
každého chceš vyslyšeti,
žádného neopouštěti,
Matičko Frýdecká.

5.
Kdož tebe z srdce celého
miluje, Maria Panno,
kdo jen zkroušené srdce má,
každý milosti dostává,
Matičko Frýdecká.

6.
Přicházejí k tobě chromí,
němí, hluchý, nevidomí
odcházejí uzdravený,
všechněch nemocí zbavení,
Maria Frýdecká.

7.
Ty nemocné uzdravuješ,
v nouzi, bídách potěšuješ,
každého chceš vyslyšeti,
kdož tě bude věrně ctíti,
Maria Frýdecká.

8.
Hluchým sluchu způsobuješ,
chromým berle odhazuješ,
nevidomým zrak navracíš,
v jejich zármutku potěšíš,
Matičko Frýdecká.

9.
Protož k ní všickni volejme,
za patronku ji žádejme,
neb jest nad vše vyvýšená,
nad lilium okrášlená
Matička Frýdecká.

sbornik_2_2018_náhled.indd 40 27.06.2019 12:35:26

10.
Vzbuzuje všechny křesťany
obrací i lutriany,
jenž svůj blud zanechávají,
pravou víru uznávají,
Maria Frýdecká.

11.
Tě být matkou poznávají,
za patronku vždy žádají,
jim pomáháš z velké nouze,
obrací se mnozí k tobě,
Matičko Frýdecká.

12.
Ráčiž, o růžičko rajská,
Maria, dennice krásná,
odvrátit morovou ránu,
přijmi nás pod tvou ochranu,
Matičko Frýdecká.

13.
Královně milostivější
vyžádej ji vše milosti,
Syna svého milého,
by přál vítězství šťastného,
Matičko Frýdecká.

14.
Aby všickni nepřátelé
hanbení byli v cele,
by víc mečův nezdvíhali,
Syna tvého nehněvali,
Matičko Frýdecká.

15.
Tys Judith nepřemožená,
nade všecky vyvýšená,
uděl svornost mezi králi,
knížaty a potentáty,
Matičko Frýdecká.

sbornik_2_2018_náhled.indd 41 27.06.2019 12:35:26

16.
Sirotkům, vdovám v rychlosti
pomáhej v jejich těžkosti
a drž nad nimi ruku tvou,
po smrti dej radost věčnou,
Matičko Frýdecká.

17.
Svou tvář a roucho změníváš,
neb vždy a vždy bělejší býváš
s svým Synáčkem a miláčkem,
stojíc mezi obilíčkem,
Matičko Frýdecká.

18.
Ty na výsosti přebýváš,
ty naše nedostatky znáš,
svůj trůn sobě oblíbila,
zázrakem jej osvítila,
Matičko Frýdecká.

19.
Protož ji všichni žádejme,
čest a chválu ji vzdávejme,
neb jest ona dobrotivá,
všem hříšníkům milostivá,
Matička Frýdecká.

20.
Předrahá perličko milá,
nade všecky ušlechtilá,
chrániс nás od náhlé smrti,
nedej v hříších zahynouti,
Matičko Frýdecká.

21.
Amen, Matko, rač to dáti,
po smrti se k tobě dostati,
kdež přebýváš s Kristem Pánem,
až na věky věkův, amen,
Matičko Frýdecká.

sbornik_2_2018_náhled.indd 42 27.06.2019 12:35:26

2. 3. 3 Světské tisky – písně

Světské kramářské písně ve sbírce zpracovávají tradiční spektrum témat – nacházíme zde písně o mordech (morytáty), písně o zázračných či jinak neobvyklých událostech, písně milostné, písně o manželství (i o nesvorných manželích), písně pro mládence a panny, písně vojenské, nechybí ani mladší vrstva písní – kuplety o nejrůznějších dobových společenských jevech (vystěhovalectví do Ameriky) či ženských a mužských neřestech (nadměrné holdování kávě nebo tabáku, pijáctví), jejichž inspiračními zdroji bylo městské prostředí. Jako příklad uveďme ukázku z mladší dodnes čtenářsky zajímavé *Písně kaféjové* (Hlučín, nedatováno):[78]

Píseň kaféjová
(asi přelom 19. a 20. století)

Zpívá se podle: Na té louce zelené

1.
Sešli jsme se s radostí
ku spolkové slavnosti,
abychom se těšili
a pospolu se bavili.

2.
A což může těšiti,
víc nás ženské baviti,
jako kafé rozmilé,
po kterém vždy toužíme.

3.
Kaféčko naše milé,
vítáme tě té chvíle,
ovlaž srdce, potuž nás
nyní a po každý čas.

4.
Piva, vína nechceme,
šnapsu nenávidíme,
toť pro mužských záhuba
a pro ženské výstraha.

78 Tamtéž, inv. č. AP 13/132.

sbornik_2_2018_náhled.indd 43 27.06.2019 12:35:26

5.
Kafé sladké a bílé
činí ženské spanilé,
hlava při něm vždy lehká
a mysl přec radostná.

6.
A když ještě koláče
ženská ruka napeče
a ku kávě přichystá
toť hostina bohatá.

7.
Když moc práce nás čeká
ženská se jí neleká,
jen když kafé v teplotě
přes celý den na plotně.

8.
Maso, pivo, cigáry,
to pro mužských lahůdky,
koláč, kafé nebo čaj,
to pro ženské zdejší ráj.

9.
Proto, sestry rozmilé,
pijte, bo se zas naleje,
pijme kafé, pijme ho
až do rána bílého.

2. 4 Knížky lidového čtení

Sbírka obsahuje cenný, poměrně rozsáhlý soubor knížek lidového čtení dochovaných ve velmi dobrém stavu. Tyto tisky pocházejí ze sběrů V. Praska a celkem se jedná o 90 položek, vydaných v 19. století, zejména v Uherské Skalici. Z hlediska zpracovaných látek a námětů je náš soubor pestrý – jsou zde zastoupeny zejména povídky, nechybí ani pohádky či příručky. Objevují se zde zpracování starověkých látek, např. kronika sedmi mudrců (*Mravná kronika o sedmi mudrcích aneb Vítězství ctnosti*, Skalice, 1877).[79] Početnou a dosud čtenářsky atraktivní skupinu tvoří knížky vycházející z rytířské epiky, vedle příběhu o Tristanovi a Izoldě (*Historie o pánu Tristanovi a krásné Izaldě*, Skalice,

79 Tamtéž, AP 13/369.

sbornik_2_2018_náhled.indd 44 27.06.2019 12:35:26

1873)[80] chceme zvláště upozornit na dvě knížky lidového čtení s ženskou hrdinkou. První je *Historie o kratochvilná o krásné paní Mageloně z Neapolis, královské dceři, a udatném rytíři Petru z Provance, znamenitého hraběte synu* (Skalice, 1873),[81] vyprávějící o romanci dcery neapolského krále a rytíře Petra, druhou je *Kratochvílná kronika o šlechetné panně Meluzině a udatném rytíři Raimundovi* (Skalice, 1878),[82] zpracovávající původem středověkou francouzskou rodovou pověst o rodu pánů z Lusignanů. Oba příběhy, pracující s motivem zkoušené a ohrožované ženy, byly v českém prostředí velmi populární a zejména druhý z nich se u nás dočkal řady vydání a zpracování. Poněkud překvapivě chybí dobově velmi oblíbený příběh o Jenovéfě. Dále se objevuje zpracování náboženských apokryfních látek (*Čtení Nikodemovo o umučení a smrti Pána Ježíše Krista*, Skalice, 1876;[83] *Život svaté Marie Egyptské, k čemuž přidán jest též život svaté Pelagie, kající hříšnice*, Skalice, 1874).[84] Narážíme i na původní českou obrozeneckou tvorbu, z níž můžeme jmenovat knížky *Lízinka aneb Radostné shledání* (Skalice, 1870),[85] *Provazníkz Petrohradu aneb Vznešená svatba* (Skalice, 1860)[86] a *Žluté Mužátko aneb veliký Jednonoháč* (Skalice, 1872)[87] z pera V. R. Kraméria, přetiskované uherskou skalickou tiskárnou, či český historický román *Mnislav a Světivína aneb Příběhové prvních obyvatelův okořského zámku* (Skalice, 1871)[88] P. Šedivého. Narazíme i na autorskou tvorbu regionálních buditelů, příkladem je knížka lidového čtení od moravského kněze Janalíka *Věrná Roza aneb Vítězství katolického náboženství. Původní povídka od Vincencia Janalíka, duchovního správce v Miloticích na Moravě* (Skalice, 1876).[89] Kromě českých knížek lidového čtení nacházíme v našem souboru sedm slovenských tisků, vydaných ve 2. polovině 19. století v Budapešti. Sledovaný soubor obsahuje nejen tisky, jejichž záměrem bylo pobavit či vychovávat lidové vrstvy, ale i tisky mající účel spíše praktický – jako příklad uveďme pranostiky (*Pranostika sedlská, tj. knížka o povětří aneb Zpráva o způsobnosti času, kterak rok od roku předzvěděti se může*, Skalice, 1877)[90] soubor svatebních řečí a písní (*Smlouvy aneb Chvalitebné řeči svatební pro družbu neb držitele svatby. Jakož i mnohonásobná připíjení o věnec pannám družičkám a jejich odpovídání mládencům. S připojenými k tomu dobře spořádanými písněmi*, Skalice, 1874),[91] rady hospodyním (*Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně*, Praha, 1585)[92] či dobové rady o chovu koní (*Jistá a zkušená lékařství koňská. Sepsaná od M. Albrechta Štolmistra, kováře císaře Fridricha. K nimž mnohé užitečné věci přidané jsou, které prvé nikdy nebyly na světlo vydané*, Skalice, 1877).[93]

80 Tamtéž, AP 13/793.
81 Tamtéž, AP 13/749.
82 Tamtéž, AP 13/795.
83 Tamtéž, AP 13/831.
84 Tamtéž, AP 13/777.
85 Tamtéž, AP 13/784.
86 Tamtéž, AP 13/755.
87 Tamtéž, AP 13/764.
88 Tamtéž, AP 13/768.
89 Tamtéž, AP 13/790.
90 Tamtéž, AP 13/835.
91 Tamtéž, AP 13/776.
92 Tamtéž, AP 13/841.
93 Tamtéž, AP 13/844.

sbornik_2_2018_náhled.indd 45 27.06.2019 12:35:26

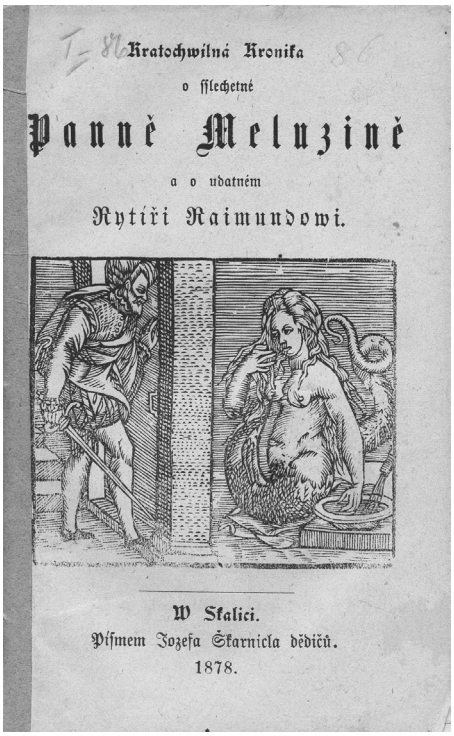
Kratochwilná Kronika
o ſſlechetné
Panně Meluzině
a o udatném
Rytíři Raimundowi.
W Skalici.
Písmem Jozefa Škarnicla dědičů.
1878.

Kratochvílná kronika o šlechetné panně Meluzině a udatném rytíři Raimundovi

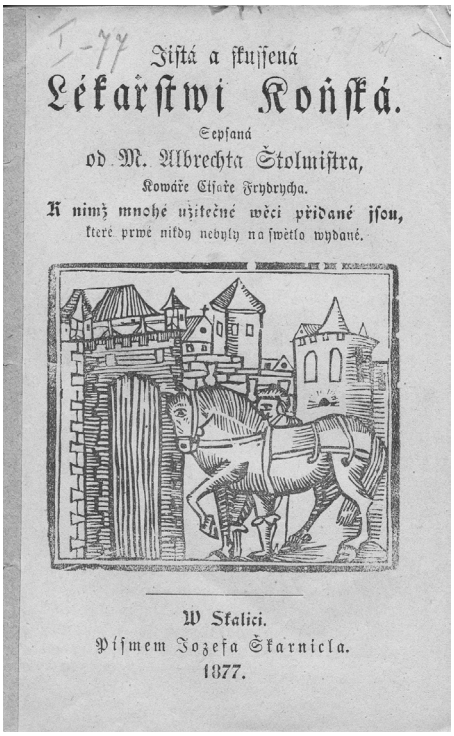
Jistá a ſkuſſená
Lékařſtwi Koňſká.
Sepſaná
od M. Albrechta Štolmiſtra,
Kowáře Cíſaře Frydrycha.
K nimž mnohé užitečné wěci přidané ſſou,
které prwé nikdy nebyly na ſwětlo wydané.
W Skalici.
Písmem Jozefa Škarnicla.
1877.

Jistá a zkušená lékařství koňská. Sepsaná od M. Albrechta Štolmistra, kováře císaře Fridricha. K nimž mnohé užitečné věci přidané jsou, které prvé nikdy nebyly na světlo vydané

2. 5 Špalíčky

Sběry J. Vochaly obsahují 14 špalíčků a nachází se v nich celkem cca 64 % všech tisků ve sbírce. V případě čtyř z nich se však jedná o torza původních špalíčků (vidíme patrný prošev a zbytky nitě), dnes rozebraných na jednotlivé písně. V drtivé většině případů nemáme bohužel informace o původu špalíčku, o to cennější je, pokud jsou tyto informace známé. Tak tomu je v případě špalíčku obsahujícího 78 světských písní šestnácterkového formátu z 2. poloviny 19. století[94] a cenného špalíčku 21 náboženských písní šestnácterkového formátu vydaných převážně v 18. století.[95] První pochází od Leopolda Šostého, člena frýdeckých vlasteneckých spolků, řemeslnického tovaryše, který se z vandrů a vojenské služby vrátil zpět do svého rodného Frýdku.[96] Mezi datovanými písněmi zde najdeme texty vydané v letech 1856–1887. Většina písní byla vydána v Litomyšli u Josefíny Bergrové,

94 Tamtéž, konvolut 5/62/1–78.

95 Tamtéž, konvolut 5/62/110–131.

96 J. VOCHALA, *Lidová špalíčková literatura*, s. 8.

sbornik_2_2018_náhled.indd 46 27.06.2019 12:35:26

menší část pak v uherské Skalici ve Škarniclově tiskárně. Většina písní zpracovává vojenskou tematiku, nebo se jedná o písně pro mládence a panny. Právě zde je zahrnuta výše zmíněná mladší vrstva písní – píseň o vystěhovalectví do Ameriky, píseň o kuřácích a „šňupácích" tabáku či lamentace pijáka. Kromě toho zde najdeme i několik známých písní vlasteneckých, např. *Kde domov můj*;[97] *Slovan jsem a Slovan budu*[98] či *Hej Slované*.[99] Ve druhém případě se jedná o špalíček opatřený rukopisnou Vochalovou poznámkou „z frýdeckých sběrů Kašpaře Piščka". Kašpar Pišček, narozený roku 1829, byl domkař a ve Frýdku (žil na Bruzovské ulici), živil se jako tkadlec a punčochář a Vochala o něm uvádí, že byl zapáleným českým vlastencem a rusofilem. Byl pamětníkem frýdecké kramářské tradice a ve své domácí knihovně vlastnil řadu tisků. Vochala se s ním v rámci terénních průzkumů setkal před první světovou válkou. Špalíček je v rámci sledované sbírky unikátní stářím zahrnutých tisků – datované písně zahrnují časové rozpětí 1732–1818, přičemž většina písní byla vydána ve 2. polovině 18. století. Právě tento špalíček obsahuje výše zmíněnou nejstarší kramářskou píseň sbírky, vydanou roku 1732 v Opavě, která je věnována sv. Janu Sarkandru a sv. Janu Nepomuckému (*Písničky dvě nové pobožné, první o svatým Janu Sarkandru Skočovským. Druhá o lásce a milování Božím. Všem věrným křesťanům ponejprv na světlo vydané a vytištěné*).[100] Písně, u nichž známe místo vydání, pocházejí převážně z tiskárny v Olomouci, malá část z tiskáren v Litomyšli, Těšíně a Opavě. Soubor obsahuje písně ke Kristu, k Panně Marii (včetně poutních písní – pro Frýdek a Mariazell) a ke svatým – sv. Máří Magdaleně, sv. Anně (mj. poutní píseň ke sv. Anně v Drozdovicích u Prostějova) a poměrně velké zastoupení mají písně nepomucenské (sedm písní). Do špalíčku byly zařazeny i dvě písně se světskou tematikou: píseň o popravě Ludvíka XVI. (*Truchlivá píseň o ukrutné popravě francouzského krále Ludvíka XVI., která 21 ledna roku ku 1793 vykonána byla*, bez místa tisku, 1793)[101] a píseň o potrestání nevděčného syna (*Pravdivý příběh, který se stal 1752 ve vlaské zemi s nevděčným synem, který se pro neuctění svýho otce trestaný, což lepej z písně vyrozuměti se může*, bez místa tisku, nedatováno).[102]

97 SZM, PPB, Sbírka kramářských tisků, konvolut 5/62/1–78, AP 13/180.

98 Tamtéž, konvolut 5/62/1–78, AP 13/187.

99 Tamtéž, konvolut 5/62/1–78, AP 13/141.

100 Tamtéž, konvolut 5/62/110–131, AP 13/242.

101 Tamtéž, konvolut 5/62/110–131, AP 13/251.

102 Tamtéž, konvolut 5/62/110–131, AP 13/254.

sbornik_2_2018_náhled.indd 47 27.06.2019 12:35:26

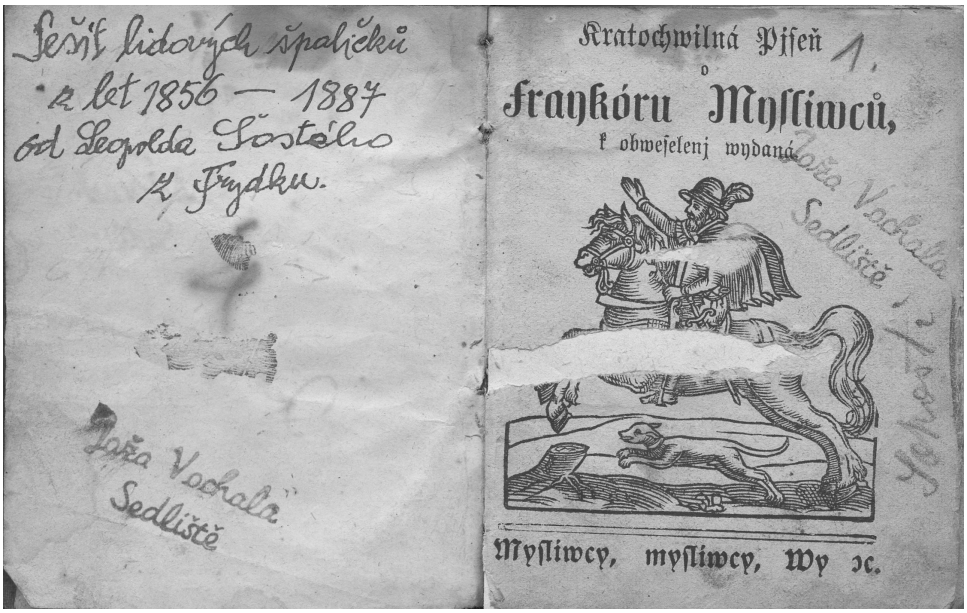

Špalíček od Leopolda Šostého

Nová píseň o Americe

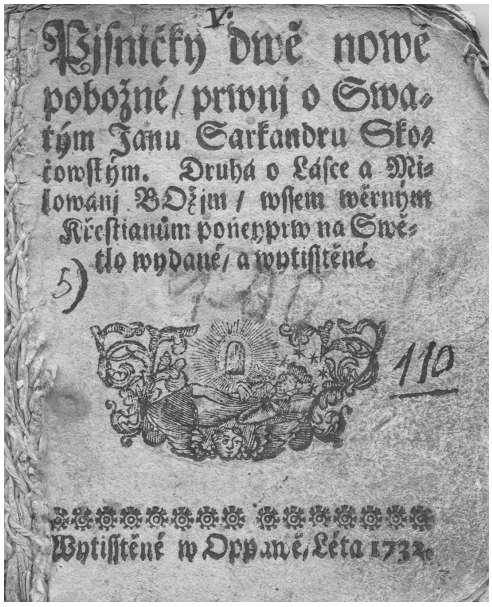

Špalíček s písní Písničky dvě nové pobožné, první o svatým Janu Sarkandru Skočovským. Druhá o lásce a milování Božím. Všem věrným křesťanům ponejprv na světlo vydané a vytištěné

sbornik_2_2018_náhled.indd 48 27.06.2019 12:35:26

3. Závěr

Ačkoliv sbírka kramářských tisků v PPB představuje svým rozsahem spíše menší sbírku, která svým obsahem a stářím tisků nedosahuje významu sbírek celorepublikových, svou žánrovou pestrostí odráží spektrum četby širokých čtenářských vrstev měst i venkova ve Slezsku a na severovýchodní Moravě, dotváří obraz dobové knižní kultury a zároveň je cenným dokladem zájmu vlastivědných badatelů na tomto území o kramářskou produkci a populární tvorbu minulých období. Věříme, že má smysl si tyto artefakty pro jejich nespornou kulturně-historickou hodnotu připomínat. Zakončeme náš výklad citátem osoby z nejpovolanějších, J. Vochaly, o jehož platnosti nepochybujeme: „… je znovu třeba připomenout, že jistě není správné posuzovat špalíčkové písně jako mrtvý materiál, uložený pod inventárním číslem v muzejních nebo archivních sběrech, ale že je nutno přihlížet k jejich původnímu poslání.“ [103]

The collection of broadside ballads at the Petr Bezruč Memorial was created thanks to the collections of three local collectors – V. Prasek (1841–1912), J. Vochala (1892–1965) and J. L. Mikoláš (1889–1979), who made field surveys in Silesia. The collection contains more than 800 prints, of which three quarters represent religious prints, the rest of them are secular prints. Relatively unique is a collection of well-preserved books of folk reading. Most of the prints come from the 19th century and most of them have been printed in Skalica, Litomyšl and Těšín. Most of the Czech prints prevail in the collection, but there are also several Polish, Slovak and German prints.

103 J. VOCHALA, *Sociální problematika špalíčkové literatury na Těšínsku. Zkušenosti z terénního průzkumu lidových písmáků ve Slezsku*, in: Václavkova Olomouc 1961: sborník referátů a diskusních příspěvků o kramářské písni, edd. J. Dvořák – J. Š. Kvapil, Praha 1961, s. 197.

sbornik_2_2018_náhled.indd 49 27.06.2019 12:35:26

sbornik_2_2018_náhled.indd 50 27.06.2019 12:35:26

František Kahlik a česká kultura na Moravě a ve Slezsku na přelomu 19. a 20. století
(K 110. výročí úmrtí)

Pavel Šopák

Pavel Šopák: František Kahlik and Czech Culture in Moravia and Czech Part Silesia at the end of the 19th Century

Jubilejní text, věnovaný Františku Kahlikovi (1854–1908) při příležitosti 110. výročí jeho úmrtí, je příležitostí postihnout na Kahlikově případu osobnost českého středoškolského pedagoga jako určitý specifický sociální a kulturní typ, realizující se aktivitami organizačními, spolkovými a publikačními. Těmto aktivitám, jejich významu pro národní kulturu odpovídá ohlas v dobovém tisku.

Key Words: Kahlik František, kultura česká, Morava, Slezsko, Zábřeh, Opava, spolky školské, spolky podpůrné, školství menšinové

České gymnázium v Zábřehu, založené v roce 1896, bylo první českou střední školou na severozápadní Moravě, na niž docházeli čeští studenti z obcí okresů Zábřeh, Litovel, Šumperk, Moravská Třebová a zčásti také Šternberk. Ani nepřekvapuje, že se stalo cílem politických útoků ze strany německého tisku jakožto mluvčího německých politických a kulturních aspirací v regionu, jejichž podstatu shrnuje dobový citát: „*Zábřeh byl vždy německý; až teď sem přišlo pár Čechů, postavili si boudu (gymnasium) a chtějí, aby bylo město české*.“[1] V česko-německém antagonismu vystupovalo gymnázium jako národní symbol – ostatně šlo o nejvýznamnější produkt *Matice zábřežské*, zahrnující činovníky ze Zábřežska, Šumperska, Litovelska, Uničovska, Mohelnicka i z městečka Štítů[2] – což měla stvrdit i účast olomouckého arcibiskupa při svěcení gymnazijní budovy,[3] tak i předmět ataků německé žurnalistiky, včetně vídeňské *Neue Freie Presse*, jež otiskla zprávu, že čeští studenti útočí na studenty německé (a ovšemže česká publicistika psala opak, totiž že čeští studenti se stávali obětí studentů německých).[4] Škola jako ohnisko bohemizace / germanizace širšího regionu je ostatně standardním tématem politické publicistiky konce 19. století a první poloviny 20. století – a současně historiografické reflexe dobové politické situace. Role středoškolského pedagoga se pak redukuje na důležitou sice, leč jedinou společenskou roli: fungovat jako agens bohemizačního / germanizačního procesu.

1 *Rudolfovské figurky*, Moravský sever 1, 1901, č. 3, 18. ledna, s. 5.

2 Matice zábřežská povstala 28. července 1895 transformací skupiny intelektuálů zformované na shromáždění pěti set zástupců českých měst a obcí severní Moravy, jež se odehrálo v Lošticích pod patronací města dne 21. srpna 1892. *Národní obrození severní Moravy*, Litovelské noviny 7, 1897, č. 22, 26. listopadu, s. 1.

3 František Kahlik byl s předsedou *Matice zábřežské* farářem Františkem Ermisem a pokladníkem Matice advokátem Františkem Indrou účasten deputace vyslané spolkem k arcibiskupovi Theodoru Kohnovi na zámek Skalička u Kelče. *Velká slavnost svěcení českého gymnasia*, Moravský sever 1, 1901, č. 10, 26. dubna, s. 1.

4 *O českém gymnasiu v Zábřehu*, Lidové noviny 6, 1898, č. 162, 20. července, s. 3. Proti článku otištěnému v Neue Freie Presse vystoupil František Kahlik a žádal odkazem na tiskový zákon zveřejnění svého stanoviska. Viz *Wien, 18. Juli, Das vordringende Czechenthum*, Neue Freie Presse, č. 12178, 19. července 1898, s. 4.

sbornik_2_2018_náhled.indd 51 27.06.2019 12:35:26

Profesor je ale i součástí kulturních aspirací společnosti, podílí se svou činností na výměru pojmu *kultura*, počítaje v to kvalitu a úroveň pedagogické činnosti, jejíž úspěšnost se ocitá v přímé úměře k politickému významu instituce: *„České gymnasium v Zábřehu ukončilo letos čtvrtý rok své práce, po prázdninách otevřeno bude v nové monumentální budově, na jejímž dostavení se právě usilovně pracuje, gymnasium vyšší třídou pátou. Výsledek klasifikace a tím i úspěch, jehož ústav docílil, jest skvělý a svědčí výmluvně jak o nadání a píli žactva severomoravského, tak o svědomité a horlivé práci profesorského sboru.“*[5] Politická, resp. symbolická funkce školy nestačí; její hodnotu jakožto hodnotu instituce reprezentující národní kulturu určuje sama pedagogická a organizační práce učitelů a zejména ředitele školy.

V čele profesorského sboru zábřežského gymnázia stál od počátku existence školy až do své předčasné smrti František Kahlik (1854–1908),[6] jenž byl pro danou funkci disponován širokým společenským angažmá, především členstvím v moravském odboru *Národní rady české*. Národní rada česká, ustavená v roce 1900, sice deklarovala, že je organizací všenárodní, avšak byla úzce svázána s národní stranou svobodomyslnou (a to nejen osobami prvých předsedů, kdy Emanuela Engela vystřídal Josef Herold), což na počátku 20. století, v době krystalizace politického spektra na principu konkurujících si politických stran, se nutně ocitalo v rozporu se strategií konkurenčních politických subjektů, ostatně vzpomenutý Josef Herold jako „národní vůdce“ byl atakován pokrokovým tiskem pro nedostatek mravní integrity a prospěchářství.[7] Její struktura byla sice ambiciózní – vedle centrály v Praze a dvou zemských ústředí v Brně a Opavě existoval dolnorakouský odbor ve Vídni a nadto fungovala řada pracovních odborů – vylučovala ale více než jen formulování obecných apelů na českou veřejnost prostřednictvím shromáždění nebo tiskem a protestů vůči atakům vedeným z německého politického tábora, tj. více deklarovala než garantovala národní jednotu v souladu s předpokladem, že „*národní rada by mohla býti nad jiné vhodným a povolaným orgánem, který by k umírnění těchto protiv formálních (jež ovšem často tvoří prostředky boje a ještě častěji jsou samou podmínkou života toho kterého tábora) pracoval*.“[8] Členství v Národní radě české však stvrzovalo vysokou společenskou prestiž jedince vůči národnímu kolektivu, neboť šlo o faktickou intelektuální reprezentaci českého národa. Takže když byl počátkem roku 1904 Kahlik zvolen do *Národní rady*

5 *Věstník školský a učitelský*, Lidové noviny 8, 1900, č. 176, 4. srpna, s. 3.

6 Rodná matrika zaznamenala jméno otce ve tvaru Joseph Kahlich, kmotrem byl příbuzný Thomas Kahlig (sic!), v dobových zprávách se objevuje rovněž tvar jména Kahlík. Zemský archiv v Opavě, sbírka matrik, sign. VM–I–18, fol. 271. Dosavadní literaturu k Františku Kalikovi reprezentují slovníková hesla, nekrology, jubilejní příspěvky a kratší biograficky laděné články, z nich zejména Viktor FICEK, *František Kahlik*, Slezský sborník 56, 1958, s. 251–255 a Jan KAPUSTA, *Národní buditel dr. František Kahlik*, Severní Morava, 1956, č. 3, s. 1–5. Z biogramů zvláště Viktor FICEK, *Biografický slovník širšího Ostravska* 2, Opava 1976, s. 63–64; Zdeněk FILIP, *Kahlík František*, in: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy* 5, ed. Lumír Dokoupil, Opava – Ostrava 1996, s. 52–53; Lexikon české literatury2/2, Praha 1993, s. 607–608. Z četných dobových referencí například *Padesáté narozeniny…*, Moravský sever 4, 1904, č. 5, 29. ledna, s. 3. A další citované na jiných místech textu.

7 *Dr. Herold – advokát a nic více*, Olomoucký Pozor 5, 1898, č. 49, 28. dubna, s. 1.

8 *Pražská kronika*, Lidové noviny 8, 1900, č. 63, 18. března, s. 1.

sbornik_2_2018_náhled.indd 52 27.06.2019 12:35:26

za severní Moravu a zvolil si jako své působiště její menšinový odbor,[9] šlo spíše o potvrzení respektu vůči němu jako k národnímu pracovníkovi, než o východisko k širší aktivitě. Koneckonců jeho činnost v korporaci se týkala takových záležitostí, jakou byl jeho návrh, aby každá finanční sbírka na jakýkoliv národní podnik podléhala schválení národní radou.[10]

Nepoměrně větší význam mělo Kahlikovo zapojení do matičního hnutí prostřednictvím *Ústřední matice školské*. Ta jej nejprve vyslala do Opavy a s odstupem času přeložila do Zábřeha s úkolem vybudovat tamní gymnázium, jakkoliv jistý tragický prvek v této jinak úspěšné kariéře středoškolského profesora připomíná svědectví jednoho z Kahlikových nekrologů: otevřenost ve formulování názorů, jež mu přinesla disciplinární vyšetřování, údajně zapříčinila, že při hledání ředitele opavského gymnázia po jeho postátnění byl opomenut – a postátnění zábřežského gymnázia se nedožil.[11] Matiční hnutí v regionu severozápadní Moravy naplňovala *Matice zábřežská* jako dobově standardní, regionální školský spolek.[12] Aktivita směřovaná vně Zábřehu a svěřenou školskou instituci, motivovaná snahou získat hmotnou podporu, nemohla zastínit činorodost orientovanou dovnitř, do komunity zábřežských Čechů a studující mládeže, neboť – slovy úvodníku krajinského listu, jehož autorem mohl být právě Kahlik – „*vzděláním a uvědomováním chceme proti násilí a proti německé moci bojovat*.“[13] Do spektra těchto aktivit náleží již dary knih a výukových předmětů – dobově obligátní projev zájmu o instituci v situaci, kdy rakouská administrativa zdůrazňovala nutnost vybavit střední školy vhodnými kolekcemi výukových pomůcek pro prakticky všechny vyučované předměty a současně se soukromým ústavům, jakým bylo právě gymnázium v Zábřehu, nedostávalo na školní pomůcky peněz: Kahlik věnoval soubor 125 kusů minerálů a kolekci knih s dějepisnou tematikou, včetně několika ročníků časopisu *Atheaneum*.[14]

Aktivity kulturně-osvětové povahy mají různé potenciální adresáty. V Kahlikově případě jednu část publika tvořili učitelé obecných a měšťanských škol, seskupeni do učitelských spolků. Zaujme Kahlikův slavnostní projev na jubilejní oslavě uspořádané *Šumpersko-zábřežským učitelským spolkem* při příležitosti 100. výročí narození Františka Palackého: „*slavnostní řečník* (…) *počal osobní vzpomínkou o Palackém při jeho pohřbu*

9 *Z Národní rady české*, Moravský sever 4, 1940, č. 5, 29. ledna, s. 3. Předsedou moravského odboru byl baron Otakar Pražák (1858–1915) a místopředsedou Václav Šílený (1849–1911).

10 *Valný sbor moravského odboru Národní rady české*, Lidové noviny 12, 1904, č. 282, 10. prosince, s. 3.

11 *Dr. František Kahlík zemřel 8. února*, Zlatá Praha 25, 1908, č. 22, s. 262–263. Adolf Emil Vašek píše doslova: Kahlik musel odejít z Opavy v roce 1897, „*kdy se opavské gymnasium přebíralo do státní správy a to z toho důvodu, že se odvážil před zemským školním inspektorem drem Langhansem ve škole před žáky přednášet o křivdách, které napáchal Habsburk Ferdinand II. po Bílé hoře na českém národě*.“ Cit. dle [Adolf Emil VAŠEK], *Strážný duch severovýchodní Moravy*, výstřižek z neznámých novin. ZA v Opavě, Adolf Emil Vašek, karton 81, inv. č. 575.

12 Kahlik jako exponent *Matice zábřežské* se podílel na stavbě gymnazijní budovy, viz *Nová budova českého gymnasia v Zábřehu*, Národní listy 38, 1898, č. 254, 15. září, s. 4; *Nová budova českého gymnasia v Zábřehu*, Litovelské noviny 8, 1898, č. 18, 28. září, s. 2.

13 *Mravní silou proti násilí*, Moravský sever 1, 1904, č. 4, 1. února, s. 1.

14 *Dary českému gymnasiu v Zábřehu*, Litovelské noviny 6, 1896, č. 22, 27. listopadu, s. 5; *Dary českému gymnasiu v Zábřehu*, Národní listy 37, 1897, č. 7, 7. ledna, s. 7. Mezi knihami byly také tři svazky *Fontes rerum bohemicarum*, *Libri citatiorum et sententiarum*, Praskova *Vlastivěda Slezská*, Kalouskova kniha o Karlu IV., Fichteho filosofické spisy.

sbornik_2_2018_náhled.indd 53 27.06.2019 12:35:27

v Praze, rozvinuv před námi velký obraz tehdejší zbědovanosti českého národa…“[15] Jinou akcí, orientovanou k aktualizaci historického odkazu, byla Kahlikova přednáška na schůzi *Učitelské jednoty hrabyňsko-opavské* (6. dubna 1887) na téma *Kterak počaly války křížové*.[16] Do této skupiny akcí náleží rovněž Kahlikova přednáška pro frekventantky feriální vzdělávací kolonie v Luhačovicích, zřízené *Jednotou moravských učitelek* v srpnu 1903. Kahlik si pro přednáškový cyklus, z něhož zaujmou vystoupení Alice Masarykové a Pavola Blaha, připravil pojednání o kritickém dějepisu – téma podmíněné Kahlikovou samostatně vydanou prací *Dějezpyt a dějepis český* (1883).[17]

Analogickou národně obrannou intenci, kterou vyznačovaly přednášky pro učitele, měly lidové přednášky pro veřejnost – takovými byl dvanáctihodinový cyklus věnovaný zeměpisu a objevování nových zemí,[18] a příležitostná vystoupení – jakým byl Kahlikův projev při příležitosti položení základního kamene k zábřežskému gymnáziu. Ten jako jiné řečníkovy promluvy zanechal v publiku „*mocný a trvalý dojem zejména v místech, kde rozhovořil se o tom zápalu, o té lásce a obětavosti všeho lidu k tomuto dílu*.“[19] Širší osvětový akcent, sledující moderní trendy v osvětové práci, vyznačoval výstavy, jež Kahlik spoluorganizoval. Nutno vzpomenout alespoň dvě – uměleckou výstavu v Zábřehu a olomouckou výstavu české žurnalistiky. Prvá z výstav proběhla ve dnech 14. až 28. října 1901 v budově matičního gymnázia. Jádro tvořily soubory obrazů moderních moravských malířů Stanislava Lolka a Rudolfa Schlattauera (včetně jeho secesních tapisérií); tyto kolekce doplnily reprodukce uměleckých děl od řecké antiky po ukázky moderní plakátové tvorby. Akce byla určena – a skutečně navštívena – jak dětmi školou povinnými, tak dospělými; venkovany i dělníky.[20] Implicite šlo o naplnění konceptu *lidové obrazárny*, o nějž se usilovalo v různých místech českých zemí po vzoru zemí německých a tamních reformátorů veřejné estetiky a pedagogiky.[21] Výstava české žurnalistiky byla uspořádána v květnu 1907 v Olomouci v tamním Pöttingeu z iniciativy Kahlikova bratra Isidora Kahliga (1858–1924).[22] Akci udivující množstvím sneseného materiálu – šlo o několik

15 *Ze Zábřeha, Oslava Palackého*, Olomoucký Pozor 5, 1898, č. 57, 17. května, s. 2. Dále srov. *Ze Zábřeha. Šumpersko-zábřežský učitelský spolek*, Olomoucký Pozor 5, 1898, č. 49, 28. dubna, s. 2.

16 *Z Opavy. Valná hromada*, Komenský 16, 1887–1888, č. 5, 20. ledna, s. 45.

17 *Feriální vzdělávací kolonie v Luhačovicích*, Lidové noviny 11, 1903, č. 187, 18. srpna, s. 6.

18 *Věstník školský a učitelský*, Lidové noviny 8, 1900, č. 176, 4. srpna, s. 3, kde se o přednáškách praví, že „*sbor profesorský zahájil letos první mezi sbory českými na Moravě extensi středoškolskou 12hodinovým cyklem zeměvědným…*“

19 *Ze Zábřeha. Slavnostní položení základního kamene ku stavbě českého gymnasia*, Olomoucký Pozor 5, 1898, č. 49, 28. dubna, s. 1.

20 *Čtvrtá zpráva o činnosti spolku paní a dívek českých „Zora“ v Zábřeze za rok 1900–1901*, Moravský sever 1, 1901, č. 23, 11. října, s. 3. Podrobná zpráva viz Rudolf SCHENK, *Umělecká výstava v Zábřehu na severní Moravě*, Rozhledy. Revue umělecká, politická a sociální 10, 1901, s. 151–153.

21 Tuto funkci plnily výstavy originálů a reprodukcí i edice reprodukcí malířských a sochařských děl. Srov. František Xaver HARLAS, *Rozhledy v umění výtvarném. Nakladatelství B. Kočího vydalo…*, Osveta 33, 1903, č. 7, s. 650; O didaktické funkci výtvarných výstav srov. Josef PATOČKA, *Umělecká výstava v Pardubicích*, Obzor literární a umělecký 1, 1899, s. 164–166; František PRAŽÁK, *Umění a život dítěte na školských výstavách*, Pedagogické rozhledy 24, 1911, č. 9, s. 949–952.

22 Isidor KAHLÍK, *Katalog veškerého českého časopisectva politického i nepolitického Čech, Moravy, Slezska, Uher, Slovenska, Vídně, Německa, Ruska a Ameriky, který u příležitosti výstavy téhož časopisectva v ústavu hrab. Pöttinga v Olomouci od 19. května do 3. června 1907*, Olomouc, Ústav hraběte Pöttinga [1907].

sbornik_2_2018_náhled.indd 54 27.06.2019 12:35:27

set časopiseckých a novinových titulů rozčleněných podle tematiky do 61 skupin – zahájil Kahlikův projev. Soudobý žurnalista jej ocenil jako „*kabinetní kousek řečnictví*“[23] a jeho smyslem byla obrana žurnalistické práce: „*Novinář jako Prometheus ve staré báji přikován ke skále svého bytu, den jako den vystavuje útroby a ledví sopu veřejného mínění, jeho pařátům a zobci. A tuto krušnou a nevděčnou práci koná jako dělník za odměnu hubenou nebo skromnou*,“ prohlásil tehdy doslova.[24] O Kahlikově zájmu pořádat výstavy přímo ve školních prostorách, což je fenomén soudobé moderní pedagogiky, podal cenné svědectví Adolf Emil Vašek: *„Škola byla* [Kahlikovi] *i uměleckým museem, pro něž v ní měl zvláštní místnost, ale živým museem mu byly i chodby, rozjasněné uměleckými reprodukcemi. Vzpomeňme, že to byla tenkrát doba, kdy pod vlivem hamburského Lichtwarka mnoho se počalo mluviti o umění a kdy u nás o té věci pracoval Hostinský, Patočka aj. B. Jaroněk dal heslo „Umění i do hospody“a Kahlik praktikoval umění hned ve škole. Jako dr. Hrstka učinili z budovy nové měšťanské školy na Štramberku proslulé výstaviště, tak i dr. Kahlik pořádal výstavy v budově gymnasia pro severozápadní Moravu: r. 1900 v říjnu výstavu uměleckých děl domácích i později cizích (Böcklinových), 1902 (v říjnu) dokonce i ovocnou a 1907 (v červnu) paličkovaných krajek*.“[25]

Citová zainteresovanost, vyznačující Kahlikovo celé veřejné angažmá, včetně přednášek, byla vlastní i jeho působení ve škole. Jeho žáci začasté vzpomínali na způsob, ve své době obvyklý, výkladem látky strhnout posluchače. „*Z profesorů matičního gymnasia v Opavě, jehož jsem byl žákem, na vlasteneckého ducha studentstva působil nejmocněji prof. František Kahlik. Jeho dějepisné hodiny nevymizejí nikdy z paměti*,“ zavzpomínal Julius Šobr (1872–1939), příští pedagog, národopisec a publicista: „*Ve čtvrté třídě vykládal nám* (…) *o utrpení, jež snášeti bývalo a je dosud Slovákům pod vládou Maďarů. Na gymnasiu studovalo s námi také několik chlapců slovenských* (…). *Výkladem Kahlikovým vzrostli tito naši kolegové v myslích našich na praubohé mučedníky a v duších svých promíjeli jsme jim v té chvíli všecka jejich alotria…*“[26]

Ačkoliv činnost v Zábřehu představovalo vyvrcholení Kahlikových veřejných aktivit, jejich spektrum si osvojil ve svém dřívějším působišti – v Opavě. Vnější rámec opavského působení je dostatečně znám: Spolu s Vincencem Praskem a Josefem Fürstem (1851–1922) tvořil trojici prvých profesorů, nastoupivších na nově zřízený opavský ústav v roce jeho vzniku 1883; až v roce 1885 přibyli František Čáň a František Novák.[27] Suplentura byla nahrazena řádnou profesurou v roce 1887 – a tuto skutečnost zaznamenal krajinský tisk

23 *Výstava českého časopisectva*, Čech 32, 1907, č. 135, 19. května, s. 5; *Výstava veškerého českého časopisectva*, Lidové noviny 15, 1907, č. 124, 6. května, s. 6; *Výstava českého časopisectva*, Lidové noviny 15, 1907, č. 139, 22. května, s. 6; *Výstava českého časopisectva…*, Hlasy z Pobečví (Hranice na Moravě) 10, 1907, č. 21, 25. května, s. 3; *Výstava českého časopisectva*, Hlasy z Hané 26, 1907, č. 55, 22. května, s. 3.

24 Citáty z Kahlikova projevu byly užity anonymním pisatelem v nekrologu plzeňského novináře J. K. Mayera, viz *Besídka. Byl novinářem….*, Naše snahy. Orgán české strany národně sociální (Plzeň) 13, 1910, č. 52, 1. července, s. 1.

25 Adolf Emil VAŠEK, *Z alba slezských a moravských pracovníků a zasloužilých rodáků. I. Dr. František Kahlik*, Moravskoslezský deník, č. 6, 10. ledna 1921. Výstřižek z novin viz ZA v Opavě, Adolf Emil Vašek, č. kart. 81, inv. č. 575.

26 Julius ŠOBR, *S Jiráskem na Slovensku*, Lidové noviny 38, 1930, č. 166, 1. dubna, s. 1.

27 *Padesát let českého gymnasia 1883–1933*, Opava 1933, s. 172–173.

sbornik_2_2018_náhled.indd 55 27.06.2019 12:35:27

i mimo Slezsko.[28] Zdůrazněme, že rozhodnutí *Ústřední matice školské* poslat do Opavy Fürsta s Kahlikem Praska zaskočilo, neboť si přál, aby se ve sboru objevil tehdejší suplent opavské německé reálky Antonín Landsfeld (1853–1940), pozdější ředitel gymnázia v Orlové (1909–1918).[29] Kvality obou kolegů jej ale nakonec údajně přesvědčily; důležité byly i samy sympatie k prostředí, jak vysvítá z Kahlikova dopisu Praskovi: „*18.* [listopadu 1886] *končí cvičení mé i těším se již z toho, že ještě toho dne budu moci zavítati do Opavy ke svému povolání, jež po hrozných námahách a po suchopáru nynějšího zaměstnání bude mi pravým občerstvením*."[30]

Pro gymnazijního profesora v prostředí vystaveném česko-německému soupeření bylo nepsanou povinností zapojit se do lokálního spolkového dění. To naplňovala struktura personálně vzájemně propojených a funkčně komplementárních spolků – politického (*politická jednota*), profesního školského (*školská jednota*), podpůrného ve smyslu školství a osvěty (*matice*) a společenského ve smyslu volnočasových aktivit (*beseda*).[31] Prvým byla *Politická a hospodářská jednota* s poslancem zemského sněmu Františkem Stratilem (1849–1911) coby hlavním aktérem, která tlumočila zájmy české politické reprezentace a agitovala pro ně zejména na venkově – a byla to přednášková činnost, které se Kahlik na bázi jednoty věnoval.[32] Spolkem naplňujícím druhý typ byla *Hrabyňsko-opavská učitelská jednota* – a jak dosvědčuje dobový tisk, Kahlik pořádal pro její členy z řad učitelů obecných a měšťanských škol naučné přednášky.[33] Spolkem třetího typu by byla *Matice opavské* – a tu se Kahlik angažoval šířeji než v předešlých uskupeních coby jednatel spolku (1886–1889)[34] a posléze jako knihovník (1891–1894).[35] Stranou nezůstal ani čtvrtý typ spolku – *Opavská beseda* – a opět to byl Kahlik, který zaujal její členy přednáškami. Tato spolková činnost zdaleka neznamenala vyloučení z místní honorace, uzavřené vůči německojazyčné společnosti, ba právě naopak. Kahlikovi se dostalo té cti, že zemský prezident Karl hrabě Coudenhove v něm nalezl učitele češtiny, což bylo připomínáno zvláště poté, co se hrabě stal českým místodržitelem.[36] Jak docela přirozeně se František

28 Tuto zprávu otiskly *Národní listy* i krajinský tisk vycházející v různých regionech českých zemí. Viz *Z výboru Ústřední Matice školské*, Národní listy 27, 1887, č. 61, 3. března, s. 2; *Z výboru Ústřední Matice školské*, Moravská Slovač 4, 1887, č. 18, 2. března, s. 2; *Z výboru ústřední Matice školské*, Ohlas od Nežárky 17, 1887, č. 10, 4. března, s. 98; *Z výboru Ústřední matice školské*, Hlasy z Hané 6, 1887, č. 18, 3. března, s. 2.

29 Oldřiška NEJEDLÁ, *České matiční gymnázium v Opavě v dopisech Vincence Praska F. L. Riegrovi*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 26, 1977, s. 81–82.

30 ZA v Opavě, Vincenc Prasek, č. kart. 3, inv. č. 236, František Kahlik Vincenci Praskovi, 14. listopadu 1886.

31 K typologii spolků a jejich vzájemné komplementaritě v strategii národní aktivity české společnosti ve Slezsku konce 19. století viz Pavel ŠOPÁK, *Beseda – matice – jednota: typologie organizačních forem českých Slezanů ve druhé polovině 19. století*, Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy 8, 2017, č. 2, s. 134–150. Kahlik byl dále členem *Podpůrného spolku pro české školy opavské*.

32 *Zpráva o činnosti politické a hospodářské jednoty Opavské přednešená na valné hromadě konané dne 6. ledna 1885*, Opavský týdeník 16, 1885, č. 5, 17. ledna, s. 1.

33 *Z Hrabyňsko-opavské učitelské jednoty*, Opavský týdeník 21, 1890, č. 1, 1. ledna, s. 3, anonce přednášek Františka Kahlika *Státové evropští* a *Objevení nového světa Kryštofem Kolumbem*.

34 Například František KAHLIK, *Výroční zprávy Matice opavské za rok 1888*, Opavský týdeník 20, 1889, č. 33, 27. dubna, s. 1.

35 [Václav HAUER], *Dr. František Kahlik*, Věstník Matice opavské 16, 1908, s. 75–76.

36 *Das neue Statthalter von Böhmen*, Welt-Blatt 23, 1896, č. 46, 25. února, s. 2; *Karel Hrabě Coudenhove*, Opavský týdeník 27, 1896, č. 16, 22. února, s. 3.

sbornik_2_2018_náhled.indd 56 27.06.2019 12:35:27

Kahlik integroval do českého prostředí, dosvědčují i kondolence, zaslané profesorskému sboru gymnázia v Zábřehu: za výbor *Matice opavské* kondolovali Václav Hauer s Václavem Hans, za gymnázium Josef Fürst, za *Opavský týdenník* Václav Hans a sami za sebe do Zábřehu psali František Stratil, Vincenc Prasek, Antonín Mlčoch a někdejší Kahlikův kolega František Novák.[37]

Bylo by však chybou vnímat Kahlika jen jako pedagoga, přednašeče, spolkového činovníka. Do profilu národního, menšinového pracovníka náleží také *spisovatelství* v jeho dobově podmíněném významu. Role spisovatele byla ve sledované době mnohem širší, než jak ji chápeme v současnosti – jako produkci beletristických textů, vyjadřujících individuální, estetickou intenci tvůrčího subjektu: mínily se jí příspěvky do středoškolských programů, odborných časopisů, do regionálních periodik nebo samostatně vydávané brožury. Zaujme, že v osobních výkazech středoškolských pedagogů byla předtištěna kolonka, do níž se zapisovaly publikace, tj. jejich produkce nebyla jen volnočasovou aktivitou, pouhou zábavou, ale náležela k celkovému profilu pedagoga, jejž nadřízení hodnotili. Spisovatelství Františka Kahlika vyznačovaly tři aspekty: 1. snaha alespoň na dálku zůstat ve spojení s kulturními centry, tj. překonat intelektuální izolovanost periférií; 2. vědecké ambice; 3. služba národu a manifestace všeslovanské ideje. Texty nežily svým vlastním životem, tj. nenacházely si své čtenáře, ale byly také prezentovány na regionálních výstavách jako artefakty – jako důkazy o vzepětí české kultury regionu, jak dokládá prosba Josefa Vluky (1869–1950), aby mu František Kahlik zapůjčil své knihy na národopisnou výstavu v Orlové (1894). A Kahlik skutečně spisy zaslal, konkrétně dva díly antologie *Kytice z luhů slovanských a cizích* a texty vydané časopisecky.[38]

Východiskem Kahlikovy publikační aktivity a jeho spolehlivou oporou bylo vzdělání: Kahlik po maturitě na gymnáziu v Kroměříži (1866–1873) absolvoval studia dějepisu a zeměpisu na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze (1873–1876) a podle ústní tradice, zaznamenané Viktorem Fickem – tuto zprávu mu sdělila Kahlikova snacha Marie Káliková – byl „*na universitě ... jedním z nejmilejších žáků profesora Jaroslava Golla, jenž si přál, aby se stal jeho nástupcem*.“[39] Obrátíme-li pozornost opět ke kondolencím, jež zaslali Kahlikovi přátelé a kolegové zábřežskému gymnáziu, zaujmou tyto projevy soustrasti, naznačující půdorys Kahlikových pražských kontaktů: Karla Chytila coby kolegy ze studií,[40] Lubora Niederleho jakožto děkana filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Josefa Pekaře za *Historický klub*.[41] A vskutku se zdá, že zprvu chtěl být profesionálním historikem, jak dosvědčují přednášky v *Historickém klubu*[42] a zejména

37 Státní okresní archiv Šumperk, Gymnázium Zábřeh, č. kart. 7, inv. č. 206.

38 ZA v Opavě, Josef Vluka, č. kart. 2, inv. č. 94, František Kahlik Josefu Vlukovi, 28. srpna 1894.

39 V. FICEK, *PhDr. František Kahlik*, s. 251.

40 Karel Chytil (1857–1934) studoval v letech 1875–1878 dějepis a zeměpis na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, poté se věnoval dějinám umění, pracoval jako kustod Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, od roku 1888 profesorem dějin umění na pražské Akademii, později profesorem Univerzity Karlovy.

41 SOkA Šumperk, Gymnázium Zábřeh, č. kart. 7, inv. č. 206. Dále viz posmrtná vzpomínka, kterou přinesl Český časopis historický 14, 1908, s. 257–258.

42 28. ledna 1883 přednesl v Klementinu přednášku na téma *Z kulturních dějin Polska v 18. století* v rámci přednáškového cyklu Historického klubu. Viz *Zprávy spolkové, Historický klub*, Národní listy 23, 1883, č. 23, 27. ledna, s. 3.

sbornik_2_2018_náhled.indd 57 27.06.2019 12:35:27

studie otištěné v Rezkově *Sborníku historickém*, jež prozrazují zájem o stavovský odboj,[43] tj. o téma společensky mimořádně atraktivní, na něž reagovala řada historiků Kahlikovy generace bezesporu pod vlivem Gindelyho *Dějin českého povstání léta 1618*, jež ve čtyřech svazcích vyšly v letech 1870–1880. Kahlik ale náležel k početné generaci českých absolventů Karlo-Ferdinandovy univerzity, slujících sice doktorátem filozofie, ale vnějšími okolnostmi odkázaných na působení na střední škole nejčastěji mimo hlavní město, jakými vedle Kahlika byli Justin V. Prášek (Kolín), Emanuel Fait (Rakovník), Jindřich Vančura (Hradec Králové), František Kameníček (Brno) a další.[44] Avšak ani periferie neznamenala *a priori* izolaci: „*Když se rozhodovalo na říšské radě o české univerzitě, to naší „odpovědní přátelé" namítali proti jejímu zřízení mimochodem také to, že nemáme prý sdostatek doktorů, profesorů pro vysoké učení způsobilých. Námitka ta byla právě tak lichou a vratkou jako všechny ostatní: neboť můžeme se vykázati zajisté takovým počtem učenců v nejedné příčině vynikajících, že by ihned ještě jedna univerzita jimi obsaditi se mohla. Důkaz toho podal také ctěný pan profesor František Kahlik….*"[45]

Záhy se Kahlikův interes přesunul od historie k zeměpisu; v něm nalezl doménu, soudě podle jeho textů otištěných v *Osvětě*, *Květech* nebo i samostatně.[46] Poután atraktivitou dobrodružných výprav do neprobádaných kontinentů, sepsal v květnu 1889 v Opavě pojednání o britském cestovateli Henrym Mortonovi Stanleymu (1841–1904).[47] Odlišného druhu je cestopisná črta věnovaná průmyslové současnosti města Baku, jehož tvářnost silně ovlivnil petrochemický průmysl.[48] V roce 1887 publikoval populární nástin problematiky měření času.[49] Na pomezí dějepisu a zeměpisu se ocitá jeho pojednání *Objevení východní Asie*, odkazující k německým pracím věnovaným křižáckým tažením, zvláště ke klasickému pojednání profesora na univerzitě v Tübingen Bernarda Kuglera (1837–1898),[50] načež k fenoménu křížových výprav jakožto určujícímu pro rozšíření znalostí západního světa o asijském kontinentě se vrátil ještě později.[51] Rozsáhlou studií, vzešlou z cizojazyčné odborné literatury, bylo pojednání o kartografickém postižení celku světa ve starověku. Tak jako v ostatních pracích zeměpisných, také v tomto ambiciózním pojednání, postihujícím problematiku od časů Homéra a Hesioda přes Hedorota, Aristotela až po zakladatele vědecké geografie (Eratosthenes, Hipparchos), představitele římské

43 Zde publikoval v prvním ročníku (1883) studie *Protireformační snahy Matyášovy v l. 1818–1618* a *Kterak Moravané přisoudili ku povstání českému 1618–1628*, jak zaznamenal František BAYER, *Obraz literární činnosti českého učitelstva a profesorstva na Moravě a ve Slezsku za doby nové*, Komenský 13, 1885, č. 16, 17. dubna, s. 257.

44 František BAČKOVSKÝ, *Přehled dějin písemnictví českého z let 1848–1898*, Praha 1898, s. 157–161.

45 *Kronika spolků. Beseda učitelská*, Beseda učitelská 14, 1882, č. 17, 20. dubna, s. 234.

46 Kahlik publikoval dále v *Národních listech*, *Zlaté Praze*, v časopisech *Paedagogium*, *Zeměpisný sborník*, *Sborník učitelský*, *Učitelská beseda* a v programech opavského a zábřežského gymnázia.

47 František KAHLIK, *Stanleyovy cesty a výzkumy africké*, Osvěta 19, 1889, s. 25–37, 97–111, 289–304, 420–428, 615–623 a 669–683.

48 TÝŽ, *Baku a ruské petrolejnictví*, Osvěta 17, 1887, s. 475–480.

49 TÝŽ, *Světový čas*, Květy 9, 1887, č. 7, s. 91–99.

50 TÝŽ, *Objevení Východní Asie*, in: Druhá roční zpráva matičného českého gymnasia v Zábřehu za školní rok 1897–1898, Zábřeh 1898, s. 22 a 42.

51 TÝŽ, *Vznik válek křížových a mnich Petr Amienský*, in: Šestá roční zpráva matičného českého gymnasia v Zábřeze za školní rok 1901–1902, Zábřeh 1902, s. 11–22.

sbornik_2_2018_náhled.indd 58 27.06.2019 12:35:27

antiky a závěr v osobách Marina Tyrského a Klaudia Ptolemaia (2. století po Kr.), autor vzešel z vesměs německé odborné literatury: vedle klasických prací Alexandra von Humboldt a Friedricha Alexandra Ukerta to byla kniha zejména Alberta Forbirgera, která svou strukturou a historickým obsahem vytvořila východisko celého pojednání.[52] Verneovský duch objevitelství a hospodářské expanze vyznačuje nejrozsáhlejší Kahlikovo geografické pojednání: *Austrálie ve světle výzkumův* (1887). Samostatně vydanou publikaci ocenil František Šujan: „*Spisovatel dal najevo neobyčejnou znalost přehojných pomůcek zeměpisných, ačkoliv upřímně vyznává, že sám všech neužil, i můžeme právem očekávati, že snad brzy překvapí nás dobrým soustavným popisem Austrálie, jaký vlastně očekávali jsme z nadpisu díla uvedeného. Naše literatura nauková, zvláště geografická, jest chudičké, nebyl by ji tedy žádaný popis Australie zbytečným….*“[53] Vydání následovalo za předložením spisu jako disertace; Kahlikova doktorská promoce připadla na 11. května 1886.[54] Jeho odborné, ba vědecké ambice neustaly ani později, například usiloval o sepsání monografie Marca Pola[55] a ještě v roce 1905 žádal Českou akademii věd a umění o finanční podporu svých zájmů o geografii.[56]

Napětí mezi centrem a periférií – ať šlo o opozici Praha versus Opava, nebo následně Opava versus Zábřeh – jež vyznačuje celou Kahlikovu životní dráhu, je spjato s rozhodováním o roli intelektuála vůči národnímu kolektivu: na straně jedné sledujeme Kahlikovy nápadné ambice dostát závazku vysokoškolsky vzdělaného odborníka, jenž aspiruje na univerzitní působení – tuto skutečnost zaznamenává dobová zpráva slovy „*jeho vážným úmyslem bylo dostati se za profesora na universitu, maje k tomuto povolání všechny vlastnosti potřebné: skvělé nadání, obsáhlé vzdělání a velký řečnický dar, vzdělával se pilně dále a sepsal četná pojednání*“[57] – na straně druhé byl Kahlik pamětliv závazku vůči Ústřední matici školské, což znamenalo působit na periferii českých zemích ve prospěch české národní ideje, vyjadřované střední školou.[58] Příklon k tomuto pólu činnosti bývá spojován s vlivem Jana Lepaře (1827–1902), jehož poznal coby suplent učitelského ústavu (1873–1883). A je to ještě jeden ambivalentní rys, jenž náleží Kahlikovu intelektuálnímu profilu: dobový koncept spisovatelství, jejž naplňoval, spojuje naukovou sféru s beletrií. Pro přelom století byl signifikantní důraz na dramatičnost, epičnost v hudbě, výtvarné kultuře i v historiografii – a Kahlik inklinaci k dějinnému dramatu a epičnosti prokazoval již jako popularizátor historie výběrem údobí bohatých na konflikty, vyznačujících se ostrými střety protikladných táborů a nápadnou osudovostí. Jeho zájem o Bílou

52 František KAHLIK, *Mapa světa a její historický vývoj ve starém věku. Studie z dějin zeměpisu*, in: VIII. roční zpráva matičního českého vyššího gymnasia v Zábřeze za šk. rok 1903–1904, Zábřeh 1904, s. 3–18; TÝŽ, *Mapa světa a její historický vývoj ve starém věku. Studie z dějin zeměpisu*, in: IX. roční zpráva matičního českého vyššího gymnasia v Zábřeze za šk. rok 1904–1905, Zábřeh 1905, s. 4–57; Albert FORBIRGER, *Handbuch der alten Geographie*, Hamburg 1877.

53 František ŠUJAN, *Austrálie ve světle výzkumův. Stať z dějin zeměpisu, napsal dr. František Kahlik*, Literární listy 10, 1889, č. 11, 16. května, s. 194–196.

54 *František Kahlik, skutečný učitel při českém gymnasiu...*, Beseda učitelská 18, 1886, č. 20, 13. května, s. 286.

55 Dne 26. listopadu 1898 žádal 200 zlatých podpory na vydání monografie, kterou měl v té době patrně již sepsanou. Viz Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 7, 1898, s. 680.

56 Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 14, 1905, s. 662.

57 (šifra) Fr. H-ý, *Dr. František Kahlik zemřel 8. února*, Zlatá Praha 25, 1908, č. 22, s. 262–263.

58 Aprobaci získal složením příslušných zkoušek dne 5. července 1879.

sbornik_2_2018_náhled.indd 59 27.06.2019 12:35:27

horu nebo o francouzskou revoluci můžeme chápat jak z hlediska jejich přitažlivosti jako dějinných dramat, tak z hlediska jejich soudobých aktualizací v politice a kultuře konce 19. století. Kahlik přednesl přednášky na téma bitvy na Bílé hoře v březnu 1883 v pražské „rukavičkářské besedě“[59] a po letech opětovně v Litovli (1901).[60] A v roce 1882 měl v učitelské besedě v Praze na Novém Městě přednášku *O společenských poměrech ve Francii před velkou revolucí*.[61]

Tím ale profil Kahlikův zdaleka není úplný: historika či geografa zaměřujícího se na historickou geografii doplňuje překladatel, přičemž svůj jazykový talent (uvádí se znalost němčiny, francouzštiny,[62] angličtiny, polštiny[63] a ruštiny) uplatnil v překladech beletristických textů. Tuto kombinaci odborných zájmů a překladatelské činnosti připomínaly také posmrtné vzpomínky: „*Vynikal mnohými i hlubokými vědomosti a jeho činnost literární, jak beletristická tak zvláště vědecká, má cenu trvalou*“ – tak resumovaly jeho dráhu *Plzeňské listy;*[64] literární revue *Zvon* napsala: „*Sám belletristicky založen, podporoval, kde mohl, ušlechtilé snahy literární a vydával před lety výborně redigovanou knižnici Kytice z luhů slovanských i cizích* [a] *byl činný vědecky…*“[65] Jeho největším projektem byla antologie *Kytice z luhů slovanských i cizích* (1893, druhé vydání 1898), vydaná ve prospěch Ústřední matice školské, která byla vůbec největším edičním počinem Matice opavské. Získal pro ni Jaroslava Vrchlického, jehož poznal v době svého pražského působení, a tak do antologie zařadil Vrchlického překlad básně *Dobytí země víl* od Mary Frances Robinson-Darmesteterové. Nejúčinnějším spolupracovníkem se mu stal kolega z opavského gymnázia Robert Parma (1857–1934), absolvent klasické filologie na univerzitě v Praze, v mládí se pokoušející o poezii, etablovav se příspěvky publikovanými v almanachu *Zora* (1877), který se záhy od beletrie odchýlil, aby se zaměřil na problematiku historicko-vlastivědnou, resp. na toponomastiku, konvenující s jeho filologickými zájmy. Ty uplatnil v překladech z krásné literatury, a to jak z jazyků obvyklejších (francouzština, polština), tak překvapivě z maďarštiny.[66] Právě překlady drobných povídek Kálmána Mikszátha, jimiž tento vysoce ceněný maďarský autor získal mezinárodní renomé, Parma obohatil Kahlikovu edici překladů.

Výběr textů k překladům i jejich ohlas zejména v katolických kruzích[67] jen dotváří konzervativní charakter Kahlikova veřejného angažmá, jejž vyznačuje členství

59 *Přednáška*, Národní listy 23, 1883, č. 71, 23. března, s. 2.

60 Organizátorem akce byla Národní jednota pro severovýchodní Moravu. Viz *Přednáška Dra. Kahlika v Litovli*, Litovelské noviny 9, 1901, č. 6, 29. března, s. 2.

61 *Zprávy spolkové*, Národní listy 22, 1882, č. 41, 11. února, s. 3.

62 Přeložil prózu Philippe Chaperona *Konec románu*, vydávanou na pokračování *Národními listy* v roce 1890.

63 Překlady z polštiny připomněl Bedřich SLAVÍK, *Písemnictví na moravském Valašsku*, Olomouc 1947, s. 223.

64 *Dr. František Kahlik†*, Plzeňské listy 44, 1908, č. 34, 10. února, s. 3.

65 (šifra) –a–, *V Zábřeze na Moravě zemřel…*, Zvon 8, 1908, č. 21, s. 336.

66 Vojtěch MARTÍNEK, *Literární život slezský*, in: Vlastivědný sborník slezský. Část II., ed. Antonín Lhotský, Opava 1926, s. 55; B. SLAVÍK, *Písemnictví na moravském Valašsku*, s. 223; [Pavel HORTIG], *Robert Parma*, in: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy* 11, edd. Lumír Dokoupil – Milan Myška, Ostrava 1998, s. 111–112.

67 Museum 27, 1892–1893, č. 3, s. 143.

sbornik_2_2018_náhled.indd 60 27.06.2019 12:35:27

v České národní radě a Národní jednotě pro severovýchodní Moravu (od 1896),[68] vztah k olomouckému Pöttingeu – mimo časopiseckou výstavu zde například uspořádal besední večer (1901) a přednášel na různá témata,[69] a poměr k dobovým politickým autoritám (podílel se na slavnostním uvítání ministra-krajana Karla Práška při návštěvě moravské metropole dne 13. března 1908).[70] Současně byl nepřehlédnutelnou, veřejně známou osobností, vždyť samu Kahlikovu účast na společenských podnicích zaznamenával dobový tisk (například jeho návštěvu na výstavě ve Vyškově).[71] Pro Kahlikovu veřejnou činnost ale zůstává klíčový vyhraněný okruh spolkových aktivit: Kahlik se omezoval na matiční činnost, národní jednotu a na učitelské besedy, což jsou typy spolků sedmdesátých a osmdesátých let, naopak v profilujícím se stranictví a navazujícím stranickém tisku se neangažoval. Naposledy vezměme kondolence adresované profesorskému sboru gymnázia v Zábřehu jako specifický pramen, odhalující Kahlikovu pozici: nacházíme mezi nimi projevy soustrasti od Jana Žáčka, Otakara barona Pražáka, Richarda Fischera.[72] Avšak pozitivně přijímán byl napříč názorovým a politickým spektrem; nejen staro- a mladočechy, neboť byl oceňován jako protagonista menšinové práce, což byl v letech před první světovou válkou úběžník společný veřejným aktivitám jinak si konkurujících politických subjektů. A nejen to, nekrolog *Lidových novin*, jež byly tiskovým orgánem moravské odnože národní strany svobodomyslné, neváhal vygradovat jeden sociologicky důležitý rys mladé inteligence: touhu dostat se či setrvat v kulturním centru, aniž by si byla vědoma, že národu nejlépe poslouží na periférii – právě tak, jak učinil František Kahlik: „*A lze říci, že právě tam, kde národní a kulturní práce nejvíce je třeba, je mnoho takových nespokojenců. Uzavírají se doma, nebo v nejužším společenském kroužku, žijí jen sobě.* (…) *Mnoho by jich bylo, kteří by jásavě opustili Moravu, kdyby Praha měla pro ně dost míst. Dre. Kahliku, potřebovali bychom tě jako apoštola v těchto kruzích.*“[73] Právě v tomto *apoštolství* bude tkvět napříště Kahlikův odkaz, aby pohříchu zastínil jiné aspekty této výjimečné osobnosti.

68 *Při nedělním sjezdu v Zábřehu…*, Selské listy 13, 1896, č. 85, 22. září, s. 3. K organizaci místního odboru Národní jednoty v Úřednické čtvrti v Olomouci za Kahlikova přispění viz *Nová česká místnost v Olomouci*, Selské listy 21, 1903, č. 2, 3. ledna, s. 3.

69 *Z ústavu hraběte Pöttinga*, Selské listy 19, 1901, č. 38, 30. března, s. 3; O Kahlikově přednášce o Kryštofu Kolumbovi viz *Z ústavu hraběte Pöttinga v Olomouci*, Selské listy 20, 1902, č. 47, 24. dubna, s. 2.

70 *Ministr krajan Karel Prášek v Olomouci*, Selské listy 26, 1908, č. 62, 14. března, s. 2.

71 *Návštěva výstavy vyškovské*, Hlasy z Hané 21, 1902, č. 84, 1. srpna, s. 3.

72 SOkA Šumperk, Gymnázium Zábřeh, č. kart. 7, inv. č. 206.

73 *Zářný zjev*, Lidové noviny, večerní vydání 16, 1908, č. 43, 13. února, s. 1.

sbornik_2_2018_náhled.indd 61 27.06.2019 12:35:27

František Kahlik and Czech Culture of Moravia and Silesia on Turn of 19th and 20th Centuries
(Summary)

František Kahlik is introduced as a type of a high school professor on the periphery, where he coped with, in the framework of Czech-German antagonism, tasks beyond the mere pedagogical activity. Kahlik was active in clubs and was known as an impassioned speaker and as an exhibition organizer. The study presents, in detail, Kahlik's texts, which are divided into texts from the field of history, geography and fiction. The most important publication is the anthology of translations named „Kytice z luhů slovanských" (Bouquet from the Slavic Meadows), which was published in two editions, in 1893 and 1898. The study refers to the abundant news reports about František Kahlik showing that the defiance of the Czech cultural centres (Opava, Zábřeh) was also known in Prague or in Brno. The text was written on the occasion of the 110th anniversary of Kahlik's death; but it is more than a jubilee reminder of this teacher and association worker, as it reveals some connections in meaning and the context in which Kahlik's intellectual profile was formed.

sbornik_2_2018_náhled.indd 62 27.06.2019 12:35:27

O mlynáři a jeho vině: Věstník české menšiny Viléma Stanovského

Václav Velčovský

Václav Velčovský: The Miller and his Guilt: *Věstník české menšiny* by Vilém Stanovský

Vilém Stanovský published in 1938–1940 in Nový Jičín the Czech Minority Journal (Věstník české menšiny), the only one Czech-language periodical in the Sudetenland. The newspapers indifferently oscillated between collaboration, retardation and resistance. After the war, Stanovský was judged by the Extraordinary People's Court. Although he was recognized as guilty, it was dropped from the punishment. The aim of this paper is to introduce the Journal, published articles and journalistic writing strategies for the Czechs in the Sudetenland on the background of the transitional justice. An indirect aim is the problem-making of the concept of collaboration, guilt and punishment of the Sudetenland inhabitants in the post-war Czechoslovakia.

Key words: Czech Minority Journal (*Věstník české menšiny*), Sudetenland, Newspaper, Minorities, National Socialism, Transitional Justice

Věstník české menšiny byl jediným českojazyčným periodikem vydávaným na území říšské župy Sudety, a to prakticky ihned po okupaci pohraničí. Vycházel v letech 1938–1940 v Novém Jičíně zásluhou Viléma Stanovského, zámožného mlynáře a aktivního občana. Představuje unikátní pramen jak pro pochopení postavení české menšiny, která zůstala v Sudetech, tak pro pragmatické strategie česky píšících novinářů, umělců a místních elit. Po válce stanul Stanovský spolu se svým spolupracovníkem Miloslavem Válkou před mimořádným lidovým soudem, neboť jejich aktivity byly označeny za pronacistické. Byli sice uznáni vinnými, ale od potrestání soud upustil, protože uznal (byť ambivalentní) význam *Věstníku* i odbojové aktivity Stanovského a Války. Cílem tohoto příspěvku je představit doposud opomíjený *Věstník české menšiny*,[1] publikované články i novinářské strategie na pozadí tranziční spravedlnosti. Nepřímým cílem je rovněž problematizace pojmů kolaborace, vina a trest týkající se Čechů, kteří v období 1938–1945 žili v pohraničí.

Česká menšina v říšské župě Sudety (přesahující 291 000 osob)[2] neměla speciální práva a národněsocialističtí politici na tom rozhodně nehodlali nic měnit. Na jednání 7. listopadu

1 *Věstníku* nebyla doposud věnována pozornost, neboť byl starší historiografií označen za periodikum defétistické a pronacistické (např. *Acta Silesiaca*, sv. 61, Opava 1963). Dokonce ani *Historický místopis* (Josef BARTOŠ – Jindřich SCHULZ – Miloš TRAPL, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, sv. 14, okresy Opava, Bílovec, Nový Jičín, Olomouc 1995.) ho nezmiňuje. Z tohoto důvodu nebyla ani nijak analyzována činnost Viléma Stanovského. Hlavním pramenem této studie je jednak samotný *Věstník české menšiny*, jednak spis mimořádného lidového soudu v Novém Jičíně (fond je sice nezpracován, ale zdá se být kompletní a zachovalý). Okrajově a pouze torzovitě je činnost *Věstníku* podchycena v protektorátních fondech uložených v Zemském archivu v Opavě a ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích.

2 Moravský zemský archiv Brno, Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Brno (dále jen RPB B251), č. kart. 1, sign. 22, s. 278. Blíže srov. Jaroslav ŠÍMA, *Československí přestěhovalci v letech 1938–1945*. Příspěvek k sociologii migrace a theorii sociální péče, Praha 1945; Václav PRŮCHA, *Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938–1945*, Praha 1970, s. 3–7; J. BARTOŠ, *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945*, Praha 1978; Detlef BRANDES, *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*, Praha 2012; Jan BENDA, *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*, Praha 2013.

sbornik_2_2018_náhled.indd 63 27.06.2019 12:35:27

1938, na němž chtěli představitelé Říše řešit postavení německé menšiny v Česko-Slovensku, zaznělo: *Nehodláme české národní skupině v žádném případě poskytnout takové postavení, jaké očekáváme pro naši národní skupinu v Československu*.[3] Jazyková politika Říše byla pasivní, ale svou pasivitou cílila na germanizaci – na tzv. přenárodnění (*Umvolkung*), k němuž mělo dojít jaksi samovolně prostřednictvím vytlačování češtiny a nevymezování české menšiny.[4] Říšské ministerstvo vnitra vydalo 2. prosince 1938 zákaz používání češtiny jako druhého jazyka.[5] Čeština byla vykázána pouze do soukromých oblastí a nižších komunikačních funkcí, a to legislativně i fakticky. České politické strany v Sudetech byly rozpuštěny a spolkový a kulturní život byl paralyzován.

Nový Jičín nebyl v kontextu Československa významně odlišný od jiných národnostně smíšených měst. V roce 1930 žilo v politickém okrese 46 760 Čechů a 37 708 Němců, v soudním okrese dvojnásobně převažoval počet Němců – 9 220 oproti 4 236 Čechům.[6] Novojičínsko bylo známo především jako hospodářské středisko se soustředěným textilním, soukenickým a kloboučnickým průmyslem, které nabývalo na strategickém významu. Zatímco ve 20. letech probíhalo soužití Čechů a Němců víceméně tolerantně, od počátku 30. let se v souvislosti s dopady hospodářské krize začíná společnost radikalizovat. V parlamentních volbách roku 1935 zde obdržela Sudetoněmecká strana více než čtvrtinu hlasů.[7]

To, že byl Nový Jičín a téměř celý novojičínský soudní okres začleněn do tzv. pátého pásma, které bylo dodatečně podstoupeno Říši, se obyvatelé dozvěděli až večer 5. října 1938 prostřednictvím rozhlasu. Následující dny probíhala evakuace státních institucí, vojska, veřejných zaměstnanců, dělníků ze státní tabákové továrny atd. – dokončena byla 10. října ráno. Ve stejný den v poledne už město obsadil wehrmacht. V novojičínském soudním okrese zůstala pouze čtvrtina Čechů (zhruba tisícovka). Národněsocialistický starosta Ernst Schollich se vrátil zpět do úřadu z internace, kam byl umístěn po nepokojích 25. září, a začal připravovat uvítání vojska a převzetí důležitých pozic.[8]

Klíčovou osobností Novojičínska v období po Mnichovu se stal Vilém Stanovský. Narodil se roku 1880 ve Slatině (soudní okres Bílovec) v české mlynářské rodině. Vzhledem k národnostnímu složení Novojičínska byl bilingvní – navštěvoval německou střední zemědělskou školu v Žilině u Nového Jičína a oženil se s Němkou. Roku 1913

3 Volker ZIMMERMANN, *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*, Praha 2001, s. 243.

4 MZA Brno, RPB B251, č. kart. 1, sign. 22, s. 280. Srov. také D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*, Praha 2015, s. 265nn.

5 MZA Brno, RPB B251, č. kart. 1, sign. 22, s. 287. Srov. také J. BENDA, *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*, s. 98.

6 J. BARTOŠ – J. SCHULZ – M. TRAPL, *Historický místopis*, s. 161, s. 172.

7 Tamtéž, s. 178, s. 204; Jiří JUROK a kol., *Nový Jičín*, Praha 2011, s. 263. Ve 30. letech fungovaly v Novém Jičíně čtyři obecné školy německé a dvě české, dvě měšťanské německé a dvě české, dále několik živnostenských pokračovacích škol, německé a české reformované reálné gymnázium, německá obchodní škola a další. Kromě toho v přilehlé obci Žilina fungovala od 60. let 19. století německá střední zemědělská škola. Ta byla na konci listopadu 1938 přesunuta do Opavy.

8 J. JUROK a kol., *Nový Jičín*, s. 260; Karel CHOBOT – Jan HANÁK – Lenka R. CHOBOTOVÁ, *Místopis města Nového Jičína I. Purkmistři a starostové do roku 1945*, Nový Jičín 2013, s. 69–76.

sbornik_2_2018_náhled.indd 64 27.06.2019 12:35:27

se stal předsedou společenství novojičínských mlynářů[9] a začal přispívat do časopisů *Mlynář* a *Mühlen-Zeitung*. Politicky byl angažován pouze ve dvacátých letech v národní demokracii, ovšem stranu opustil po sporech o prezidentskou volbu v roce 1927.[10]

V roce 1938 tedy vstoupil do extrémně politizovaných témat bez zkušeností ať už z komunální či celostátní politiky. Ernst Schollich ho měl dokonce označit za *nejnebezpečnějšího Čecha Nového Jičína*, a to kvůli jeho všeobecné známosti a nadstandardním kontaktům jak mezi Čechy, tak mezi Němci.[11] V pomnichovském zmatku byl 9. října 1938 na neformální schůzi Čechů, kteří zůstali v Novém Jičíně, zvolen za mluvčího tamní české menšiny.[12]

Cílem Stanovského se stalo založení Obce českého lidu v Sudetech jako apolitického spolku a vydávání samostatného českojazyčného periodika. Ve svém domě (Havlíčkova ulice č. 4 v samotném centru Nového Jičína) zřídil sídlo přípravného výboru spolku, kanceláře *Věstníku* i informační kanceláře, která poskytovala Čechům každý všední den konzultace o nových poměrech, právní poradenství a německé překlady a tlumočení.[13] Jak sám uvedl, chtěl hájit práva české menšiny a jeho motivací pro další angažovanost bylo zděšení a zklamání z bezradnosti většiny Čechů, jejich pasivita a rezignovanost.[14] Češi v Sudetech měli ve Stanovského pojetí sloužit jako most mezi Čechy v protektorátu a říšskými Němci a měli prokázat, že soužití obou je možné, vítané a pro obě strany obohacující.[15] V návrhu stanov Obce se uvádí: účelem [spolku] *jest pečovati o dobré vzájemné soužití členstva, seznámiti členstvo se zákony a vedením NSDAP Německé říše, aby všechny povinnosti řádného občana loyálně a poctivě plnilo a dosáhlo dobrého a přátelského poměru k lidu německému, a tím se získala oboustranná důvěra*.[16] Obec měla hájit národní, kulturní, sociální a hospodářské zájmy Čechů.

Stanovský využil zmatků, neustálenosti správních postupů, nejednotné rozhodovací praxe po anexi pohraničí i svých osobních kontaktů a během dvou týdnů získal z landrátu povolení k vydávání *Věstníku*. První číslo vyšlo v Novém Jičíně 25. října 1938. Lze se domnívat, že pokud by tak neučinil ihned po odstoupení pohraničí, ale až po plném etablování říšské župy, nebyly by jeho snahy úspěšné.

V únoru 1939 NSDAP Stanovskému navrhla, že na list „dohlédne“. Měli být dosazeni dva prověření redaktoři a Stanovskému měl být dokonce stanoven plat. Stranickým cílem bylo, aby *Věstník* sloužil jako spojka mezi NSDAP a říšskými úřady a českou menšinou. NSDAP tedy chtěla využít Stanovského činnost pro přímou, daleko důraznější propagaci národního socialismu. Stanovský i přes vysoké osobní riziko tuto nabídku nepřijal a noviny

9 *Mlynář*, roč. 34, 1913, č. 24.

10 Zemský archiv Opava, Mimořádný lidový soud Nový Jičín (dále jen MLS 1349), sign. NJ 9/47, protokol sepsaný Stanovským z 10. 9. 1945, s. 1.

11 Tamtéž, protokol sepsaný Stanovským z 10. 9. 1945, s. 1.

12 Tamtéž, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 3.

13 Tamtéž, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 4. *Věstník české menšiny*, roč. 1, 1938, č. 1.

14 Tamtéž, dopis Stanovského Staškovi z 20. 9. 1939, *Věstník české menšiny*, roč. 2, 1939, č. 26.

15 *Věstník české menšiny*, roč. 3, 1940, č. 70.

16 ZA Opava, MLS 1349, sign. NJ 9/47, návrh stanov spolku Obec českého lidu v Sudetsku, s. 1.

sbornik_2_2018_náhled.indd 65 27.06.2019 12:35:27

dále vedl sám.[17] Kvůli tomu byl dohled sudetské pobočky Říšského propagandistického úřadu na *Věstník* a všechny jeho texty velmi zostřený. Po Stanovském začala být vyžadována podstatně více proříšská stanoviska, úřadem vybrané články z německého tisku musel buď přímo překládat, anebo přepsat a vydávat za své.[18] Stanovský měl samozřejmě povinnost předkládat před tiskem všechny texty k cenzurnímu posouzení, nicméně Říšský propagandistický úřad si pravidelně stěžoval na amatérskou komunikaci, pozdní zasílání, nekompletní texty či jejich nefinální tvar (před zlomem). Úřad se důrazně ohrazoval proti dvojsmyslnosti některých článků nebo proti tomu, že nejsou uváděna pravá jména přispěvatelů.[19]

Vedení župy 1. června 1939 definitivně zamítlo návrh na zřízení Obce českého lidu v Sudetech. Liberec i Opava se v interních materiálech ostře ohrazovaly proti Stanovského utopistickým myšlenkám i proti tomu, že úřady zahlcuje dalšími a dalšími žádostmi.[20] Z pohledu Říše bylo nepřijatelné, aby Češi hájili své národní zájmy a aby v Sudetech vznikala byť jen potenciální centra odporu. Navíc návrh stanov počítal s tím, že členy spolku budou pouze Češi, a župa se obávala toho, že by Obec mohla převzít movitý i nemovitý majetek rušených spolků, čímž by se stala mocnou nejen ideově, ale také ekonomicky.[21] Stanovský se s neúspěchem nehodlal smířit, a dále aktivně loboval. 15. července dokonce adresoval přímo Henleinovi supliku za zřízení Obce.[22] 11. srpna 1939 ho zatklo gestapo. Byl vyslýchán a konfrontován se svými plány s Obcí i s pročesky vyznívajícími články ve *Věstníku*. Propuštěn byl 22. srpna díky intervenci Josefa Barwiga, novojičínského krajského vedoucího NSDAP a říšského poslance.[23] Zatýkání se později nevyhnulo ani Miloslavu Válkovi. Jeho propuštění Stanovský zařídil v Berlíně u Gustava Jonaka, vedoucího referátu IV D 1 RSHA, který byl věcně zodpovědný za protektorátní záležitosti.[24] Jak je patrné, díky osobním vazbám na novojičínské Němce, kteří budovali kariéru v Říši, mohl ve své činnosti pokračovat.

17 Tamtéž, Aktenvermerk z 17. 5. 1939, s. 2, protokol sepsaný Stanovským z 10. 9. 1945, s. 3.

18 Přeložené články však obsahovaly značné množství germanismů, díky čemuž mohly být identifikovatelné jako „oktrojované". Tamtéž, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 8, s. 12 a přílohy.

19 Dikce jednotlivých výtek se postupně přiostřovala, z čehož lze usuzovat, že Stanovský nebral výhružky zastavením *Věstníku* příliš vážně ZA Opava, MLS 1349, sign. NJ 9/47, Reichspropagandaamt Stanovskému z 30. 1. 1939, 29. 11. 1939, 15. 12. 1939, 18. 12. 1939, 20. 12. 1939, 31. 12. 1939, 5. 3. 1940, 6. 3. 1940, 3. 7. 1940. Silně ironicky působí výtka úřadu, že se nepodařilo dle udaného bydliště dohledat autora *Čtyrák Opavský*. Tamtéž, z 6. 4. 1940.

20 Národní archiv Praha, Státní tajemník Úřadu říšského protektora (dále jen ÚŘP – ST 1799), č. kart. 115, sign. 109-6/80, s. 9; ZA Opava, Úřad vládního prezidenta Opava (dále jen ÚVPO 68), č. kart. 1786, sign. I-9, fol. 3. Srov. také *Národní listy*, roč. 79, 1939, č. 36. Na Stanovského aktivity si stěžoval také šéf župního tiskového úřadu Rudolf Sandner. ZA Opava, MLS 1349, sign. NJ 9/47, dopis Sandnera Stanovskému z 2. 6. 1939. Blíže k osobě Sandnera srov. Joachim LILLA, *Die Vertretung des „Reichsgaus Sudetenland" und des „Protektorats Böhmen und Mähren" im Grossdeutschen Reichstag*, Bohemia, roč. 40, 1999, s. 467–468.

21 ZA Opava, MLS 1349, sign. NJ 9/47, návrh stanov spolku Obec českého lidu v Sudetsku, s. 3.

22 Tamtéž, petice Stanovského Henleinovi.

23 Tamtéž, dopis Stanovského Staškovi z 20. 9. 1939. Blíže k osobě Barwiga srov. J. LILLA, *Die Vertretung des „Reichsgaus Sudetenland" und des „Protektorats Böhmen und Mähren" im Grossdeutschen Reichstag*, s. 454.

24 Tamtéž, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 9. Blíže k osobě Jonaka srov. ed. Helge DVORAK, *Biographisches Lexikon der Deutschen Burschenschaft. Band I Politiker, Teilband 3: I–L*, Heidelberg 1999, s. 26–27.

sbornik_2_2018_náhled.indd 66 27.06.2019 12:35:27

Stanovský alespoň pro forma zařazovat stále více pronacistických článků, ale zároveň dával prostor textům zcela opačného vyznění či různým uměleckým útvarům, které skrytě podporovaly češství. V důvěrném dopise z 14. března 1940, v němž odpovídal Válkovi na jeho emotivní stížnost, že se *Věstník* neubírá správným směrem, resp. že je příliš pronacistický, Stanovský uvedl: *Pokud se jedná o moje články, lituji, že si nedovedete uvědomiti, že někdo psáti musí pro Němce, aby ti, o které se opírám, mohli alespoň na něco kladného poukázati. Když se mi řekne, že nedovedu anebo nechci naše lidi přesvědčiti o tom, že válku přivodilo židovstvo a Anglie, tak vím, co se ode mě očekává*. […] *Ti, co kritisují, by byli z mého místa dávno utekli, spíše ještě přijali svého času mně učiněnou příznivou nabídku pobírati vysokou gáži bez risika a v klidu a při málo práci. Dnes nesmí rozhodovati pro nás, zda se nám to neb ono líbí či nelíbí, musíme vydržeti, i když se nám to protiví.*[25]

V červenci 1940 byl Stanovský donucen vydávání *Věstníku* zastavit,[26] o tři měsíce později skončila také informační kancelář.[27] Říšské úřady nehodlaly českou menšinu jakkoliv podporovat či její podporu byť jen pasivně tolerovat. Výhružky nezabraly a získat Stanovského k přímému pronacistickému působení se rovněž nepodařilo tak, jak si to nacisté představovali. Kvůli Henleinově přiostřující se politice a kvůli finančním problémům je zánik periodika po roce a půl pochopitelný. Začít vydávat periodikum necelý měsíc po Mnichovu, v době existenční nejistoty velké části obyvatelstva a s vírou v to, že lidé ocení předávané informace i úsilí, která za celou mašinérií povolení i provozu stála, bylo naivní. Apel na čtenáře a prosby o reklamu obsažené v mnoha číslech dokazují, že zájem Čechů o toto periodikum nebyl zdaleka samozřejmý. Podle poválečného sdělení musel Stanovský dotovat vydávání *Věstníku*, Obce a informační kanceláře více než 300.000 korunami. O finanční příspěvek říšské orgány nikdy nežádal.[28] Češi ho ještě během války začali označovat za Němce, kolaboranta a zrádce češství, který hledal a obhajoval kompromisy a akceptoval novou politickou skutečnost, přestože neváhal mnoha Čechům poskytnout pomoc.[29] Pro Říši se stal zase nebezpečným, neboť autonomní národnostní politika v rámci Sudet byla zcela neakceptovatelná.[30]

Jak vlastně *Věstník české menšiny* vypadal? Jeho první číslo vyšlo v Novém Jičíně 25. října 1938, dva týdny po vojenském obsazení, a poslední číslo (86.) 12. července

25 Tamtéž, dopis Stanovského Válkovi z 14. 3. 1940, s. 2, s. 4.

26 Formálně toho bylo dosaženo tím, že říšské úřady donutily Stanovského tisknout *Věstník* výhradně v tiskárně v Opavě, což bylo logisticky i finančně extrémně náročné. Tamtéž, životopis Války, s. 4, dopis Stanovského Staškovi z 20. 9. 1939.

27 Za dva roky své existence poskytla pomoc řádově stovkám Čechů: ať už se jednalo o jazykové překlady, právní poradenství či o přímé intervence u říšských úřadů Tamtéž, protokol sepsaný Stanovským 10. 9. 1945, s. 3–4, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 12; J. JUROK a kol., *Nový Jičín*, s. 271; *Kronika Větřkovic z let 1298–1945*. Dostupné online: http://www.vetrkovice.cz/informace-o--obci/historie/ [cit. 25. 10. 2016], s. 223.

28 Tamtéž, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 5, s. 14.

29 To přiznal sám. Např. *Věstník české menšiny*, 1938, roč. 1, č. 13 a č. 26; ZA Opava, MLS 1349, sign. NJ 9/47, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 6.

30 NA Praha, ÚŘP – ST 1799, č. kart. 115, sign. 109-6/80, s. 9. Nutno poznamenat, že *Vídeňské noviny* byly zrušeny až v prosinci 1941 a vídeňské české nakladatelství Machát bylo uzavřeno až v dubnu 1942. Nejednalo se však o činnost na území Sudet, navíc na rozdíl od *Věstníku* s poměrně omezeným dosahem a dopadem.

sbornik_2_2018_náhled.indd 67 27.06.2019 12:35:27

1940. V roce 1938 vyšlo 1.–10. číslo, v roce následujícím 11.–58. a v posledním číslo 59.–86. Jeho náklad v době největšího rozkvětu dosahoval až 1 500 kusů, které byly zprvu zasílány pouze po obcích Novojičínska, od roku 1939 také do dalších měst v Sudetech i v protektorátu. Jeden výtisk týdeníku stál jednu korunu, po změně měny deset feniků. Vzhledem k tomu, že měl *Věstník* rozsah 6 stran standardního novinového formátu, ale hlavně že obsahoval většinou nepůvodní či přejaté zprávy, byla to cena dosti vysoká.[31]

Svůj týdeník chápal Stanovský jako symbol češství v Sudetech. První čísla fungovala především jako úřední věstník. Čtenářům zprostředkoval klíčové říšské právní normy, které se dotýkaly jejich každodenního života. Neposkytoval žádný rozsáhlý komentář či právní výklad, nicméně přinášel texty regulací v češtině, což bylo pro příslušníky české menšiny v Sudetech nesmírně vítané.

Od druhého ročníku (11. čísla) *Věstník* budí dojem plnohodnotného regionálního či krajanského tisku. Struktura *Věstníku* v jeho nejaktivnějším období byla následující: noviny začínaly většinou angažovaným úvodníkem interpretujícím aktuální události, následovaly přejaté stručné domácí (myšleno říšské) zprávy v rubrice *Politická kostka*. Noviny dále obsahovaly synopse *Z domácího a cizího tisku* a popularizační rubriky zaměřené na nacistické reálie – rasovou politiku, židovskou otázku, strukturu státní správy a její kompetence apod. Samozřejmostí bylo přejímání projevů představitelů Říše, župy i druhé republiky a následně protektorátu. Noviny se postupně rozšířily o kulturní informace různého druhu (jednoduché recenze, medailonky významných regionálních osobnostní či národopisné skici) nebo různé praktické informace. Zhruba od jara 1939 se začínají objevovat také básně regionálních básníků či drobné povídky.

Stanovský se snažil na stránkách *Věstníku* definovat postavení Čechů v Říši jako výsledek historických událostí, které nejdou změnit, a proto je nutné je akceptovat. Přesto se však podle něj Češi musí vzájemně podporovat ve snaze zachovat si kulturní svébytnost uvnitř nového státu, musí být jednotní a nesvářet se mezi sebou. V příspěvcích se snažil budovat specifickou podobu vlastenectví, která by byla kompatibilní s novými politickými poměry. Podobně jako protektorátní periodika[32] kladl důraz na lepší budoucnost, na svornost, na rodinu a na společnou práci: *Nyní všichni do jednoho šiku, do práce na budování budoucnosti naší i našich dětí*.[33] *Jednotou myslí a srdcí k jednotě národa*.[34]

Jaký dle Stanovského má být nový „sudetský Čech“? *Musíme býti spravedlivými, pravdivými, snášenlivými a obětavými, musíme dbáti dobrých mravů a ovládati se, musíme býti rozvážní a sebevědomí. Nesmíme mezi námi trpěti stranictví, nenávist, neupřímnost, povýšenost, protekci, příživnictví a vyděračství.* […] *Nesmíme ale zapomenouti, že naší povinností zůstává, i když žijeme v Německé říši, zachovati věrnost našemu národu, ale také úctu k velikému národu německému a k jeho sjednotiteli Adolfu Hitlerovi*.[35] *Hlavním úkolem nás všech je přetvořit, vycepovat, zpevnit, vystužit, převychovat českého člověka,*

31 Pro srovnání na jaře 1939 stálo *České slovo* 70 haléřů, *Prager Tagblatt* 1 korunu a 20 haléřů, *Přítomnost* 2 koruny.

32 Srov. např. Václav VELČOVSKÝ, *Čeština pod hákovým křížem*, Praha 2016, s. 37nn.

33 *Věstník české menšiny*, roč. 1, 1938, č. 6.

34 Tamtéž, roč. 2, 1939, č. 15.

35 Tamtéž, roč. 1, 1938, č. 1.

sbornik_2_2018_náhled.indd 68 27.06.2019 12:35:27

který s klidným a hrdým pohledem dobrého Čecha může jíti vstříc budoucnosti.[36] Stanovský dával prostor sloupkům podporujícím tezi oddělení národnosti a státní příslušnosti, tedy že říšské občanství automaticky nedevalvuje české přesvědčení a že také v Říši může žít české vlastenectví: postoj *deutschfreundlich* ho neničí, naopak posiluje a obohacuje ho o nové impulzy:[37] *Chce-li český lid své místo ve světě uhájiti, musí se naučit mysliti a souditi nestranně. Jen tehdy najde správnou cestu k nutnému přátelskému poměru k lidu a člověku národnosti jiné – zejména německé*.[38]

Významnou pozornost věnoval *Věstník* opci, tedy rozhodování obyvatel k Říši připojených území o jejich státní příslušnosti. Všechny, kteří vystoupili pro opci za Československo, označil Stanovský za lidi *zlomyslné*, placené *možno židovskými penězi*, kteří si neváží možností, které jim Říše nabízí.[39] Podobně *Věstník* agitoval při doplňujících volbách do říšského sněmu, které se na území Sudet konaly 4. prosince 1938. Jasně zopakoval Henleinovo stanovisko, že volby nejsou plebiscit a historickou realitu nezmění, a palcovými titulky hřímal: *Každý rozumný český volič splní svou povinnost vůči českému lidu žijícímu v Říši a podá důkaz o své dobré vůli tím, že bude hlasovati ANO*, tedy pro Hitlera.[40] Stanovský argumentoval racionálností bez jakýchkoliv jiných alternativ.

V této rétorické bublině Stanovský zůstával, přestože (či spíše „a právě proto“) otiskoval dopisy čtenářů stěžující si na zákazy zpívat české písně, uzavírání českých škol, odstraňování nápisů v češtině apod.[41] V přímém protikladu s výše uvedenými tezemi publikoval básně regionálních umělců různé kvality (Vojtěch Martínek, Fran Směja nebo Ludmila Hořká). Tato dílka měla společné to, že podporovala českou identitu, a to mnohdy velmi odvážně, v přímém rozporu s publicistickými texty *Věstníku*:

Skřivan nám zpívá stejný tón,
mozoly tvrdnou nám dlaně.
Spolu se těšíme úrodou...
a věkem nám zešedly skráně.

A svět tak krásný je jako sen,
i ten pluh prací se leskne:
přece však často v oku tvém
nedůvěra se bleskne.

Temný mrak oblohu zahustil
kdo ten stín mezi nás kladl?
Srdcem že druh druha opustil
a věnec poznání zvadl?

36 Tamtéž, roč. 2, 1939, č. 46.
37 Tamtéž, roč. 2, 1939, č. 49.
38 Tamtéž, roč. 1, 1938, č. 2.
39 Tamtéž, roč. 2, 1939, č. 16.
40 Tamtéž, roč. 1, 1938, č. 5.
41 Tamtéž, roč. 2, 1939, č. 20.

sbornik_2_2018_náhled.indd 69 27.06.2019 12:35:27

A třeba tys vždy měl panský sen -
a já jen spřežení volů –
jednou nás vyrovná smrti sten
a tiše tu budem spát spolu.[42]

Většinu článků psal zprvu sám Stanovský. V průběhu roku 1939 se mu podařilo motivovat pro zasílání příspěvků také představitele regionální kultury, školství či samosprávy. Do *Věstníku* začal pravidelně přispívat o téměř čtyřicet let mladší Miloslav Válka (narozen 1919). Stanovskému se tento novojičínský rodák a angažovaný člen Národního souručenství sám nabídl ke spolupráci. Měl na starost politické zpravodajství – většinou přebíral či mírně upravoval oficiální (a silně schematická) sdělení české a německé tiskové kanceláře. Články, lépe řečeno jejich synopse v duchu národněsocialistické propagandy dodával přímo z Prahy, kde žil.[43]

Je nutno přiznat, že ve výběru článků z německého i českého tisku byl Stanovský plně konformní. Zůstává však otázkou, zda to tak bylo z jeho nacistického přesvědčení či kvůli přizpůsobenectví, které mu mohlo zajistit plnohodnotný rozvoj jeho dalších vydavatelských a podnikatelských aktivit. Jiné články v sobě totiž skrývaly pročeské, někdy až odbojové ideje. Bez nosiče, jakým byl právě *Věstník*, by nenašly tak široké auditorium.

Vilém Stanovský i Miloslav Válka byli v listopadu 1946 obviněni podle § 3 odst. 1 dekretu prezidenta republiky č. 16 ze dne 19. června 1945 (tzv. velkého retribučního dekretu).[44] Za to, že měli prostřednictvím článků publikovaných ve *Věstníku* propagovat a podporovat nacistické hnutí a že schvalovali a obhajovali nepřátelskou vládu jim hrozil těžký žalář od 5 do 25 let, v případě prokázání úmyslu mravního, národního nebo státního rozvratu dokonce doživotí či trest smrti.

Stanovskému bylo vytýkáno celkem 45 článků, Válkovi dokonce 61.[45] Oba obvinění jakoukoliv vinu odmítali a argumentovali tím, že články byly přejímány z české a německé tiskové kanceláře, popř. že byly psány vynuceně na základě instrukcí říšských a župních úřadů.[46] Obžalobě vytýkali, že interpretuje články příliš úzce a nezohledňuje celkový význam *Věstníku*: *Protože hodnocení celé činnosti se pohybuje výhradně in politicis, je problém sám o sobě velmi delikátní a vyžaduje podstatně jiného měřítka než u obyčejného kriminálního zločinu. V situaci, v níž se nacházela česká menšina v r. 1938 a 1939, musel býti kladen důraz na otázku taktiky, ne zásady, podle hesla „účel světí prostředky“*

42 Tamtéž, roč. 2, 1939, č. 30.

43 ZA Opava, MLS 1349, sign. NJ 9/47, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 5.

44 Blíže srov. např. Dušan JANÁK, *Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 43, 1994, s. 245–283; Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a mimořádný lidový soud v Ostravě*, Šenov u Ostravy 1998; Týž, *Odboj na území českého Slezska*, in: Účasť kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933–1945, Liptovský Mikuláš 2001, s. 68–79; Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010; M. BORÁK – D. JANÁK, *Československé retribuční soudnictví v letech 1945–1948 a postih německého obyvatelstva u mimořádných lidových soudů*, Právněhistorické studie 42, 2012, s. 239–268.

45 ZA Opava, MLS 1349, sign. NJ 9/47, návrh veřejného žalobce na zahájení řízení z 1. 11. 1946.

46 Tamtéž, protokol z 27. 12. 1946, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 7.

sbornik_2_2018_náhled.indd 70 27.06.2019 12:35:27

a muselo se užívat týchž metod, jakých užívala SdP ve svém boji proti republice.[47] Shodně zdůrazňovali také to, že díky těmto propagandistickým článkům mohly vyjít i jiné, které by se jinak staly předmětem cenzury a že v těch vnucených se jim dařilo upravovat celkové vyznění či vkládat dvojsmysly. Na svoji obhajobu navrhli doplnit důkazní materiál také o jiné texty zveřejněné ve *Věstníku*, především esejistické a umělecké, které měly lépe doložit jejich pročeské vlastenecké smýšlení. Oba dále uvedli, že *Věstník* měl přínos nejen pro českou menšinu v Sudetech, ale také pro Čechy v protektorátu a že sám symbolický akt existence českých novin působil povzbudivě. To potvrdili také obhajobou předvolaní svědci. Např. opavský soudní rada ve výslužbě Josef Lukáš uvedl: *Lidé sice aktivistické články Věstníku zazlívali, ale mám za to, že vycítili, co je vynucené a dodané. Tomu pak také nikdo nevěřil.*[48] Podobně se vyjádřil řídící učitel z Bernartic nad Odrou Josef Brož: *Podle mého názoru nikdo první stránku nečetl a díval se hned dovnitř. Neznám případ, že by se někdo pohoršoval nad úvodníky. Časopis byl pro české lidi zde velmi důležitý a na aktivistické články nikdo nereagoval.*[49]

Zatímco Válka požíval dobré pověsti a předložil mnohá dobrozdání o mravní bezúhonnosti, u Stanovského tomu tak nebylo. Jeho veřejná angažovanost z doby okupace a úspěšně využívané kontakty s nacisty zapříčinily silně ambivalentní vnímání jeho osoby.[50] Soud uznal Stanovského činnost spočívající v úspěšném lobbingu za zachování české obecné a měšťanské školy v Novém Jičíně, za to, že obec Hodslavice, rodiště Františka Palackého, nebyla podstoupena Říši, a za nezištné intervence ve prospěch Čechů u říšských úřadů. Válka se však na rozdíl od Stanovského aktivně zapojil do odboje – potvrdila to Česká národní rada i známí novináři František Bauer a Jiří Brabenec.[51] Válkovi dále významně pomohlo to, že se přímo účastnil bojů během pražského povstání.[52]

Výrok pětičlenného senátu mimořádného lidového soudu o vinně Stanovského a Války byl jednomyslný. Soud neměl za to, že donucování publikovat konkrétní články bylo ze strany říšských úřadů takové míry a intenzity, aby obžalované zbavovalo viny, navíc k pokračování své novinářské činnosti nebyli nikým nuceni.[53] Musela se vypořádat otázka, zda byly naplněny znaky *obzvláštní horlivostí, překročující tak ve značné míře normální rámec svých povinností*, jak uváděl velký retribuční dekret v § 13. Soud proto přihlédl k jiným činnostem obžalovaných, aby jejich žurnalistickou činnost postavil do širšího kontextu. Návrh na odpuštění trestu u Války byl přijat jednomyslně, ale situace u Stanovského se komplikovala. Stalo se tak především kvůli nedostatečným (jednostranným) důkazům založeným pouze na obecných a nereprezentativních výpovědích svědků. Dva členové senátu navrhli trest těžkého žaláře v trvání jednoho roku, ztráty občanských práv na 5 let a propadnutí jmění, což i tak lze v kontextu velkého retribučního

47 Tamtéž, průvodní návrhy obviněného Stanovského, s. 5.

48 Tamtéž, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 12.

49 Tamtéž, protokol o hlavním přelíčení před mimořádným lidovým soudem z 9. a 10. 4. 1947, s. 14–15.

50 Tamtéž, zpráva o pověsti Války z 9. 11. 1946 a zpráva o pověsti Stanovského z 9. 11. 1946.

51 Tamtéž, potvrzení Bauera z 2. 12. 1946, dobrozdání Brabence z 10. 1. 1947.

52 Tamtéž, potvrzení škpt. Ivana z 16. 5. 1945.

53 Tamtéž, poradní protokol z 10. 4. 1947, rozsudek mimořádného lidového soudu z 10. 4. 1947, s. 2.

sbornik_2_2018_náhled.indd 71 27.06.2019 12:35:27

dekretu považovat za trest relativně mírný. Nakonec byli přehlasováni.[54] Mimořádný lidový soud u obou obžalovaných v souladu s § 16 velkého retribučního dekretu upustil od potrestání. Průběh i závěr soudního líčení potvrdil, že přínos *Věstníku*, Stanovského i Války převážil nad jejich možnými pronacistickými kroky, které byly pouze dílčího, formálního či zastíracího charakteru.[55]

Věstník jako historický pramen byl doposud spíše ignorován. Historiografií před rokem 1989 byl označen jako defétistický a kolaborantský, protože nebyla s to reflektovat nečernobílý kontext jeho vzniku i přispěvatelů. Za 86 čísly stojí obrovské úsilí, angažovanost, nemalé finanční prostředky i nebezpečí. Snahy krajanského mlynáře o české periodikum a o spolek pro všechny Čechy v Sudetech nemohly najít na oficiálních místech dlouhodobého pochopení. Jako klíčová se z pohledu represivních orgánů Říše jevila jednak vlastní existence tohoto periodika (nebezpečné posilování symbolického vnímání češtiny jako hodnoty), jeho hrozba pro udržení jednotného národnostního přístupu Říše i mnohdy dvojsmyslná interpretace publikovaných textů a nemožnost cenzurních míst podchytit všechny českojazyčné nuance. Zájem o periodikum ze strany Čechů nebyl sice velký, ale ocenění hodným je fakt, že se Stanovskému podařilo mobilizovat lokální amatérské novináře i umělce. Dokázal zároveň téměř dva roky v době budování župní správy bezelstně „proplouvat" mezi jednotlivými úřady i úředníky.

Stanovského aktivity, jak mu vytkl soud, byly v souladu s novými politickými poměry. Nastalou politickou skutečnost přijal a pohyboval se výhradně v jejích mantinelech, které chtěl posunout či změnit tak, aby byly pro Čechy lépe přijatelné. Nečinil tak radikálně, ale konformně. Z dnešního pohledu Stanovského ani Válku však nelze chápat jako novináře kolaborantské, aktivistické či konformní.[56] Oba se vymykali schématům a životním strategiím novinářů protektorátních periodik,[57] jejich činnost byla bezprecedentní. Samotná formalistická existence pronacistických článků sice stačila k prokázání viny obžalovaných, ale nebyla (na rozdíl od protektorátních novinářů) po přihlédnutí k jejich pročeským aktivitám dostatečným argumentem pro uložení trestu.

54 Tamtéž, poradní protokol z 10. 4. 1947.

55 O procesu informoval regionální tisk. Např. *Nové Kravařsko* neuložení trestu uvítalo: *za jeden řádek aktivistický* [byl] *postaven odstavec s takovou náplní, za níž by novinář v bývalém protektorátě byl postaven před popravčí četu SSmanů.* […] *To bylo v době, kdy nespočetné množství novinářů i novinářiček v protektorátě nevědělo, jak se Němcům zalíbit. To, co psali Válka a Stanovský, to nebylo jen psaní mezi řádky, to byly veřejné projevy protiněmecké tendence.* […] *kolaborantská práce obou neplynula z přesvědčení,* […] ale] *vyplývala z nutnosti o zachování větších hodnot*. Nové Kravařsko, roč. 3, 1947, č. 15. Blíže srov. především Jiří MAŠATA, *Výkon trestu retribučních vězňů odsouzených Mimořádným lidovým soudem v Novém Jičíně*, in: Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955, Opava 2001 s. 95–105; Týž, *Výkon trestu retribučních vězňů odsouzených mimořádnými lidovými soudy v Opavě a v Novém Jičíně*, Slezský sborník 100, 2002, s. 270–287.

56 K dělení srov. Pavel VEČEŘA, *Žurnalisté mezi zradou a kolaborací. Moravská novinářská kolaborace před národním soudem*, Brno 2014, s. 27–28.

57 Blíže srov. především (abecedně) ed. Petr BEDNAŘÍK, *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*, Praha 2011; Jan CEBE, *Národní svaz novinářů 1939–1945. Činnost novinářské organizace během okupace a její reflexe v období poválečném*, in: Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava, Praha 2010, s. 37–54; Jan CEBE – Jakub KONČELÍK, *Novinářský aktivismus, protektorátní kolaborantská žurnalistika a její hlavní představitelé z řad šéfredaktorů českého legálního tisku*, Sborník Národního muzea v Praze, řada C (literární historie), roč. 53, 2008, s. 39–48; Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999; Pavel VEČEŘA, *Žurnalisté mezi zradou a kolaborací. Moravská novinářská kolaborace před národním soudem*, Brno 2014.

sbornik_2_2018_náhled.indd 72 27.06.2019 12:35:27

Symptomatický je rozdílný přístup soudu k oběma obžalovaným. Stanovského vina byla pro soudce daleko zřejmější a činy nebezpečnější a zavrženíhodnější než ty Válkovy. Přitom Stanovského kroky nebyly zdaleka jednoduché a bez rizika. Aktivně se snažil řešit ať už systémové či individuální problémy Čechů (první neúspěšně, druhé s dílčími úspěchy), využíval svých kontaktů na představitele Říše a neváhal veřejně vystupovat. Oproti tomu Válkovy aktivity byly výhradně skryté, předával informace České národní radě, ale téměř nikdy s představiteli okupační moci formálně nejednal a ve *Věstníku* se držel spíše v pozadí. Válkovi podstatně pomohla dobrozdání významných představitelů odboje i jeho aktivní účast na pražském povstání. Za Stanovského se postavili pouze vzdálení spolupracovníci a jedna Češka, které usilovným lobbingem zajistil návrat zetě z Osvětimi.[58] Samotný zachráněný však svědectví nepodal stejně jako několik desítek Čechů, jejichž propuštění z vazby ihned na podzim 1938 Stanovský zařídil, či ti, kterým poskytoval poradenství.

Odsouzení, ale přitom neuložení trestu mimořádným lidovým soudem dokazuje, že není možné na Stanovského nahlížet jako na nacistu a na *Věstník české menšiny* jako na kolaborantské periodikum. Stanovského životní osud dokládá diachronní nejednoznačnost axiologických rámců pomoci, vděčnosti, viny a trestu mezi protektorátem/říšskou župou Sudety a poválečným Československem, mezi aktivními odbojáři a aktivními občany, mezi činnostmi skrytými a veřejnými i mezi aktuální potřebou pomoci a jejím budoucím hodnocením či dokonce souzením.

About One Miller an His Guilt: Vilém Stanovský and Bulletin of the Czech Minority
(Summary)

Vilém Stanovský and his Věstník české menšiny (Bulletin of the Czech Minority) defy the ordinary reactions to the strongly extrapolated period of autumn 1938 and the first years of World War II. The uniqueness lies in the fact that Stanovský, until then more or less a politically inexperienced and unengaged miller, tried to enter the regional politics. He tried to make it easier for the Czechs to orientate themselves in the Reich county of the Sudetenland and, at the same time, to support their national and ethnic awareness in the new political situation by means of the Czech-language periodical. What was considered by the county administration and the Gestapo as hidden support for the Czech and, therefore, anti-Reich ideas, was, after the war, considered as hidden support for anti-Czech, hence the pro-Reich attitudes. Stanovský was an active conformist, but he exceeded the ordinary passivity of most of the population. The extraordinary People's Court had to make a difficult decision. Finally, Stanovský was found guilty, since no one had forced him to publish the Bulletin and it had been his own initiative, on the other hand, the court waived his punishment because it found its significance, albeit ambivalent. The case of Stanovský points to the complexity and ambiguity of the perception of guilt and punishment among the inhabitants of the Reich County of the Sudetenland and the entire retribution judiciary.

58 ZA Opava, MLS 1349, sign. NJ 9/47, svědectví Němečkové z 4. 4. 1947. Svědectví dodala až necelý týden před hlavním přelíčením, navíc ze zdravotních důvodů pouze písemně. Lze se proto domnívat, že ani její podpora Stanovskému nebyla samozřejmá.

sbornik_2_2018_náhled.indd 73 27.06.2019 12:35:27

sbornik_2_2018_náhled.indd 74 27.06.2019 12:35:27

Feldgrau i Battledress: Hlučíňané v československé zahraniční armádě[1]

Jiří Neminář

Jiří Neminář: Feldgrau and Battledress: Men from Hlučín Region in Czechoslovak Exile Army

It is not a well-known fact that in the Czechoslovak foreign army served German prisoners of war who were former members of the Nazi armed forces. These men came predominantly from frontier areas of the Sileasian districts. The interesting and very specific group of people was created by those who were native inhabitants of the Hlučínsko region. This research paper gives an idea about their participation in the Czechoslovak foreign resistance. Moreover, the reseach paper tries to answer basic questions about the resistance because this issue has not been elaborated so far. Authenticated numbers of people from Hlučín who served in the foreign army, or allied division are presented in this paper for the first time ever. Furthermore, specifics between soldiers´ participation in the West and in the East have been outlined as well.

Key Words: Hlučínsko-Region, Czechoslowak foreign army, Wehrmacht, prisoners of war

Odkaz válečné minulosti je na Hlučínsku i po více než sedmdesáti letech stále přítomný.[2] Zatímco poslední dvě generace si s válkou spojují převážně již jen účast svých předků v německém wehrmachtu,[3] příslušníci nejstarší generace vytvářejí ve své kolektivní paměti daleko rozmanitější obraz. Je plný nejrůznějších odstínů a figur. Jednu z nich neodmyslitelně představuje také podíl Hlučíňanů na zahraničním odboji. Pro současné obyvatele Hlučínska tato stránka jejich minulosti už nepředstavuje aktuální téma. Mezi příslušníky nejstarší generace však stále vzbuzuje kontroverze a rozdílné hodnocení. O jednotlivých „legionářích", jak se jim na Hlučínsku říká, vznikla celá řada legend a bizarních historek. Současníci je nahlíželi s despektem, nebo naopak vyzdvihovali jejich přičinění na repatriaci mnohých Hlučíňanů ze zajetí. V každém případě nebyla úloha vojáků wehrmachtu v československém zahraničním odboji vlivem politického

1 Studie byla zpracována v rámci projektu Grantové agentury ČR č. 18-11418S: Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády za druhé světové války jako příklad marginalizace v procesu tvorby historické paměti (2018–2020 GA0/GA).

2 Hlučínsko je specifickým regionem České republiky, jež se vyznačuje odlišnou historickou zkušeností a z toho vyplývající komplikovaností identit a mentalit místních obyvatel. Druhá světová válka je důležitou součástí lokální kolektivní paměti. Obyvatelé ji totiž prožili z německého pohledu, což v poválečném období zapříčiňovalo v majoritním českém prostředí řadu animozit. Hlučínsko je rozvernou hříčkou dějin i učebnicí nacionalismů. Blíže k problematice: Marcel MEČIAR, *Sociální generace a identity*, Ostrava 2008.

3 Během druhé světové války sloužilo v německých ozbrojených složkách více než 12 000 mužů z Hlučínska a k tomu je nutno připočítat ještě několik desítek žen, které sloužily jako telefonistky, zdravotní sestry nebo pomocnice u protiletadlové obrany.

sbornik_2_2018_náhled.indd 75 27.06.2019 12:35:27

vývoje zařazena do oficiálního vyprávění, a tak postupně upadli do zapomnění.[4] Na Hlučínsku se k tomu přidal ještě fakt, že tito muži netvořili kompaktní skupinu. Z každé vesnice se jednalo o několik jednotlivců, kteří nepokládali za nutné kolektivně pěstovat svou odbojovou historii.

Předkládaná studie si klade za cíl předložit výsledky autorova dlouhodobého výzkumu odbojové účasti Hlučíňanů, kteří tvořili jednu ze skupin bývalých vojáků wehrmachtu v československém zahraničním vojsku. V kontextu těchto osob představují Hlučíňané zajímavou kategorii, která je navíc vzhledem k své menší velikosti uchopitelnější, než třeba více jak 2 500 osob čítající skupina Těšíňanů.[5] Zároveň tato kategorie nabízí spoustu antagonismů a nejednoznačností, jež vyplývají z komplikované povahy Hlučínska. Je třeba podotknout, že celá zkoumaná problematika byla neprobádaným polem. Doposud se přesně nevědělo, kolik Hlučíňanů vůbec vstoupilo do zahraniční armády, jaké mohly být jejich motivace, ani jaké byly jejich následující osudy. Stejně tak nebylo přesně známo jejich poměrné zastoupení na Západě a na Východě. Na vyřčené otázky se studie pokusí nalézt uspokojující odpovědi.

Stav bádání

Vůbec poprvé se v odborné literatuře objevily zmínky o odboji Hlučíňanů v publikaci *Stručný přehled vývoje Hlučínska* z roku 1960. Ačkoliv je kniha výrazně tendenční a poplatná době svého vzniku, přichází na některých místech se zajímavými informacemi. Co se však sledované problematiky týče, spokojili se autoři s konstatováním, že 13 hlučínských občanů bojovalo po boku *sovětské* armády za osvobození své země z nacistické nadvlády.[6] Dále se zde uvádějí jména dvou vojáků, z nichž jeden padl u Liptovského Mikuláše a druhý jako první na Dukle překročil československou hranici. Tyto dva příklady zde snad jako by měly vyvažovat uvedení

4 Problematikou se hlouběji zabývá Zdenko Maršálek viz Zdenko MARŠÁLEK, *Československá zahraniční armáda 1939–1945 a marginalizace v procesu utváření kolektivní paměti*, in: Paměť – národ – menšiny – marginalizace – identity I. Urbánní studie 6, edd. Blanka Soukupová – Helena Nosková – Petr Bednařík, Praha 2013, s. 41–48. Jak poukázal Zdenko Maršálek, sloužilo na konci války v československém vojsku jen na Západě přes 3 000 bývalých vojáků wehrmachtu. Do oficiálního „vyprávění" se ovšem nedostali. Podrobněji viz Z. MARŠÁLEK, *„Česká", nebo „československá" armáda? Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945*, Praha 2017.

5 Mužská populace na Těšínsku získala německé občanství za jiných okolností, než jak tomu bylo u Hlučínska. Z toho pak vyplývají odlišné okolnosti jejich služby ve wehrmachtu a celková struktura této skupiny. V případě Těšínska byl uplatněn germanizační program, tzv. *Deutsche Volksliste*, kdy státní moc vyvíjela nátlak na osoby, jež se hlásily ke slezské národnosti, aby dobrovolně přijaly německé občanství (v případě Těšíňanů šlo o třetí kategorii *volkslisty*). V podstatě však takové osoby neměly na výběr, takže jejich valná část *volkslistu* podepsala. Jedním z důsledků tohoto kroku pak byla branná povinnost, která zde začala být masově uplatňována od roku 1942 a postihla především muže mladších ročníků. Není bez zajímavosti, že vybrané ročníky Těšíňanů oblékly německou uniformu ještě před tímto datem, a to čistě na základě udání slezské národnosti. Podle propočtů Viléma Plačka mělo z dřívějších československých okresů Český Těšín a Fryštát narukovat okolo 23 000 mužů. Více viz Mečislav BORÁK, *Fenomén německé volkslisty*, in: Okupace, kolaborace, retribuce, ed. Ivo Pejčoch, Praha 2010; Vilém PLAČEK, *Ostravská průmyslová oblast v letech 1938–1945*, in: Průmyslové oblasti 3, Opava 1971, s. 23–24; Jiří NEMINÁŘ, Češi ve wehrmachtu? In: České, slovenské a československé dějiny 20. století XI., edd. Jaromír Karpíšek – Zbyněk Sturz – Marie Bláhová a kol., Hradec Králové 2017, s. 259–270.

6 Rudolf MALOHLAVA – Otakar KÁŇA – Vladimír MARIÁNEK, *Stručný přehled vývoje Hlučínska*, Ostrava 1960, s. 62.

sbornik_2_2018_náhled.indd 76 27.06.2019 12:35:27

dvou válečných zločinců, které následuje hned v další větě. Vzhledem k povaze a rozsahu knihy je celkem pochopitelné, že se autoři nepustili do hlubšího studia této problematiky. Nepřekvapuje, že byla vynechána jakákoliv zmínka o účasti Hlučíňanů na Západě, nicméně poněkud zaráží zmíněný velmi nízký počet osob z Východu.

Prvního zhodnocení a zároveň i první závažnější zmínky o „odbojných" Hlučíňanech na poli historiografické produkce se ovšem dostalo z pera Viléma Plačka v roce 1964. Ten si všiml, že při udělování československého státního občanství Hlučíňanům po druhé světové válce měl být brán zřetel mimo jiné k příbuzným zahraničních vojáků. V poznámce pod čarou pak poprvé odhadl jejich počet na 158.[7] Toto číslo, které vychází ze zjištění, jež prováděla okresní správní komise bezprostředně po válce, se pak objevovalo v odborné literatuře reprezentované zejména Plačkovými pracemi až donedávna.[8] Samotnou účast na zahraničním odboji Vilém Plaček hodnotil velmi pozitivně, neváhal ji dokonce označit za *největší klad při boji s hitlerovským Německem*.[9] Z údajů publikovaných Vilémem Plačkem vyšel i Aleš Binar, který ve své studii odhadl počet Hlučíňanů v zahraniční armádě na 150 až 160.[10] Ve své podstatě vzato se tyto odhady nápadně přibližují počtu Hlučíňanů, kteří skutečně zasáhli do bojů. Značná část jich totiž do zahraniční armády vstoupila příliš pozdě na to, aby mohla být poslána k prvosledové jednotce.

Revizi stávajícího poznání přinesla až bakalářská práce autora a její reflexe v poslední syntéze z „prajzácké trilogie" Viléma Plačka, kde se kromě nových poznatků konstatuje důležitý fakt, že „ne všichni zasáhli do bojů," jak bylo doposud literaturou přejímáno. Kromě toho zde Plaček stručně popisuje okolnosti, za jakých se dotyční dostali

7 V. PLAČEK, *Některé zvláštnosti vývoje Hlučínska*, Slezský sborník, roč. 62, 1964, č. 3, s. 345: „*Za 2. světové války obléklo asi 158 osob z okresu Hlučín stejnokroj spojeneckých armád a bojovalo na západních a východních frontách*."

8 V publikaci *Prajzáci, aneb k osudům Hlučínska 1742–1960* Plaček hovoří o 150 osobách: „*Největší klad Hlučíňanů v boji proti hitlerovskému Německu spočíval v jejich účasti v zahraničních armádách. Na 150 jich obléklo stejnokroj spojeneckých armád západních i východních*." V. PLAČEK, *Prajzáci, aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*, Háj ve Slezsku 2007, s. 105. Dále Plaček uvádí, že podle neúplných zpráv jich 11 padlo, nebo zůstalo nezvěstných. Rodiny pak měly být vystaveny perzekuci. Obšírněji se Plaček k problematice vyjádřil ve studii věnované válečné minulosti Hlučínska, avšak ani zde nepřesáhl jeden odstavec: „*Na 150 Hlučíňanů však obléklo stejnokroj anglických či sovětských armád i čsl. zahraničních jednotek a bojovalo na západních i východních frontách proti Wehrmachtu. Např. z Kobeřic bylo 11 zahraničních vojáků, z nichž jeden padl. Z Darkoviček jich bylo 7, z nichž četař Rudolf Pěkník padl u Dukly a četař Šimon Pytlík bojoval jako příslušník čsl. paradesantní brigády v SSSR ve Slovenském národním povstání. Rodiny těchto příslušníků byly vystaveny nejrůznějším represím*." V. PLAČEK, *Hlučínsko v letech 1938–1945*, in: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945/11, Ústí nad Labem 2006, s. 184. Jakkoliv téma zahraničního odboje nepředstavuje stěžejní část této syntetické práce o válečné historii Hlučínska, zasloužilo by si přeci jen hlubší zpracování, o terminologické nepřesnosti v citovaném odstavci nemluvě. Již termín sovětská armáda neodpovídá historickému názvu. Po dobu druhé světové války znělo její oficiální jméno Rudá armáda. Podobně při užívání termínu armáda v plurálu dochází k sémantickému posunu od abstraktního označení vojenské instituce (ve smyslu vojsko) k typu vyšší jednotky (armáda jako organizační celek). Je sice pravdou, že několik Hlučíňanů sloužilo přímo v řadách Rudé armády, jedná se však o okrajové zastoupení.

9 V. PLAČEK, *Prajzáci*, s. 105.

10 Aleš BINAR, *Apendix 1: Příslušníci ozbrojených sil z Hlučínska v letech 1939 až 1956*, in: *Mezigenerační proměny způsobů života na Hlučínsku*, Helena Kubátová a kol., Praha 2015, s. 289.

sbornik_2_2018_náhled.indd 77 27.06.2019 12:35:28

do zahraniční armády.[11] Nové poznatky stručně shrnuje také stálá expozice Muzea Hlučínska *Kdo jsou lidé na Hlučínsku* a stejnojmenný katalog.[12] Několik mikrostudií věnoval problematice rovněž autor tohoto článku.[13] Velmi zajímavou sondu do duše německého vojáka z Hlučínska, který se se svým osudem nehodlal smířit, předložil Bořivoj Čelovský ve vzpomínkové knize *Nejlepší z nás*. Vykreslil zde příběh svého spolužáka Jana Borovce, který představuje v kontextu všech bývalých vojáků wehrmachtu sloužících v zahraniční armádě pozoruhodný unikát.[14] Stejnému tématu se věnoval i Mečislav Borák, který kromě jedné studie inicioval též natočení televizního dokumentu.[15]

Vymezení pojmu

Předkládaná studie operuje s mnohoznačným pojmem Hlučíňan. Obvykle je tento termín chápan jako označení pro autochtonního obyvatele hlučínského regionu, který je charakterizován určitými znaky. Pro potřeby kvantitativní analýzy ovšem bude třeba tento pojem jednoznačně specifikovat podle kategorií, které jsou obsažené v pramenech. Zde však narážíme na metodologický problém, koho za Hlučíňana považovat. Někdo se na Hlučínsku narodil a žil po celý život, což je ideální případ. Mnoho lidí ale přišlo na svět v cizině nebo mimo Hlučínsko, ale brzy se s rodiči vrátilo do rodného kraje. Naopak mnozí, v regionu narození, z Hlučínska v průběhu svého života odešli. Míra identifikace s regionem a sebepojetí bude u těchto osob nutně odlišná. Vymezení pojmu Hlučíňan tedy může významně ovlivnit výsledky statistického šetření. Jednoznačná definice přitom prakticky není možná, neboť jakékoliv kvantitativní pojetí bude vylučovat nebo naopak obsahovat indiferentní jedince, kteří si vyžadují kvalitativního přístupu. Z praktických důvodů při práci s prameny nezbývá než se uchýlit k instrumentálnímu vymezení pojmu, a to tak, aby si zachoval maximální obsažnost. Na následujících řádcích tedy budu za Hlučíňany pokládat všechny ty, kteří se a) narodili na Hlučínsku, b) měli zde domovské právo, c) měli zde reálné bydliště. Nejrelevantnější kategorie a sice, jestli se daná osoba za Hlučíňana považovala, bohužel není v pramenech podchytitelná. Proto považuji za jediné možné řešení zahrnout do celkového výpočtu všechna tři pojetí, ačkoliv každé bude samo o sobě při výčtech obsahovat jiný počet osob. Přiklonit se pouze k jediné z řečených kategorií by bylo manipulativní

11 J. NEMINÁŘ, *Obyvatelé Hlučínska v československé zahraniční armádě na Západě*, Praha 2012, (nepublikovaná bakalářská práce); V. PLAČEK, *Prajzáci*, s. 112–113.

12 Jiří JUNG – J. NEMINÁŘ, *Kdo jsou lidé na Hlučínsku*, Hlučín 2016, s. 107–109.

13 J. NEMINÁŘ, *Českoslovenští tankisté z wehrmachtu v ostravské operaci*, Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy, roč. 41, 2015, č. 1, s. 1–3; Týž, *Dějinám navzdory. Strastiplná cesta Alfreda Pchálka ke kněžství,* Hlučínsko, roč. 6, 2016, s. 16–21; Týž: *Češi ve wehrmachtu?* In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století XI.*, edd. J. Karpíšek – Z. Sturz – M. Bláhová, Hradec Králové 2017, s. 259–270; Týž: *Přijímání do armády jako proces přidělování identity? Výslechy a prověřování německých zajatců československého původu*, in: Historie – Otázky – Problémy, roč. 8, 2016, č. 1, s. 102–119.

14 Bořivoj ČELOVSKÝ, *Nejlepší z nás*, Šenov 2001.

15 M. BORÁK, *Rozvědčík z Ostravy u Hitlerova Vlčího doupěte*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 26, Ostrava 2012, s. 50–81; Petra VŠELICHOVÁ – Mečislav BORÁK, *Abiturienti*, Česká televize, 52 minut, 2011.

sbornik_2_2018_náhled.indd 78 27.06.2019 12:35:28

a zavádějící. Celostní vymezení sice možná obsáhne pár osob, které by při kvalitativním posouzení nebyly vyhodnoceny jako Hlučíňané, na druhou stranu jde asi o jediné možné antidiskriminační pojetí.

Počet Hlučíňanů v zahraniční armádě

„*S potěšením bylo zjištěno, že značný počet hlučínských rodáků se zúčastnil se zbraní i politicky odboje proti Hitlerovu panství a tím osvobozovacích bojů. Tato fakta je nutno zachytiti.*“[16] Konstatoval vedoucí úřadu okresní správní komise (OSK) v Hlučíně JUDr. Jan Šperling ve výzvě místním správním komisím, aby oznámily všechny účastníky odboje ze své vesnice. Díky tomu se bezprostředně po válce podařilo podchytit více jak polovinu účastníků zahraničního odboje. Od závěru války totiž začaly prosakovat na povrch informace o působení místních mužů v zahraniční armádě.[17] Po obnovení volného korespondenčního styku se zahraničím vytanuly další a další případy, takže se OSK rozhodla evidovat nejen příslušníky československé zahraniční armády, ale i spojeneckých armád a partyzánských oddílů.

Záměr komise byl vskutku velkolepý,[18] její člen a pozdější předseda Bohuslav Kubalec dokonce navrhoval pořídit umělecky zpracované tablo všech zahraničních vojáků z Hlučínska.[19] Idea se však nesetkala s příznivým ohlasem, neboť 16 hlučínských obcí na výzvu vůbec neodpovědělo. Důvody byly prosté. V době vydání příkazu, to je 22. 7. 1945, byla většina účastníků ještě soustředěna u svých útvarů a rozptýlena po různých koutech republiky (příslušníci Náhradního tělesa se nacházeli dokonce ještě ve Velké Británii) a domů se vrátil pouze zlomek. Místní správní komise tedy postrádaly adekvátní zdroj informací, především ale měly plné ruce práce se stabilizací složité situace v poničených vesnicích. Vzhledem k okolnosti, že hlučínský okres byl před válkou rozdělen, chybí podobný průzkum v západní části Hlučínska, která připadla okresu Opava-venkov.

Po půl roce byla výzva s důrazným pokáráním opakována a na stole doktora Šperlinga se konečně začaly hromadit informace o účasti Hlučíňanů v *národním odboji*. Jednotlivé místní správní komise se úkolu zhostily s rozdílnou pílí a důsledností. Situaci měly již notně ulehčenou, neboť vojenské osoby byly z větší části demobilizovány. Přesto se v řadě hlášení vyskytují nepřesnosti, stereotypy, nebo výčty účastníků nejsou kompletní. Na každý pád se jedná o prvotřídní pramen informující nejen o odbojářích, ale také

16 Státní okresní archiv Opava, Okresní národní výbor (dále jen ONV) Hlučín, č. kart. 1.

17 Někteří Hlučíňané se před narukováním svěřovali blízkým, že přeběhnou při první příležitosti. Když pak přišla zpráva, že dotyčný je nezvěstný, naskytly se domněnky, jak to asi bude doopravdy. Dva Hlučíňané se dokonce zúčastnili osvobozování Hlučínska v řadách 1. československé samostatné tankové brigády, což rovněž neušlo pozornosti místních. Traduje se, že jeden z nich navštívil svou vesnici.

18 OSK požadovala přiložit k záznamu i fotografie účastníků a písemný materiál, jímž by bylo možno jejich činnost lépe doložit. S politováním nutno poznamenat, že na výzvu reflektovaly pouze Šilheřovice, které dodaly informace včetně fotografií.

19 SOkA Opava, ONV Hlučín, č. kart. 16, Zápis o 2. schůzi předsednictva OSK z 27. 6. 1945.

sbornik_2_2018_náhled.indd 79 27.06.2019 12:35:28

o poměrech v hlučínských vesnicích. Je patrné, že se komise, které reagovaly až na druhou výzvu, v časové tísni spokojily s nepodloženými informacemi, jež o některých účastnících po vesnici kolovaly.

U některých obcí lze zpozorovat snahu vylepšit situaci určitým přibarvením, jako např. zmíněním bojové účasti, která se ve skutečnosti nekonala, nebo udáváním desertérů, kteří zběhli v květnu 1945 v západních Čechách k Američanům. Na pozitivním vykreslení se silně podepsala také volba jazyka, čehož si určitě byli někteří obecní úředníci dobře vědomi. Pozornému čtenáři možná neunikne nesmyslnost věty „*osvobozovacích bojů se zúčastnil od 4. 11. 1944 do 14. 8. 1945 v pom. četě v Barborkampu u Darlingtonu v Anglii*.“[20] Úředníci při zpracovávání údajů až příliš lpěli na kouzelné formulaci „*osvobozovacích bojů se zúčastnil od do*“, která ovšem ve skutečnosti vyjadřovala vojákovu celkovou službu v zahraniční armádě od prezentace po demobilizaci.[21] Pouze v případech, kdy dotyčný vstoupil do zahraničního vojska před koncem války, nebo dokonce až po válce, musela komise od uvedení klauzule o bojové činnosti upustit (avšak i zde se vyskytl případ, kdy byla činnost inkriminované osoby, patrně z jejího popudu, posunuta do období jejího zajetí spojeneckou armádou).

Takřka ve všech zprávách z vesnic, kde se vyskytoval vyšší počet příslušníků západní armády, někdo není uveden.[22] Proto tedy ani výsledky šetření, jež OSK podnítila, nejsou kompletní. Sečtením účastníků z jednotlivých obcí se dostaneme k číslu 156, které se nápadně blíží počtu 158 osob publikovanému v roce 1964 Vilémem Plačkem. Pokud ovšem necháme promluvit vojenské prameny, pak počet Hlučíňanů v zahraniční armádě poněkud naroste.

Jedinou cestu, jak se dopátrat relevantních údajů, tedy znamenalo prozkoumat odvodní protokoly a konfrontovat výsledky s elektronickou databází, kterou mezitím začal zpracovávat Vojenský historický archiv.[23] Odvodní protokoly zaznamenávaly místo narození a domovské právo. Při hlubším studiu se ukázalo, že někteří jednotlivci s domovským právem na Hlučínsku zde ve skutečnosti prodlévali jen velmi krátkou dobu. Naopak osoby v regionu reálně bydlící, avšak bez domovského práva, jsou odvodními protokoly nepodchytitelné. Tyto jedince (byť možná ne všechny) naopak uvádí šetření prováděné okresní správní komisí po válce. Díky výsledkům této dotazníkové akce se navíc podařilo evidovat několik účastníků východního odboje, kteří

20 Tamtéž, č. kart. 1, Účast Hlučínska na osvobození ČSR, MSK Bolatice.

21 Informace byla zjištěna konfrontací údajů OSK s prameny vojenské provenience.

22 Asi nejzajímavějším se jeví případ Hošťálkovic, které musely s politováním oznámit, že „*v naší obci nemělí lidé možnosti účastniti se bojů.*“ Přitom právě Hošťálkovice patří k obcím, které se mohou pyšnit vyšší účastí v poměru k počtu obyvatel. Jediné možné vysvětlení se naskýtá ve špatném pochopení zadání, kdy komice zcela logicky usoudila, že 7 místních příslušníků západní armády se nezúčastnilo osvobozovacích bojů ČSR, poněvadž se nacházeli u Dunkerque nebo v Anglii u Náhradního tělesa. Přihlédneme-li však i k východnímu vojenskému odboji, pak se jeví neinformovanost hošťálkovické MSK tuze nepochopitelnou, neboť minimálně dalších 6 hošťálkovických se aktivně účastnilo osvobozovacích bojů na východě, přičemž na Dukle jeden z místních občanů položil život. SOkA Opava, ONV Hlučín, č. kart. 1, Podíl hlučínských Moravců na osvobozovacích bojích ČSR, MSK Hošťálkovice.

23 Dostupné online: http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase, [cit. 9. 6. 2018].

sbornik_2_2018_náhled.indd 80 27.06.2019 12:35:28

ve vojenských dokumentech ani v databázi VHA zatím nebyli nalezeni.[24] Komparací těchto údajů pak lze vytvořit rámcovou představu, která bude upřesněna až definitivní konfrontací s kmenovými listy všech účastníků.[25]

Na základě dosavadního výzkumu tedy bylo zjištěno, že 180 osob, které měly na Hlučínsku místo narození nebo domovské právo a minulost v německé armádě, sloužilo u československého vojska na Západě. Kromě toho zde sloužilo dalších šest osob odpovídajících prvním dvěma zmíněným kritériím, avšak nesplňující službu u wehrmachtu, neboť dílem odešly bojovat do zahraniční armády zcela dobrovolně, dílem pak přišly z vládního vojska (dva muži).[26] Po konfrontaci s dalšími prameny se podařilo nalézt další tři jedince, kteří na Hlučínsku bydleli, neměli zde domovské právo, ale po válce se sem vrátili. Nelze přitom vyloučit, že existovaly ještě další osoby s reálným bydlištěm na Hlučínsku, které se v pramenech nevyskytují. Podle stanovených kritériích a dosavadních poznatků tedy sloužilo na Západě 183 Hlučíňanů, kteří prošli wehrmachtem. Minimálně další dva pak sloužili v polské zahraniční armádě na Západě.[27]

Zajímavý kontext nám může poskytnout statistika Náhradního tělesa, která zachycuje vojáky pocházející ze slezských okresů. Není známo, na základě jakých kritérií byla tabulka vypracována, zda zahrnuje narozené i příslušné, nebo bere zřetel i na skutečné bydliště dotyčných. V tabulce je reflektován stav k 21. 6. 1945, avšak nábor probíhal až do 24. 7. 1945.[28] Konečná čísla tedy budou o něco vyšší. V kolonce příslušné okresu Hlučín je uvedeno číslo 135. To proto, že území Hlučínska bylo roku 1928 rozděleno, v důsledku čehož připadlo 12 obcí pod okres Opava-venkov. Zbývající Hlučíňané se tudíž ukrývají v kolonce tohoto okresu, která obsahuje 97 obyvatel.[29] Naopak mezi osobami uvedenými pod hlučínským okresem se mohou vyskytovat i vojáci z dřívějšího politického okresu Bílovec, který odstoupil ve prospěch okresu Hlučín pět svých obcí.[30] To by mohlo vysvětlit, proč je zde evidován jeden příslušník okresu Hlučín, který přišel v Anglii o život.[31] Pro porovnání sloužilo k 21. 6. 1945 jen v pozemním vojsku celkem

24 Může se jednat o příslušníky polské zahraniční armády, nebo Rudé armády. Zároveň však může jít i o československé zahraniční vojáky, neboť údaje z Východu jsou torzovité.

25 I zde však hrozí, že se záměr nepodaří naplnit absolutně, neboť kmenové listy mužů narozených před rokem 1910 byly částečně skartovány. Zbytek kmenových listů je uložen na Slovensku v Bratislavě a Trnavě.

26 Do tohoto výčtu nejsou započítány osoby židovské národnosti.

27 Řada předválečných československých občanů, v drtivé míře pocházející z Těšínska, vstoupila během války do řad polské zahraniční armády. Příčiny tkvěly jednak v efektivitě polského náboru, ale také v přístupu některých důstojníků, kteří činili na zajatce nátlak, nebo jim prostě zamlčeli existenci československé zahraniční armády. Spory o zajatce se nakonec přenesly až na diplomatickou rovinu. Některým vojákům se pak podařilo mezi armádami přestoupit, jejich celkový počet se však v různých pramenech liší. Přesto v polské armádě spousta československých předválečných občanů zůstala. Jen českotěšínská úřadovna StB jich v roce 1949 evidovala 1672. Viz Jiří FRIEDL, „*Slezané, bratři od Ostravice a Olzy!*“ *Spory o zajatce z Těšínska mezi ČSR a Polskem 1943–1945*, Slezský sborník, roč. 101, 2003, č. 2. s. 122.

28 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále jen VÚA – VHA) Praha, Československá vojenská mise u SHAEF (dále jen ČsVM u SHAEF), kart. 3, Spisy 1945, Nábor do armády a repatriace – pokyny.

29 Tamtéž, Sbírka 24, sign. 24-20-42/491.

30 Blíže viz Zdeněk KRAVAR, *Územní reorganizace okresu Hlučín v roce 1928*, Hlučínsko, roč. 8, 2018, č. 1, s. 12–13.

31 Mohlo by jít o rotmistra Adolfa Mušálka (narozen ve Svinově, příslušný do Martinova), jenž sloužil jako pilot u 311. perutě a v roce 1943 zahynul při letecké havárii. SOkA Opava, ONV Hlučín, č. kart. 1, Účast občanů martinovských na osvobození ČSR.

sbornik_2_2018_náhled.indd 81 27.06.2019 12:35:28

2400 mužů ze slezských okresů. Za celou válku pak tento počet činil, včetně padlých a superarbitrovaných, 2719 mužů.[32] Významný díl těchto osob tvořili právě bývalí vojáci wehrmachtu.

Počet Hlučíňanů sloužících na Východě lze prozatím stanovit na 64 osob, z nichž se však 13 doposud nepodařilo dohledat v odvodních protokolech. Poválečné úřední prameny ovšem jednoznačně prokazují jejich odbojovou účast. Menší počet těchto osob patrně sloužil přímo v řadách Rudé armády. Podle výpovědi jednoho pamětníka, kterou však nelze verifikovat, mělo na Východě sloužit rovných 138 mužů z Hlučínska.[33] Na rozdíl od československých jednotek na Západě, zde došlo i ke ztrátám na životech. Podle dostupných pramenů zahynulo minimálně sedm Hlučíňanů v řadách československých jednotek a jeden coby rozvědčík Rudé armády.[34]

Skupina Hlučíňanů v Battledresech na Karlově mostě. (Muzeum Hlučínska)

Hlučíňané na Západě

Rok 1944 a spojenecká invaze do Normandie znamenaly zásadní zlom v přílivu zajatců do zahraniční armády, což platí i pro ty pocházející z Hlučínska. Do té doby vstupovali Hlučíňané do zahraniční armády jen v omezené míře, a to v roce 1943 v severní Africe a poté v Itálii. Prvním Hlučíňanem, který přišel do zahraniční armády

32 VÚA – VHA Praha, Sbírka 24, sign. 24-20-42/491.

33 Rozhovor autora s Josefem Krupou dne 19. 3. 2008.

34 M. BORÁK, *Rozvědčík z Ostravy*, s. 50–81.

sbornik_2_2018_náhled.indd 82 27.06.2019 12:35:28

z wehrmachtu, byl Josef Guřan, jenž na jaře 1943 padl v Africe do zajetí,[35] hlásil se za Čechoslováka a nedlouho poté byl v Jeruzalémě odveden k československému vojsku.[36] Pak následoval Viktor Welc, jenž se ocitl v zajetí společně s kamarádem, pozdějším plukovníkem, Otmarem Malířem. Vstoupil do *Pioneer Corpsu* a než se spolu se svou skupinou propracoval k slyšení československých orgánů, uběhlo takřka půl roku a ani poté neměl Welc jisté přijetí pro své krátkodobé vynucené členství v SA.[37] Nakonec byl v listopadu 1943 přijat. Od počátku roku 1944 do zahájení operace *Overlord* vstoupili do československé zahraniční armády tři vojáci zajatí v Itálii (Bernard Ciminga, Josef Kovalčík, Jindřich Strachota), další desítka (pozajímaná ve Středomoří) dorazila na ostrovy až v průběhu léta. Po započetí invaze nebylo možné ve Francii ihned vybudovat zajatecké tábory, a tak byli zajatci odsouváni na ostrovy. Mezi těmito zajatci se našla řádka dalších Hlučíňanů, kteří se hlásili do armády. Teprve na podzim započal samotný nábor ve Francii, avšak vázla doprava zajatců. Proto se československé velení muselo spoléhat na dostatečný rezervoár československých příslušníků v britských zajateckých táborech a na alternativní možnosti dopravy zajatců prostřednictvím transportů, například přes italskou Neapol. Všichni tito Hlučíňané byli po krátkém výcviku u Náhradního tělesa (NT) zařazeni k Československé samostatné obrněné brigádě (ČSOB), která od října 1944 obléhala severofrancouzský přístav Dunkerque.

Zajatci byli podrobováni výslechům ze strany spojenců i československé zahraniční armády. Jejich přijetí nebylo v žádném případě automatické. Naopak československá strana prosazovala nekompromisní postup.[38] Kdo chtěl rozšířit řady zahraničního odboje, musel podepsat prohlášení, že se dobrovolně a bez nátlaku hlásí do československé zahraniční armády a že uvedl všechny nepříznivé okolnosti pro své přijetí. Dále žadatel musel uvést jména čtyř osob, které jmenovaného dobře znaly, aniž by s ním byly v příbuzenském poměru, aby se mohly za jeho bezúhonnost po válce zaručit. Většinou se jednalo o jména pročesky orientovaných obyvatel dané vesnice a vojáci pocházející ze stejných obcí se obvykle na nich shodují. Někdy se mezi jmenovanými nacházeli i příslušníci (nebo otcové příslušníků) zahraniční armády, a to jak západní, tak východní, což dotyční z pochopitelných důvodů nemohli vědět. Zpětně to ovšem jednoznačně poukazuje na postoje jmenovaných. Jelikož zajatci čekali na svůj transport v táborech bez jakýchkoli finančních prostředků, zařídilo MNO počátkem roku 1945, aby jim byla poskytnuta nejnutnější pomoc. Při kladném vyřízení přihlášky měl branec, pokud se nacházel v československém sběrném středisku, nárok na pobírání příspěvku ve výši £ 4 na měsíc do doby řádné prezentace u Náhradního tělesa.[39] Do obyčejných zajateckých táborů přiváželi prověřující důstojníci alespoň hygienické potřeby, cigarety a českou literaturu.

35 Údajně tak, že čekal v úkrytu do příchodu spojeneckých jednotek. Národní archiv Praha, Ministerstvo vnitra –Londýn (dále jen MV – L), kart. 305, sign. 2-90-34.

36 VÚA – VHA Praha, Sbírka 24, Josef Guřan.

37 NA Praha, MV – L, č. kart. 330, sign. 2-90-136, výslechový list Viktora Welce; J. FRIEDL, *Slezané, bratři*, s. 97.

38 Podrobněji k tématu: J. NEMINÁŘ, *Přijímání do armády*, s. 102–119.

39 VÚA – VHA Praha, ČsVM u SHAEF, č. kart. 2, Spisy 1945, Branci na osvobozených územích – podporování.

sbornik_2_2018_náhled.indd 83 27.06.2019 12:35:28

Během shromažďování v táborech, a to jak v Británii, tak ve Francii, se nezřídka Hlučíňané potkávali a shromažďovali. Šlo o bývalé spolužáky, sousedy, kamarády z vojny, ale také bratry, či otce se synem![40] Sdíleli tady společně baráky či stany i následný výcvik u Náhradního tělesa. Stávalo se, že dříve příchozí Hlučíňané dokonce dělali těm později nastoupivším instruktory.[41] Příslušníky zahraničního vojska se Hlučíňané stali v den své prezentace u Náhradního tělesa v Southend-on-Sea. Třebaže byl průměrný věk nastupujícího Hlučíňana 26 let, vykazovali vojenští lékaři vysoký podíl klasifikace A s vadou, zapříčiněný do značné míry následky prodělaných válečných zranění a neuróz (jež způsobovaly např. zažívací potíže).

Od doby zajetí do nástupu k československému vojsku uplynulo většinou několik měsíců. Pouze pár šťastlivců, kteří se octli ve správný čas na správném místě (po započetí invaze na přístupových trasách), se do zahraniční armády dostalo již po několika týdnech. Ne všichni Hlučíňané však do zajetí padli ve Francii. S postupem fronty započal nábor na území Německa a po celou dobu existence fronty v Itálii přicházeli zajatci i odtud. Pár Hlučíňanů dokonce dorazilo z různých míst Středomoří (Řecko, Kréta, Dodekanské ostrovy, Dalmatské ostrovy), z nichž pět bylo příslušníky válečného námořnictva. Dva Hlučíňané přišli přes Švýcarsko z Itálie, jelikož sloužili ve Vládním vojsku.[42] Tři Hlučíňané dorazili do řad zahraničního vojska až ze Spojených států. Shodou okolností se všichni nacházeli v antinacistickém oddělení tábora v Camp Buttner. Přestože jim zde nic nechybělo, dostávali nadbytek jídla i cigaret a pokud pracovali, vydělávali solidní obnos, hlásili se do armády. Proces jejich prověření a přijetí se ovšem tak protáhl, že dorazili až na sklonku války, téměř po roce a půl od svého zajetí. Zarážející byla jejich vytrvalost, se kterou požadovali přijetí k československému vojsku při opakovaných návštěvách náborové komise.[43]

Řada Hlučíňanů uváděla při svém prověřování, že do zajetí přeběhla. Stejně jako je dnes nemožné ověřit podobná tvrzení, kolísá i jejich výpovědní hodnota. Ve výsleších se totiž objevuje škála formulací od přeběhnutí přes dvě nepřátelské linie až po poměrně rozšířené: *zůstal pozadu*. Nezpochybnitelná dezerce se dá prokázat v sedmi případech, kdy se dotyčný následně přidal k partyzánským oddílům. Nejčastěji se Hlučíňané vyskytli u francouzské FFI, italských partyzánů, ale také u řeckých ELAS.[44]

40 Bratři Hartošové, Muchové, Pientkové a otec a syn Melicharovi.

41 Z vyprávění Bedřicha Hubáčka, 23. 2. 2012.

42 Oba vojáci na Hlučínsku nežili a nabízí se otázka, zda se vůbec cítili jako Hlučíňané. V jednom případě se jednalo o bývalého rotmistra československé armády, který pokračoval v aktivní službě u Vládního vojska. V druhém případě o mladíka narozeného v Hlučíně, avšak dlouhodobě bydlícího v Brně.

43 VÚA – VHA Praha, Ministerstvo národní obrany Londýn, č. kart. 105, Spisy obyčejné 1945, 39/2/105, Všeobecná zpráva o výslechu zajatců, československých příslušníků, žádajících o přijetí do čs. armády v zahraničí, s. 3. NA Praha, MV – L, kart. 340, sign. 2-90-194.

44 Na základě dochovaných výslechových listů víme o sedmi případech, kdy jedinec udával svou službu u partyzánů. Někteří sloužili u partyzánů dokonce v rámci své původní jednotky, s níž přeběhli. Takto například Alfred Petzuch, předválečný četař aspirant, přešel s celou rotou ruských dobrovolníků k FFI. NA Praha, f. MV-L, sign. 30-90-183. Theodor Olšar měl dle svých slov bojovat 8 měsíců u řeckých ELAS. Tamtéž, sign. 30-90-181. Nejzajímavější je případ Josefa Menšíka, který se sice nestal příslušníkem zahraniční armády, ale až do konce války působil u jugoslávských partyzánů. VÚA – VHA Praha, Sbírka 24, Joža Menšík; Muzeum Hlučínska, Dokumenty z pozůstalosti Josefa Menšíka, Audio-videoarchiv Muzea Hlučínska, výpověď Zlaty Menšíkové ze dne 12. 11. 2015.

sbornik_2_2018_náhled.indd 84 27.06.2019 12:35:28

Na podzim 1944 již několik desítek Hlučíňanů prodělávalo bojové nasazení u ČSOB ve Francii. Sloužili většinou u nově vytvořených jednotek, jež byly postaveny právě z válečných zajatců (např. 3. oddíl dělostřeleckého pluku, 3. rota motorizovaného praporu, části motorizovaného přezvědného oddílu, oddílu kanonů proti útočné vozbě atd.). Na jaře 1945 se již na obléhání Dunkerque podílelo zhruba 80 Hlučíňanů. Část sloužila v nově zformovaném III. tankovém praporu.[45] Minimálně tři Hlučíňané byli během bojových operací zraněni. Vojín Alois Burda dokonce během bojů o továrnu Filature padl 15. 4. 1945 do německého zajetí. Jakožto bývalému příslušníkovi wehrmachtu by mu v případě provalení této skutečnosti hrozilo zastřelení. Ke svému štěstí v zajetí pobyl pouhé tři dny, neboť již 18. 4. se díky výměně zajatců vrátil k brigádě. Posléze byl vyznamenán medailí za chrabrost a československým válečným křížem 1939.[46]

Vzhledem k logistickým potížím při přepravě zajatců a limitům stanovovaným pro jejich transporty britským ministerstvem války, byla velká část dopravena do Británie až v dubnu 1945, byť někteří čekali v zajetí na svůj odjezd již více než půl roku.[47] Tyto nové, avšak zdaleka nikoliv poslední, přírůstky již do bojů zasáhnout nestačily.[48] Vojáci prodělávali výcvik u Náhradního tělesa a podřízených jednotek, posléze případně u Československého výcvikového střediska a domů se vraceli teprve při repatriaci těchto složek, tedy v létě a na podzim 1945.

Dne 9. května 1945 dunkerqueská posádka kapitulovala a nad přístavem zavlála československá vlajka. Brigáda ukončila svůj bojový úkol a začala se připravovat na přesun do západních Čech, kam 20. května skutečně dorazila.[49] Zatímco její příslušníci a mezi nimi i zhruba stovka Hlučíňanů byli v průběhu léta propouštěni do civilu, na ostrovech stále ještě probíhal nábor. Posledních sedm Hlučíňanů zde vstoupilo do zahraniční armády 13. 7. 1945. Je zajímavé, že část z těchto pozdě nastoupivších byla v zajetí déle než rok a teprve nyní se dostala do armády. Trojice Hlučíňanů naopak padla do zajetí až po ukončení války. Nacházela se ve stavu posádky na Normanských ostrovech, jež byly jediným britským územím, na něž vkročila noha německého vojáka.

Hlučíňané samozřejmě nebyli bezproblémoví vojáci. Řada z nich se podílela na trestné činnosti. Gerhard Křižák, jenž byl veden jako nespolehlivý, měl v létě 1945 odcizit při koupání hodinky svému kolegovi, který byl shodou okolností také veden ve skupině nespolehlivých.[50] Za to byl odsouzen k 14 měsícům, které si odpykal z části v Anglii

45 Oficiální název zněl Tankový prapor III.

46 VÚA – VHA Praha, Sbírka 24, Alois Burda, Kartotéka západ, Alois Burda. V roce 1947 o svá vyznamenání rozsudkem vojenského soudu přišel. Viz Jiří PLACHÝ, *Obraz nepřítele, posádka pevnosti Dunkerque ve výpovědích německých zajatců*, Historie a vojenství, 2010, č. 2, s. 90.

47 16. dubna 1945 dorazil k Náhradnímu tělesu jeden z nejpočetnějších transportů. Jednalo se o 505 zajatců z Cherbourgu, mezi nimi i o čtyřicítku Hlučíňanů. VÚA – VHA Praha, Náhradní těleso Velká Británie (dále jen NTVB), kronika NT V. díl.

48 Poslední Hlučíňané, jež byli zařazeni k ČSOB, byli presentováni koncem března 1945.

49 Jiří PLACHÝ, *Kříže a hvězdy od Dunkerque*, Praha 2011, s. 72–73.

50 VÚA – VHA Praha, Sbírka 24, Gerhard Křižák, list 248 až 254.

sbornik_2_2018_náhled.indd 85 27.06.2019 12:35:28

a zbytek doma.[51] Mezitím v Čechách zběhl od svého útvaru Evald Barvenčík, který byl již během obléhání Dunkerque trestán pro drobné krádeže. Dva měsíce po svém útěku byl dopaden a vsazen do vojenské věznice v Olomouci.[52] Tou dobou si odpykával trest i Josef Janík odsouzený již 7. 11. 1944 k 18 měsícům pro porušení subordinace, neukázněnost a neuposlechnutí rozkazu.[53]

Československá strana většinou respektovala předchozí zařazení jedince k určité zbrani, díky čemuž bylo umožněno zkrácení výcviku na minimální možnou dobu. Dělostřelec se tak opět stal dělostřelcem, ženista ženistou, ba i jeden bývalý letecký mechanik byl krátce po nástupu vojenské služby u československé armády zařazen k letectvu a sloužil u 311. bombardovací peruti.[54] Další dva se nacházeli u *RAF Czechoslovak depot*. Pouze pět příslušníků námořnictva nenalezlo odpovídající uplatnění. Vzhledem k charakteru československých jednotek na západě a jejich vysokému stupni motorizace bylo po vojácích požadována schopnost řídit motorová vozidla. Je až s podivem, kolik mladých, tehdy sotva devatenáctiletých vojáků, získalo řidičské oprávnění. Tři Hlučíňané byli zařazeni do kombinovaného oddílu, a tak dorazili do Československa již počátkem května 1945.

Hlučíňané nasazení u brigády se projevili jako kvalitní vojáci, o čemž svědčí udělení 5 válečných křížů, 15 medailí za chrabrost a 4 medailí za zásluhy II. stupně.[55] Nezřídka se jednalo o mladé chlapce, kteří ještě nedovršili ani dvacátý rok života. Minimálně 56 Hlučíňanů pak získalo Československou pamětní medaili.

Hlučíňané na Východě

Nejen na západní frontě nosili Hlučíňané *battledress*. Několik jej obléklo již poněkud dříve v tisíce kilometrů vzdáleném uralském městě Buzuluku.[56] Oproti službě „západních kolegů“ se situace na východě významně liší. Předně zde Hlučíňanů sloužilo méně, což mohlo být zapříčiněno různými způsoby. Zajatci, hlásící se do západní armády, uváděli, že se báli na východě dezertovat, neboť Sověti podle propagandy nebrali zajatce.[57] Přesto se zdá, že podíl dezertérů mohl být na Východě podstatně vyšší. Vzhledem k velké nechuti německých vojáků padnout na východní frontě do zajetí můžeme usuzovat, že kdo chtěl dezertovat a naskytla se mu příležitost, ten tak učinil. Údaje v osobních

51 Do vlasti byl převezen štábním automobilem upraveným pro vězeňské účely. Ironií osudu vůz řídil jiný Hlučíňan, Křižákův spolužák z měšťanské školy Bedřich Hubáček.

52 VÚA – VHA Praha, Sbírka 24, Evald Barvenčík, list o odchodu z činné služby.

53 Tamtéž, Jaroš Alois, trestní list. Spis je veden na Janíkovo krycí jméno Jaroš.

54 Tamtéž, Kartotéka západ, karta Bernard Hudeček.

55 Jedná se o minimální stav. Skutečný počet dosažených vyznamenání může být i nepatrně vyšší, neboť se ve vojenské kartotéce nepodařilo dohledat údaje ke všem sledovaným osobám. Jistotu přinese až výzkum kmenových listů uložených na Slovensku.

56 V Buzuluku zahájilo svou službu u zahraniční armády celkem 4, respektive 7 Hlučíňanů. Údaje v jednotlivých pramenech se však liší. Mělo jít o Erharda Chřibka, Antonína Kleina, Alfonse Leváka, Josefa Müllera, Alfreda Pchalka, Josefa Ricku a Alfreda Valáška.

57 Dodnes na Hlučínsku koluje několik příběhů o vojácích, kteří na východní frontě dezertovali. Když byli zadrženi sovětským vojskem, měli být zastřeleni pro podezření ze špionáže. Ve všech případech se jim díky shodě náhod podařilo šťastně utéct zpátky do německých řad. Otázka zní, zdali podobné historky kolovaly již za války.

sbornik_2_2018_náhled.indd 86 27.06.2019 12:35:28

kartách uložených v *Deutsche Dienstelle* nicméně hovoří pouze o dvou případech pravděpodobného přeběhnutí, drtivá většina sledovaných osob pak má uvedeno jen strohé *vermisst*.[58] V případech zajatých Hlučíňanů by se dalo hovořit o vstupu zapříčiněném okolnostmi (bídné podmínky v zajateckých táborech, ale i posuzování ze strany Sovětů). Některé prameny dokonce naznačují, že se dotyční dostali do zahraniční armády bez silnějšího přičinění. Pokud budeme věřit Alfredu Pchalkovi, který se po válce svěřoval svému církevnímu představenému, pak se dostal do armády tak, že při evidování udal českou národnost: „*Po osmi měsících jsem byl bez vlastního přičinění jen na základě české národnosti převeden přes Moskvu k československé jednotce, která se toho času také nacházela na Urale.*“[59]

Alfred Pchalek.
Předválečný student teologie, německý radiotelegrafista, československý poručík, poválečný kněz. (Muzeum Hlučínska)

Obdobně neprůhledně se jeví motivace Karla Slawika, o kterém na základě studia jeho osobních materiálů z *Deutsche Dienstelle* víme, že v době svého zajetí měl již hodnost šikovatele, což by mohlo naznačovat, že u *wehrmachtu* dělal kariéru profesionálního vojáka. Do zajetí se navíc dostal shodou nešťastných okolností, když zůstal na ústupu

58 U většiny osob stojí *vermisst*, případně *wahrscheinlich vermisst*. Několik jedinců má v záznamu explicitně uvedeno *gefangen*. Údaje vycházejí z excerpce 58 osobních karet z Deutsche Dienstelle Berlin.

59 Zemský archiv Opava, Arcibiskupský kněžský seminář Vidnava, k. 33, ič. 92, osobní spis Alfreda Pchalka, dopis řediteli semináře ze dne 19. 12. 1945, přeloženo z německého originálu.

sbornik_2_2018_náhled.indd 87 27.06.2019 12:35:28

uvězněn v útrobách havarovaného automobilu.[60] Podobně bizarně se jeví případ Ericha Dudy, který v září 1938 vstoupil do *freikorpsu* a od roku 1940 sloužil jako řidič u polního četnictva. V červenci 1944 měl údajně dezertovat a následně se přihlásil u československé kolonie v Bukurešti.[61] Nabízí se samozřejmě heretická otázka: Kam by se uvíjely jejich osudy, kdyby dotyční neskončili v zahraniční armádě?

Dalším výrazným aspektem typickým pro východní odboj byla odlišná doba vstupů do armády. Jestliže na Západě nastal prudký nárůst Hlučíňanů až v roce 1945, pak na východě se tak stalo již v roce 1944, přičemž i v předchozím roce bylo zaznamenáno sedm Hlučíňanů odvedených v Buzuluku a (údajně) Novochopersku oproti dvěma v Británii. Vzhledem k odlišnému charakteru východní jednotky, jež trpěla bojovými ztrátami, byli Hlučíňané, podobně jako např. vojáci slovenské a maďarské armády, vítanou posilou a díky předchozímu výcviku a bojovým zkušenostem mohli být urychleně posláni na frontu. V hojné míře se zúčastnili Karpatsko-dukelské operace, kde jich několik padlo, či utrpělo zranění. Minimálně dva Hlučíňané zařazení ke 2. čs. paradesantní brigádě se zúčastnili Slovenského národního povstání a po jeho potlačení přešli k partyzánskému způsobu boje. Podobně jako na Západě upadl jeden Hlučíňan do německého zajetí, tak i na Dukle došlo k podobné události.[62] Naštěstí pro Erharda Chřibka nebylo odhaleno, že sloužil ve wehrmachtu. Podobné štěstí však o několik měsíců později neměl Alfons Kostřica, který byl v zajetí odhalen a zastřelen pro velezradu.[63] Obdobně mohl dopadnout Josef Mžik, pocházející ze stejné vesnice jako Kostřica, avšak jeho pravá identita zůstala skryta.[64]

Minimálně dva Hlučíňané se dokonce bezprostředně podíleli na osvobozování Hlučínska, a to přímo pod pancíři tanků. Oba sloužili v řadách 3. praporu 1. československé samostatné tankové brigády, oba dokonce pocházeli ze stejné vesnice. Těsně před koncem války 28. dubna 1945 nedaleko od domova jeden z nich u Čavisova padl. Jednalo se o vůbec posledního padlého Hlučíňana v československé uniformě.[65]

Jak konkrétně se stavělo velení vůči bývalým vojákům wehrmachtu na východě, se z dostupných pramenů nepodařilo úplně zjistit. Směrnice platily pro východní i západní armádu stejně. Po vzniku Obranného zpravodajství se ovšem bývalí vojáci wehrmachtu, stejně jako Němci a Maďaři ocitli na černé listině. První rozkazy Obranného zpravodajství (OBZ) nařizovaly velitelům očistit své jednotky od těchto „živlů". Jak poukázal Zdenko Maršálek, došlo dokonce k deportaci některých vojáků zpátky do zajateckých táborů.[66] V jaké míře byla ovšem tato nařízení plněna, se nepodařilo zjistit. Stejně tak zatím nejsou doklady, že by se čistky dotkly i některého z Hlučíňanů.

60 Vojenský historický ústav, Sbírka varií, pozůstalost Karla Slavíka. Autor děkuje kurátorovi Petru Bjačkovi za upozornění na tento případ.

61 SOkA Opava, ONV Hlučín, k 66.

62 Jednalo se o Erharda Chřibka, sloužícího již od roku 1943. Dne 30. 10. 1944 padl do německého zajetí, ve kterém setrval až do dubna 1945. SOka Opava, ONV Hlučín, kart. 1, opis potvrzení o odbojové účasti Erharda Chřibka. Erhard Chřibek byl navíc německou prokuraturou vyšetřován pro podezření ze zběhnutí.

63 Tamtéž, Dotazník, Alfons Kostřica.

64 Dostupné online: http://www.hultschiner-soldaten.de/__de/mensch.php?id=8962, [cit. 9. 6. 2018].

65 Šlo o četaře Herberta Sněhotu. Podrobněji viz J. NEMINÁŘ: *Českoslovenští tankisté*, s. 1–3.

66 Z. MARŠÁLEK, *Česká nebo československá armáda?*, s. 328.

sbornik_2_2018_náhled.indd 88 27.06.2019 12:35:28

Antonín Paskuda, jeden z mála bývalých vojáků wehrmachtu mladších ročníků, který získal poddůstojnickou hodnost. Po válce byl povýšen na desátníka. (SOkA Opava)

Josef Krupa nastoupil po maturitě k dělostřelectvu. Sloužil jako radista v posádce samohybného děla. Poprvé padl do sovětského zajetí v roce 1942, ale podařilo se mu uprchnout. Podruhé byl zajat na jaře 1944. Přihlásil se do československé zahraniční armády a jako spojař se zúčastnil bojů u Dukly a na Slovensku. (Muzeum Hlučínska)

Rozhodně však nábor neprobíhal po zajateckých táborech Sovětského svazu s takovou razancí jako na Západě. Záleželo na tom, aby se dotyčný aktivně hlásil jako Čechoslovák. Oproti západnímu vojsku, kde byly přiznávány hodnosti bývalým vojákům wehrmachtu jen při pečlivém prokázání jejího obdržení v prvorepublikové armádě a navíc sporadicky, nečinil na Východě kariérní růst vojáků wehrmachtu prakticky žádný problém. Možná hlavně díky kritickému nedostatku poddůstojníků a důstojníků se bývalí zajatci dočkávali rychlého povyšování, takže se domů vraceli nezřídka v poddůstojnických hodnostech, někteří dokonce v důstojnických.[67] Strmou kariéru udělali také Hlučíňané, kteří neprošli předválečnou vojenskou službou u československé armády, ba kteří ani nedosáhli odpovídajícího civilního vzdělání.[68]

67 Zatímco na Západě se podařil prokázat postup jediného vojáka wehrmachtu na důstojnickou hodnost (navíc původem Němce), přičemž u Hlučíňanů se vyskytla maximálně hodnost rotný, na Východě víme (prozatím) o třech Hlučíňanech, kteří se vrátili do Československa jako podporučíci, respektive poručíci. Vzhledem k absenci výzkumu všech kmenových listů se navíc nedá vyloučit, že se zde důstojníků vyskytlo více. Poválečné prameny civilní provenience hovoří o kapitánech, rotných a rotmistrech.

68 Pouze u jednoho vojáka, jenž dosáhl na důstojnickou hodnost, se podařilo zjistit, že měl maturitu (druhý voják s maturitou skončil válku jako svobodník aspirant). Ostatní byli povyšováni za příkladnou statečnost, nebo prokázané schopnosti.

sbornik_2_2018_náhled.indd 89 27.06.2019 12:35:29

Ačkoliv u československých jednotek organizovaných na Východě sloužilo méně Hlučíňanů a jakkoliv je pramenná základna pro tuto oblast podstatně chudší, lze považovat jejich zapojení do zahraničního odboje za intenzivnější. Je to dáno samozřejmě okolnostmi nasazení československého armádního sboru, který již od roku 1943 s menšími přestávkami aktivně působil na frontě. Proto i většina Hlučíňanů v této jednotce dostala příležitost zapojit se do bojů a to u nejrůznějších zbraní, ať již jako ženisté, tankisté, dělostřelci, výsadkáři, pěšáci, nebo spojaři. Vzhledem k intenzitě bojového nasazení na východní frontě zde zaznamenáváme větší výskyt zranění i úmrtí. Jestli to platí i pro míru udělených řádů a vyznamenání, prozradí až další výzkum.

Civilní profese Hlučíňanů

Jaké profese vykonávali Hlučíňané, než obdrželi povolávací lístek? Jejich výčet je vskutku pestrý, avšak omezuje se pouze na západní část československé armády, pro kterou se dochovala ucelená pramenná základna. Mezi profesemi převažují samozřejmě dělnická a řemeslnická povolání. Překvapivě vysoký je počet horníků (celkem 20), kteří však byli pro svou nepostradatelnost při dobývání uhlí zprošťováni vojenské služby. V podobné situaci se nacházeli sedláci, kteří hospodařili na vlastních gruntech a byli tedy důležití pro zásobování říše. Proto je jejich zastoupení mezi zahraničními vojáky, vzhledem k agrárnímu charakteru Hlučínska, tak nízké. Jelikož s prodlužující se válkou neustále rostly i bojové ztráty, zatímco tlak spojenců zesiloval, bylo v roce 1944 přikročeno i k povolávání dříve nepostradatelných profesí. Patrně díky tomu se v řadách zahraniční armády ocitli muži, kteří by se ani do wehrmachtu za „normálních“ okolností nedostali.

Relativně vysoké je mezi příslušníky zahraniční armády zastoupení profesí terciálního sektoru. Pod touto kategorií jsou skryty profese jako obchodník, holič, poříční, fotograf, hostinský, zahradník, železničář, řidič a číšník. Méně frekventované profese pak představuje elektromechanik, svářeč, natěrač, řezník, pekař, mlynář, kolář, sedlář, pokrývač, klempíř, kovář, soustružník, kominík, cementář, automechanik, slévač, kamnář, frézař, obuvník, dlaždič, čalouník, lakýrník, voják, stavební technik, četník či mědikovec. Celkem 24 respondentů své povolání nespecifikovalo a označilo jej pouze jako dělník. Nejvyšší zastoupení zaujali kromě horníků zedníci (19), zámečníci (18) a tesaři/stolaři (15). Za studenty se označilo 7 osob.

Účast podle vesnic

Zatímco z některých obcí Hlučínska sloužilo v zahraniční armádě docela vysoké procento mužů, jiné nejsou zastoupeny vůbec. Na první pohled je zřejmá určitá disproporčnost. Některé menší obce mají v poměru k počtu obyvatel daleko silnější zastoupení než mnohé lidnatější vesnice. Je logické, že nižší počet obyvatel dokáže při matematické operaci udělat divy, přesto se nabízí otázka, zda nízké číslo zohledňující počet obyvatel na jednoho vojáka, o něčem vypovídá. Jisté trendy respektující typickou orientaci dané vesnice lze totiž vypozorovat. Proto nepřekvapí malá účast Kravař a Koutů, jež byly vždy německou baštou, ani absence zahraničních vojáků z takřka celoněmecké vesnice

sbornik_2_2018_náhled.indd 90 27.06.2019 12:35:29

Třebomi. Naopak zaráží, že z Bohuslavic, Štěpánkovic, Chuchelné, Rohova, Strahovic nebo Bělé sloužil v zahraniční armádě zcela zanedbatelný počet mužů. Nejvíce vojáků vzhledem k počtu obyvatel náleželo k malým vesnicím jako byly Vrbka, Služovice, Závada a Darkovičky.[69] Z větších obcí nad 1000 obyvatel překvapuje nepoměrně vysoký podíl obyvatel Kozmic, z nichž sloužilo 14, respektive 15 mužů v zahraniční armádě. Nepatrně nižší počet vykázaly Píšť, Kobeřice a Bolatice, přičemž jejich počet obyvatel byl až o třetinu vyšší než v případě Kozmic. V absolutních číslech pak dominuje Hlučín, což je s ohledem na jeho velikost logické, a Ludgeřovice se shodným počtem vojáků zahraniční armády. Poměrně silně je zastoupen pás hornických obcí (Koblov, Petřkovice, Ludgeřovice, Hošťálkovice, Lhotka a Bobrovníky). Je lákavé formulovat na základě tohoto poznatku tezi o vyšší míře pročeského smýšlení obyvatelstva hornických vesnic. Je ovšem otázkou, zdali tento matematicky nepatrně vyšší poměr reprezentovaný jednotlivci může deklarovat situaci, která by byla i kvalitativními metodami obtížně uchopitelná.

Bylo problematické zvolit jednotný rámec přiřazování k vesnicím, neboť tři faktory (narození, příslušnost, reálné bydliště), dle kterých se můžeme orientovat, se málokdy shodují. Jelikož se bydliště nepodařilo určit u všech vojáků, obsahuje tabulka pouze první dva zmíněné údaje. Součet uvedených vojáků je navíc odlišný od dříve předkládaných čísel. To proto, že tabulka nemohla obsáhnout několik jednotlivců, kteří se na Hlučínsko přistěhovali, nebo odstěhovali. Proto může být matoucí, když se čísla u obou údajů shodují. Nemusí to vždy znamenat stejné konkrétní muže. Asi nejzřetelněji to dokládá příklad samotného Hlučína, kde je počet vojáků náhodně shodný. Kdyby bylo do tabulky zakomponováno ještě reálné bydliště vojáka, čísla u jednotlivých vesnic by prodělala razantní změnu.

Počet vojáků v jednotlivých obcích

	Rodáci	Příslušní	Rodáci	Příslušní	Počet obyvatel k roku 1939
	Západ		Východ		
Antošovice	1	1	0	0	229
Bělá	1	1	1	0	464
Bobrovníky	4	4	1	0	640
Bohuslavice	0	0	3	?	1156
Bolatice	10	10	3	?	2409
Darkovice	2	2	1	?	1022
Darkovičky	7	8	1	?	1001
Dolní Benešov	3	5	3	3	1966
Hať	5	6	1	1	1940

69 Z uvedených obcí se po válce například ani nekonalo vysídlení.

sbornik_2_2018_náhled.indd 91 27.06.2019 12:35:29

Hlučín	22	22	1	?	4826
Hněvošice	3	1	1	?	730
Hošťálkovice	6	7	5	5	1347
Chlebičov	5	6	0	?	700
Chuchelná	0	0	2	1	747
Kobeřice	10	10	2	?	2077
Koblov	7	8	2	2	1713
Kouty	1	0	0	0	1369
Kozmice	7	8	7	?	1211
Kravaře	3	3	4	5	3966
Lhotka	5	5	2	3	979
Ludgeřovice	17	18	6	?	3880
Malé Hoštice	1	1	2	?	1262
Markvartovice	4	3	0	?	1263
Oldřišov	1	1	1	1	1313
Petřkovice	7	7	3	5	2950
Píšť	10	11	3	3	1588
Rohov	0	1	0	?	560
Služovice	4	2	1	?	355
Strahovice	1	2	0	?	687
Sudice	1	0	1	1	869
Šilheřovice	6	6	0	0	1460
Štěpánkovice	3	3	0	0	1998
Třebom	0	0	0	0	702
Velké Hoštice	7	8	1	?	1612
Vrbka	2	3	0	0	179
Vřesina	3	2	3	4	715
Zábřeh	1	3	0	0	670
Závada	3	3	0	0	377

Poválečné osudy „legionářů“

V létě roku 1945 se začínali vracet domů první příslušníci československé zahraniční armády. Také na Hlučínsko přicházeli muži v britských i československých uniformách, jejichž „exotický vzhled“ vyvolával u místního obyvatelstva oprávněné projevy zájmu. Doma nalezli válkou zpustošený kraj obývaný pouze ženami, dětmi a starci. Nezmrzačení

sbornik_2_2018_náhled.indd 92 27.06.2019 12:35:29

muži produktivního věku se zde nevyskytovali. Pokud válečné běsnění přežili, byli rozptýleni po zajateckých táborech od Spojených států po Sibiř. Také hlučínští příslušníci zahraničního vojska ještě nedávno nedobrovolně obývali zajatecké tábory, nyní však sklidili pravděpodobně nejcennější plod svého rozhodnutí vstoupit do zahraniční armády; vrátili se jako první domů.[70] Abychom byli přesní, vrátili se pouze ti, kteří již měli za sebou předválečnou službu u československé armády a v zahraničním vojsku sloužili u obrněné brigády, nebo u repatriovaných jednotek „Svobodova" armádního sboru. Vojáci mladších odvodních ročníků museli v armádě zůstat většinou do roku 1946, čímž si splnili i vojenskou prezenční službu, která by je tak jako tak čekala.[71] Příslušníci Náhradního tělesa byli demobilizováni většinou na podzim 1945 (pokud již měli splněnu vojenskou prezenční službu). Náhradní těleso ještě v létě nabíralo v Anglii vojáky a konalo výcvik, zatímco Československá samostatná obrněná brigáda, nyní již reorganizovaná na tankový sbor, byla rozptýlena do mírových posádek ve vlasti.

Na 90 Hlučíňanů se v létě 1945 nacházelo právě u Náhradního tělesa. Velká část zde prodělala řidičský kurz. Často se jednalo o chlapce, kteří měli okolo dvaceti let. Jen málo jich drželo řidičské oprávnění z předválečných let. Intenzivní výcvik je brzy připravil na náročný úkol. V rámci přesunu Náhradního tělesa měli převézt zásilku nákladních automobilů z dodávky UNRRA do republiky. Zprvu převáželi auta do Ostende, kde je předávali jiným jednotkám a od počátku října až po listopad pak z Ostende proudily transporty automobilů, za jejichž volanty seděl nejeden Hlučíňan.[72] Vozy vezly náklad důležitých surovin, aby byla maximálně využita transportní kapacita a možnosti válkou poničených silničních tahů. Trasa vedla z Ostende přes Brusel, Liege, Bonn, Mohuč, Norimberk, Plzeň do Prahy-Motola.[73] Někteří Hlučíňané tehdy zůstali ve službě, pracovali pro organizaci UNRRA a dále se podíleli na převážení automobilů. Aniž by si to připouštěli, nesli podíl na poválečné obnově Československa, neboť doma již byly nové automobily i s jejich náklady netrpělivě očekávány. Vozy pak byly rozděleny mezi jednotlivé zemské národní výbory, avšak ani zdaleka nedokázaly pokrýt poptávku.

Také v ostatních profesních sférách využívali bývalí zahraniční vojáci konexí vyplývajících ze svých „zásluh". Někteří pamatovali na své zabezpečení ještě před demobilizací a podávali si žádosti o umístění po demobilizaci, či příděly půdy. Někdo se spokojil s přídělem rodného domku. Jiný vycítil možnost rychlého zbohatnutí a požadoval přidělení 20 hektarů polností v okolí Ratiboře, kde půda oplývá vysokou bonitou. Německá Ratiboř však po válce připadala Polsku, takže tento kalkul dotyčnému nevyšel.[74]

Přesto, že se příslušníci zahraniční armády vraceli domů ověnčeni aureolou vítězů a osvoboditelů, neušli proceduře znovupřidělování státního občanství. Vzhledem ke komplikované situaci na Hlučínsku považovanému mocenskými orgány za české území,

70 Pouze nemálo příslušníkům německé branné moci se podařilo úspěšně vyhnout zajetí. Takoví pak přicházeli domů již krátce po ukončení války. Museli se však ještě nějakou dobu skrývat před správními orgány.

71 Většinou byli propuštěni na trvalou dovolenou a po nějaké době opět povoláni k dokončení vojenské služby.

72 Převozu se zúčastnilo cca 70 Hlučíňanů od 6. 10. do 8. 11. 1944. VÚA – VHA Praha, NT – VB, č. kart. 27, Kmenové rozkazy 1946.

73 Pozůstalost Bedřicha Hubáčka, trasa jízdy.

74 VÚA – VHA Praha, Sbírka 24, Josef Mračný, Žádost o umístění po demobilisaci.

sbornik_2_2018_náhled.indd 93 27.06.2019 12:35:29

zde nebylo uplatněno doslovné znění dekretů prezidenta republiky. Politická reprezentace vzala v potaz, že obyvatelstvo po připojení území nabylo automaticky německé občanství, takže se prosadil alternativní přístup. Obyvatelé nicméně museli žádat o obnovení státního občanství a prokázat státní a národní spolehlivost. Každá žádost byla individuálně přezkoumána, aby se zamezilo možným přehmatům.[75] Vojáci zahraniční armády tudíž využívali hojnou měrou komparativní výhody, kterou jim poskytla správná uniforma, nicméně ani ta nemusela zajistit automatický úspěch. Při přezkoumávání jejich minulosti v německé armádě častokrát vytanuly na povrch některé nepříjemné detaily, nebo vyloženě došlo k odhalení jejich členství v některé z nacistických organizací.[76] Zdá se však, že na přidělení státního občanství tyto okolnosti nakonec neměly vliv.

Příslušníci zahraničních jednotek využívali svého postavení a nabyté autority také k prosazování partikulárních zájmů. Kromě osobního prospěchu se to patrně nejvíce projevilo při pomoci druhým. „Zahraniční vojíni" neváhali intervenovat ve prospěch svých zajatých kamarádů, sousedů, či občanů stejné vesnice. Ti aktivnější podnikali řadu cest po internačních táborech v Československu, aby z nich vysvobodili příslušné Hlučíňany. Vzhledem k absenci pramenů nelze konkrétněji analyzovat tuto jejich činnost, je však zarážející, že se tak dělo ještě v roce 1948, kdy Alois Jurček intervenoval ve prospěch německého faráře a docílil, aby nebyl odsunut.[77] Paradoxně tím nejspíše zapříčinil udání na svou osobu, že koncem třicátých let vstoupil do SdP.

Míru případné poúnorové perzekuce se z dostupných pramenů nepodařilo zjistit. Pouze řada mladších Hlučíňanů, kteří museli v druhé půli čtyřicátých let nastoupit druhý ročník vojenské prezenční služby, byla zařazena do Vojenských báňských oddílů (případně k pomocným technickým praporům, či vojenským táborům nucených prací). Stejný osud potkal i jejich vrstevníky, jež prošli wehrmachtem, nabízí se tedy otázka, zda tato forma perzekuce neměla souvislost spíše s jejich předchozí vojenskou službou u německých ozbrojených sil. Rozhodně však minulost v zahraniční armádě pošramotila kádrový posudek. Někteří z bývalých příslušníků zahraniční armády se proto pokusili o emigraci a těm šťastnějším se to dokonce i povedlo.[78] Jiní se naopak přizpůsobili době, vstoupili do KSČ a politicky se angažovali na komunální úrovni.[79]

Závěr

Služba Hlučíňanů v československé zahraniční armádě patří mezi méně známé kapitoly týkající se historie tohoto regionu ve válečných letech. Vlivem převládajících vzpomínek na účast ve wehrmachtu, stejně jako působením komunistické propagandy se podařilo tuto část historie úspěšně upozadit. Hlučíňané přitom měli na zahraničním odboji svůj

75 A. BINAR, *Hospodářský a sociální vývoj Hlučínska v letech 1945–1989*, Opava 2014, s. 76–78.

76 Archiv bezpečnostních složek Praha, Studijní ústav ministerstva vnitra (dále jen SÚMV), 2M, Augustin Stanovský, karta s relací, Leo Kopetz, karta s relací.

77 Tamtéž, 2M, Alois Jurček, karta s relací.

78 Na základě sondy provedené v obci Píšť jeden bývalý příslušník zahraniční armády úspěšně emigroval. Další dva se o emigraci pokusili neúspěšně.

79 Např. Emil Meisel působil v padesátých letech jako předseda MNV v Píšti, Adolf Grygarčík působil v místní stranické organizaci v Komárově.

sbornik_2_2018_náhled.indd 94 27.06.2019 12:35:29

podíl. Z globálního pohledu byl sice marginální, po přihlédnutí k místním specifikům se však jeví významnějším. Hlučínsko představovalo svébytný region, jehož obyvatelé se mimo jiné vyznačovali národní nevyhraněností a vyšší mírou loajality vůči německému státu. Za těchto okolností je účast zhruba 250 Hlučíňanů v zahraničním odboji nezanedbatelná. Jejich motivace pro vstup do armády však mohly být různé a podrobně už je nikdy neodhalíme. Přesto všechno svým vstupem nakonec deklarovali svůj postoj i připravenost nést za něj následky.

Služba Hlučíňanů se v západní a východní části zahraniční armády lišila. Míra jejich zastoupení na Západě výrazně převyšuje jejich podíl na Východě. Co bylo příčinou této diskrepance, nelze zatím bezpečně určit. Nabízí se několik faktorů jako výraznější ochota nechat se zajmout na západní frontě, popřípadě motivace přeběhnout zde ke spojencům. Stejně tak mohla v tomto směru napomoci propracovaná náborová akce, která postihla zajatecké tábory na Britských ostrovech, ve Francii, Severní Africe, Itálii, ba i ve Spojených státech. Rozsah náboru v táborech Sovětského svazu se nepodařilo zatím podrobněji podchytit. Svou roli zde nicméně sehrál i faktor východní fronty coby hlavního bojiště, a tedy daleko vyšší míra německých zajatců včetně nedostatku personálu, který by se věnoval jejich prověřování. Zatímco na Západě vstoupilo do armády něco přes 180 mužů z Hlučínska (v závislosti na zvoleném kritériu),[80] na Východě jich v řadách československé a Rudé armády sloužilo podle dosavadních zjištění okolo 64. Zatímco zde téměř všichni zasáhli do bojů, což se promítlo do vyšší ztrátovosti i utrpěných zranění, tak na Západě prošlo bojovým nasazením přibližně 90 mužů, tedy polovina.

Část Hlučíňanů na sebe v zahraničním vojsku během relativně krátkého časového období oblékla již třetí typ uniformy. Muži odvodních ročníků druhé poloviny třicátých let uniformu prakticky nesvlékli. Z československé armády nastoupili rovnou do wehrmachtu a po svém zajetí oblékli *battledress* nebo československou uniformu Svobodova sboru. Na konci války, tak součet jejich odsloužených let ve třech armádách mohl činit i devět roků, což z těchto mužů dělalo prakticky profesionální vojáky. Obdobně tomu bylo s dvacetiletými chlapci, kteří krátce po svém vyučení nastoupili službu u německých ozbrojených složek. Přežili válečné běsnění, zajetí i nasazení v zahraniční armádě a čekala je cesta domů. Avšak ani poté nenastal očekávaný klid. Museli dokládat národní spolehlivost, aby opět získali československé občanství. Po změně režimu jich však celá řada putovala k pomocným technickým praporům nebo k vojenským báňským oddílům. Aby tomu nebyl konec, jejich příběhy se téměř vytratily z kolektivní paměti.

80 Pokud připočteme muže, kteří sloužili v armádě od samotného počátku a neměli za sebou službu ve wehrmachtu, včetně osob židovské národnosti (u kterých je ovšem otázka, lze-li je považovat za autochtonní Hlučíňany), pak jejich počet překročí 190 lidí.

sbornik_2_2018_náhled.indd 95 27.06.2019 12:35:29

Feldgrau and Battledress: Men from Hlučín District in Czechoslovak Exile Army
(Summary)

The service of the inhabitants of the Hlučín region in the Czechoslovak foreign army is one of the lesser-known chapters concerning the history of this region during the war years. Due to the abiding memories of the participation in the Wehrmacht, as well as the influence of the communist propaganda, this part of history was successfully overshadowed. The inhabitants of the region of Hlučín had their share in the foreign resistance. From a global point of view, it is marginal, but it seems more significant after taking into account the local particularities. The region of Hlučín was a distinctive area, whose inhabitants, among other things, were characterized by national vagueness and a higher degree of loyalty to the German state. Under these circumstances, the participation of approximately 250 inhabitants of the Hlučín region in the foreign resistance is not negligible. However, their motivation to join the army may have been different and we will never reveal it in detail. Yet, with their entry, they eventually declared their attitude and readiness to bear the consequences for it.

The service of the inhabitants of the Hlučín region varied in the western and eastern part of the foreign army. The rate of their representation in the West exceeds substantially their share in the East. The cause of this discrepancy cannot be reliably determined. There are several factors, such as greater willingness to be captured on the Western Front, or an incentive to defect to the allies. Similarly, a sophisticated recruitment campaign that was conducted in prison camps in the British Isles, France, North Africa, Italy, and even in the United States could help in this respect. The extent of recruitment in Soviet Union camps has not been explored in more detail yet. However, the factor of the Eastern Front as the main battlefield and, thus, the much higher rate of German prisoners, including the lack of personnel who would devote themselves to their examination, played a role. While in the West, more than 180 men from the region of Hlučín joined the army (depending on the selected criterion), in the East, there were around 64 men in the ranks of the Czechoslovak and Red Army. While almost everyone got involved the fights here, which was reflected in a higher loss rate and a higher number of injuries suffered, in the West, about 90 men, i.e. half of the total number, were engaged in combat operations.

Part of the inhabitants of the Hlučín region put on already a third type of foreign army uniform during a relatively short period of time. Men of the recruitment years of the second half of the 1930s practically did not take off their uniforms. As soon as they left the Czechoslovak army, they went directly into the Wehrmacht and, after having been captured, they put on the battledress or the Czechoslovak uniform of the „Svoboda's corps". At the end of the war, the sum of the years they served out in the three armies could have been nine years, making these men virtually professional soldiers. Similarly, it was with twenty-year-old boys who, shortly after their apprenticeship, went on duty with the German armed forces. They survived the war frenzy, captivity and service in a foreign army and a way home awaited them. Nevertheless, even then, the expected calm did not appear. They had to prove their national reliability in order to regain Czechoslovak citizenship. However, after the regime change, a number of them went to the auxiliary technical battalions or to the military mining units. And it still was not the end, their stories almost disappeared from the collective memory.

sbornik_2_2018_náhled.indd 96 27.06.2019 12:35:29

Silesia - Oblivion: Territory and its Past in Contemporary Lower Silesians´ Identity Constructions

Rafał Riedel

Rafał Riedel: Silesia – oblivion: Territory and its Past in Contemporary Lower Silesians' Identity Constructions

This study focuses on explaining an important element of identity constructions – that is the history of the inhabited place, in this case of Lower Silesia. Time and space continuity constitutes a fundamental component of any identity concept – at the same time they remain problematic in the case of Wrocław and the region of Lower Silesia. Relying on fresh qualitative and quantitative data from an extensive research project this paper evaluates the multiple dimensions and contexts of this regional identity. Although it does not cover all components and aspects of the Lower Silesians identity (which is determined by the scale of the paper), the author believes that this text improves the understanding of Lower Silesians' attitudes towards their territory and its past as identity building components. The territorial – administrative reform undertaken in Poland in late 1990. stimulated the rediscovery of regional (and local) specificities within the national space supposedly homogenous – according to the almost half-a-century long communist regime propaganda. In the region like Lower Silesia, which for centuries remained outside of the Polish territory and culture it became a double challenge. But one cannot understand the region without its history – however today's inhabitants of Lower Silesia try hard to do so, focusing much more on other (then space) components of their identity building, localising the gravity point of their identifications in a secure (from the Polish point of view) ethnic and negative identity concepts.

Key words: region, identity, Lower Silesia, oblivion

Introduction

The article refers to the contemporary region of Lower Silesia in Poland, its inhabitants and their identity constructions. The author aims to shed light on the dynamic regional identity in a specific location – at the borderland of German and Slavic cultures – with a special emphasis given to the historical references to the territory. History, due to the complicated and troublesome Polish-German relations in the past, is not a uniting factor between the two nations. The history of Lower Silesia also does not help its current inhabitants in the identity building process. There is a growing body of literature, both in Poland[1] and Germany[2] as well as internationally[3] which focuses on the historical and contemporary developments of the regional identity in Silesia. This study contributes to the up-dating of our understanding of this development a decade after joining the European Union. It aims at evaluating the multiple dimensions and contexts of this regional identity. By doing so it answers the question on if and how important is the history of the inhabited place (for today's inhabitants of Wrocław and Lower Silesia).

1 See for example: Maria SZMEJA, *Czy Ślązacy są narodem?*, in: *Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej. Z badań regionalnych, etnicznych i lokalnych*, edd. M. Malikowski and D. Wojakowski, Kraków 2005.

2 See for example: Gregor THUM, *Uprooted: How Breslau Became Wroclaw During the Century of Expulsions*, Princeton 2011.

3 See for example: Norman DAVIES – Roger MOORHOUSE, *Mikrokosmos. Potret miasta środkowoeuropejskiego Vratislavia, Breslau, Wrocław*, Kraków 2011.

sbornik_2_2018_náhled.indd 97 27.06.2019 12:35:29

In 2014, at the occasion of the tenth anniversary of the European Union (EU) Eastern „big bang" enlargement, the author if this text was asked to prepare a research design to investigate the phenomenon of Europeanisation in the region. In specifics the unit commissioning this research project, Center for Social Monitoring and Civic Culture in Wrocław / Breslau (CMSiKO – Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury Obywatelskiej we Wrocławiu), was interested in the transformations of the local and regional societies after ten years of diversified Europeanisation pressures. The research objectives focused on the sphere of civic culture and in general on the everyday lives of Lower Silesian inhabitants. The research design was developed in the Spring of 2014, the research was conducted in the Summer months and the final report was printed and presented in the Autumn of 2014. The overall research project was quite an ambitions and costly undertaking – it involved a multiple research methods (a mixture of qualitative and quantitative ones), a large team of researchers investigating in the form of desk research but also a large-n survey questionnaires as well as individual and focus group interviews. It resulted in an extensive report which summarised the results on more then one hundred pages, additionally there are available a couple of hundreds of pages of in-depth interviews transcripts, also quantitative data aggregated from the questionnaires and large amount of other analytical material.

This text is based only on a narrow part of the data available extracted for the purposes of the research question of this article. It answers the question if and how the contemporary inhabitants of the Lower Silesian region refer to the past of their territory when narrating about their identity constructions. The tenth anniversary of EU enlargement was a good occasion to investigate the European identifications of Lower Silesians and the research revealed many other interesting components and contexts of their identities.

The structure of the article proceeds as follows: the introduction includes – apart from the already presented objectives and the general context – the short overview of the most recent history of Wrocław and the Lower Silesian region, the next part includes some description and characteristics of the research that was conducted in 2014 (methods). Then some selected items of a rich literature on identities are discussed, and in their context the data generated through the research are presented and discussed.

Historical context

It is certainly impossible to have an effective short overview of history of a city like Wrocław and a region like Lower Silesia. Their rich and dynamic history attracted the attention of the greatest European historians, including Norman Davies and proved to be a good reason for numerous valuable volumes[4]. Some authors claim that the transformation of Breslau into Wrocław was one of the most dramatic developments in the twentieth-

4 Marek CZAPLIŃSKI, *Social Capital and Democratisation: Roots of Trust in Post-Communist Poland,* Warszaw 2002; Beata HALICKA, *Mein Haus an der Oder. Erinnerungen polnischer Siedler nach 1945*, Padeborn 2013; Andreas R. HOFMANN, *Die Nachkriegszeit in Schlesien: Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948*, Boehlau 2000; G. THUM, *Uprooted: How Breslau.*

sbornik_2_2018_náhled.indd 98 27.06.2019 12:35:29

century European history[5]. It is however possible to point to some crucial elements of its most recent history which are specifically important from the point of view of the here conducted analysis.

The whole region of Silesia entered the XX century as a predominantly German land[6]. Wrocław (at that time Breslau), was the second largest city of *Reich*[7] and enjoyed a reputation of an important cultural centre with its recognised university as a very illustrative example. Both Breslau and the whole region was German not only in administrative terms, but it was German by language, culture in any other dimension. That was the result of a couple of centuries long German domination in this area which came after the Polish Piasts (in 1335), Czech Luxemburgs and Austrian Habsburgs.

Everything changed in 1945, when the Red Army "liberated" Wrocław (6th May 1945).[8] With the defeat of the *Third Reich* and based on the great powers' agreements in Potsdam (17.07-02.08.1945), this region[9] became a part of Poland – which at that time started its unwilling belonging to the communist East block.[10] In the years 1945–1948 (and in a lesser extent also later) massive population (of app. 600 000 inhabitants only from Breslau[11]) transfers marked the history of not only this region but many others in Central and Eastern Europe. Depopulation of the Germans was followed by the repopulation of the Poles who, in turn, were expelled from the Eastern parts of the pre-IIWW Poland (today – Western Ukraine) which became to belong to the Soviet Union.[12] The natural feeling of uncertainty must have mixed with the feeling of relief after the traumatic time of war but also the sense of triumphalism of the IIWW winners – which justified the take-over. The ruins of Breslau became the fundaments of Wrocław. Any reflection about the justice of these manuovers was overshadowed by the non-alternativeness of this situation emerging from the brutal reality guaranteed by the Soviet power. A sense of historical continuity had to be re-imagined, just like the city and region re-established from the ruins of war. The dominant narrative became the "Polish one-thousand-years Silesia discourse" (reaching the Piast dynasty) with a strong "Polonising", and "de-Germanizing" tone.[13]

The newly populated inhabitants of Wrocław took over the houses, lands and other property that had belonged to their German predecessors and started to live their regular

5 Dariusz NIEDŹWIEDZKI, *Regional, Ethnic, European? Complex Identity Construction of Silesians in the Context of the Cultural Borderland*, RECON Online Working Paper 33, 2011.

6 Timothy WILSON, *Frontiers of Violence: Conflict and Identity in Ulster and Upper Silesia, 1918–1922*, Oxford 2010.

7 After the capital city of Berlin.

8 Festung Breslau capitulated as one of the last cities of Germany – four days after Berlin.

9 The territory of 10100 square metres became Polish.

10 Andreas R. HOFMANN, *Die Nachkriegszeit in Schlesien: Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948*, Boehlau 2000.

11 Alltogether the lands gained by Poland after 1945 were inhabited by app. 7,1 mln Germans and 1,5 mln Poles as well as less than one milion of other nationalities.

12 B. HALICKA, *Mein Haus*.

13 G. THUM, *Uprooted: How Breslau*, p. 385.

sbornik_2_2018_náhled.indd 99 27.06.2019 12:35:29

lives.[14] However still many decades after 1945 the feeling of uncertainty remained alive.[15] There is a number of sociological and socio-psychological scientific works being conducted both in the communist times as well as in free Poland after 1989, which prove the attitude of the new-comers (also the new generations of them) towards their new flats, houses and belongings as to something strange and not-owned.[16] Many houses remained not renovated as the new owners, not being sure of their property (anyway weak in the communist state), avoided any sort of investment in a post-German property. Many pre-border sub-regions remained under-invested for the same reasons (additionally also because of the communist authorities' strategy of planning and regional development).[17]

It is only the post-1989 revival of Wrocław identity that seem to reject this grey picture. Many sociologists claim it to be – among others – a side effect of the mobilisation that accompanied the 1997 flooding.[18] A large scale flood (*millennium flooding* – as it was named shows the scale of the disaster) that endangered the city and ruined huge parts of it, generated a sense of belonging and strengthened the relations between the city and its inhabitants – the local people fought with the water together to protect their city (the context of Warsaw adolescence seem to be important too). And Wrocław is only one element of this numerous examples from 1997 – the same happened in many villages, towns and communities across the Odra river.

Also the regionalisation trend of the 1998 administrative reform in Poland played a role. The decentralisation brought some empowerment to the people – one of the elements of the post-1989 democratisation process Poland-wide.[19] Wrocław as a city enjoyed quite successful self-government authorities who managed to attract many foreign investments, absorb effectively the massive EU-funds and develop the city economically. It became one of the symbols of success of the Polish transformation and the EU enlargement. The people, especially the younger generations, started to identify with it stronger and stronger. Ten years of membership in the EU became an important time marker which suggested some advanced research on the Lower Silesians and their region. Therefore the research questions of this analysis position themselves in a rich historical context as well as the great body of literature in many disciplines, including history, sociology, anthropology, economic and political science. The added value of this paper is the application of political science and European studies perspective in analysing the contemporary developments of regional identity in Wrocław and Lower Silesia.

14 The post-German property issue was regulated by a legal act signed by the temporary Polish government and the USSR on 16.08.1945.

15 Felicitas SOEHNER, *Vom Konfliktherd zur Modellregion – Selbst- und Fremdbilder entlang der Hohen Straße in Schlesien*, Dresden – Breslau 2013.

16 B. HALICKA, *Mein Haus*.

17 The new territorial status was first recognised internationally by the GDR on 06.07.1950. Western Germany recognised it only on 07.12.1970, however the christian democratic CDU claimed that only United Germany can recognise the new border, which happened 14.11.1990.

18 Małgorzata SKOTNICKA, *Powódź tysiąclecia – wrocławska fala wspomnień*, Kwartalnik Pamięć I Przyszłość, nr. 16 (2/12), p. 21–26.

19 M. CZAPLIŃSKI, *Social Capital*, Warszawa 2002.

sbornik_2_2018_náhled.indd 100 27.06.2019 12:35:29

Methods of the research project

As it was already indicated, this research project comprised of both quantitative and qualitative analysis, which reflects the current trend in social science to combine two or more methodological approaches. Complementary methods allow to draw a more detailed and nuanced picture of the analysed reality. The whole project started with some desk research, however in this article no material from this phase of the project is presented. This text focuses on the qualitative data gathered in the form of interviews and only occasionally refers to some quantitative data when necessary.

The survey was conducted among 1118 adult inhabitants of the Lower Silesian Voivodship (administrative region in Poland) using the CAPI method (*Computer Assisted Telephone Interview*). The sample is representative due its participants were selected (in RDD – *Random Digit Dial* method) in accordance to the balanced age, sex, income, education and other criteria as well as geographical distribution among the different sub-regions. Applying quotas within the sample in line with the general demographic and economic characteristic of the region's population, allowed to reconstruct its features in statistical manner.

The qualitative component comprised of two elements. First one, the FGI – *Focus Group Interview* was organised in ten sessions with altogether 81 participants. They represented all the sub-regions of Lower Silesian Voivodship and were organised in line with some important social characteristic, like for example: students, working from an urban area, working from the peripherial area, the unemployed, farmers, NGOs representatives, the elderly, etc.

The second qualitative method were IDI – *Individual In-Depth Interview* was conducted with 30 persons representing the opinion leaders, experts and others informed individuals (teachers, journalists, NGOs activists, priests, businessmen, etc.) from Wrocław and the other sub-regions of Lower Silesia. The questions were blocked in five groups and related closely to the pre-defined research questions.

The data was collected in the second and third quarter of 2014 and external monitoring audit covered the whole research process. The diversified method allowed to reconstruct an information-rich picture of the Lower Silesian society to be confronted with the important research questions on identity, its constructions and place as one of its vital constitutive components.

Theoretical context

The concept of identity (including the regional one) presented and discussed in the literature is a rather equivocal and multidimensional term. As a consequence, one could overview a long list of texts illustrating the rich academic and intellectual discourse about it. One of the side-effects of the richness of this debate is the lack of a standard, commonly agreed definition and measurement of this key concept. Therefore for the purposes of this analysis the social identity theory will be applied as an interpretative vehicle. This broad theoretical stream acknowledges the links between a multifaceted notion of the self and the wider social context. It argues that identities are composed of multiple meanings. At its heart is

sbornik_2_2018_náhled.indd 101 27.06.2019 12:35:29

the notion that individuals' membership in social groups (and categories) constitutes an important aspect of the individuals' self-concept.[20] It also emphasises three fundamental elements: categorisation and / or differentiation (a cognitive process of simplifications leading to some stereotypic perceptions with reference to the self), identification (with a group to which individuals we perceive themselves to belong) and social comparison (which implies the comparison of the group of belonging to other groups).[21] The self, as it is illustrated with the empirical material later in the text, seems to be constructed without any reference to the physical space in the case of Lower Silesians. Their identifications are almost exclusively Polish – this domination of national identity overshadows any other form of complementary supra- or sub- national points of reference. As a consequence, the social comparison on regional level seems invalid in the analysed case.

It is also possible to understand identity as a collection of qualities (characteristics) ensuring the individual or group to remain the same in a changing environment. Some of those qualities (characteristics) are given by birth, some are developed with the process of growing up and socialization. The sense of identity allows the individual function in various collective configurations, at the same time holding subjective conviction on its own uniqueness and unrepeated-ness. Collective identity provides the sense of belonging to a group by its symbols, history, heritage – including the history of inhabited place.

Social identity theory may help us to understand the specific Lower Silesian identity rooted so deeply in the dominating in Poland national identity. The nation builds on an identity concept driven by a process of demarcation from others, very often triggered by the experience of defence against enemies (stronger, superior neighbours – in the case of Poland). This phenomena is sometimes called the *negative identity*[22] in which the citizens are held together by a common political culture, a set of myths (about historical heroic struggles against the outside aggressors) and other components in opposition to *others*. According to social identity theory these myths and stereotypes may interfere with the perceived behaviour of *others* further strengthening the feeling of *us* as a group characterised by some typical features.

The previous paragraph may refer easily to the characteristics of a Polish national identity – so much based on the negative relation towards the others (Germans, Russians, etc.). But also in a smaller scale, the process of constructing a regional identity may be linked in many respects to these of nation building. If a modern nationalism is a discourse about time and space, a "(…) mode of constructing and interpreting (…) social space and its historical past".[23] So is the construction of the regional imagined communities.[24] The identity

20 Marco CINNIRELLA, *A Social Identity Perspective on European Integration*, in: *Changing European Identities: Social Psychological Analysis of Social Change*, edd. Glynis Breakwell – Evanthia Lyons, Oxford 1996, pp. 253–74.

21 Thomas CHRISTIN – Alexander TRECHSEL, *Joining the EU? Explaining Public Opinion in Switzerland*, European Union Politics, vol. 3, no. 4, 2002, p. 415–443.

22 Hanspeter KRIESI, *Introduction: State Formation and Nation Building in the Swiss Case*, in: *Nation and National Identity*, Hanspeter Kriesi – Klaus Armingeon – Hannes Siegriest – Andreas Wimmer, Chur – Zurich 1999, p. 13.

23 Collin WILLIAMS – Anthony SMITH, *The National Construction of Social Space*, Progress in Human Geography, vol. 7, 1998, issue 4, p. 502.

24 Benedict ANDERSON, *Imagined Communities*, London 1983.

sbornik_2_2018_náhled.indd 102 27.06.2019 12:35:29

constructing discourses are located within a specific territory. The new interpretations of history need to be bound to some geographical locations. The newly invented framing must be consistent and compatible with the continuity in time and space. One cannot understand the region without its history – history of its people but also the history of the territory. Some scholars claim that it is the geography of the area that constructs and reveals identities. Some even claim "a spatial turn" within the social sciences and humanities[25] when pointing to the fact that despite globalisation undermining the territorial powers, identities remained strongly incorporated into the spatial reality. In fact, the place of space in the scholarship on identity is well grounded and may be found in many classical works. In response to the Heideggerian's concept of place, the social geographers define a positive relationship between place and identity in terms of a *progressive sense of place*. It means that places are important in the articulation of social relations happening in a particular locus. And not only as *physical containers* but as a series of alternative interpretation of places. "(…) What gives a place its specificity is not some long internalised history but the fact that it is constructed out of particular constellation of relations, articulated together at a particular locus."[26] This argument is a justification for stating that place is constitutive for personal and social identities. Silesia, being a cultural borderland, carries a strong awareness of separateness. It was a place of interaction of Polishness, Germaness and Czechness which were linked to various political and economic influences that led to the creation of the original Silesian culture.[27]

The territorial – administrative reform[28] undertaken in Poland in late 1990. undoubtedly stimulated the rediscovery of regional (and local) specificities within the national space supposedly homogenous – as it was portrayed by the fifty years old communist regime propaganda. Such a rediscovery opens up new windows of opportunities for collective self-definitions and declarations of belonging.[29] Just the very naming of the region (from the old name Wrocław Voivodship – much smaller in scale to the new region named Lower Silesian Voivodsship) brings back the historical heritage – including events, episodes and memories. It also "reproduces" the region as territorial unit in a recycled historical interpretations. It acts as a projection of regional identity.

The data discussed below prove the existence of multiple identities in a single situation or location. At the same time they attempt to deliver (by a support of complementary qualitative data) a more nuanced picture of identities construction in the Lower Silesian region – its proportions, layers, dimensions and factors.

25 Elfie REMBOLD – Peter CARRIER, *Space and identity: constructions of national identities in an age of globalisation*, National Identities, vol. 13, 2011, issue 4, p. 361–377.

26 Doreen MASSEY, *Power-geometry and a progressive sense of place*, in: Mapping the futures: Local cultures, global change, edd. Jon BIRD– Barry CURTIS – Tim PUTNAM – G. ROBERTSON – Lisa TICKNER, London 1993, p. 66.

27 Dariusz NIEDŹWIEDZKI, *Regional, Ethnic, European? Complex Identity Construction of Silesians in the Context of the Cultural Borderland*, RECON Online Working Paper 33, 2011, pp. 2–3.

28 However one needs to remember that this process of decentralisation and regionalisation was to a large extend superficial and did not lead to any sort of federalisation – Poland remained a centralised country after the reform.

29 Luiza BIALASIEWICZ, *Upper Silesia: Rebirth of a Regional Identity in Poland*, Regional & Federal Studies, vol. 12, 2002, issue 2, p. 111–132.

sbornik_2_2018_náhled.indd 103 27.06.2019 12:35:29

Data discussion

The starting point of the data presentation is quantitative. It is at the same time one of the very few quantitative pieces of data (out of a very rich statistical material collected in the overall research project) that is going to be delivered in this article. The representative sample of Lower Silesians (in a CATI survey), when asked about the past in a form of a question: "Should the inhabitants of Lower Silesia cut off from the past before 1945?" answered massively positive: 47% definitely yes, 38% rather yes and only 3% definitely no and 4% rather no.

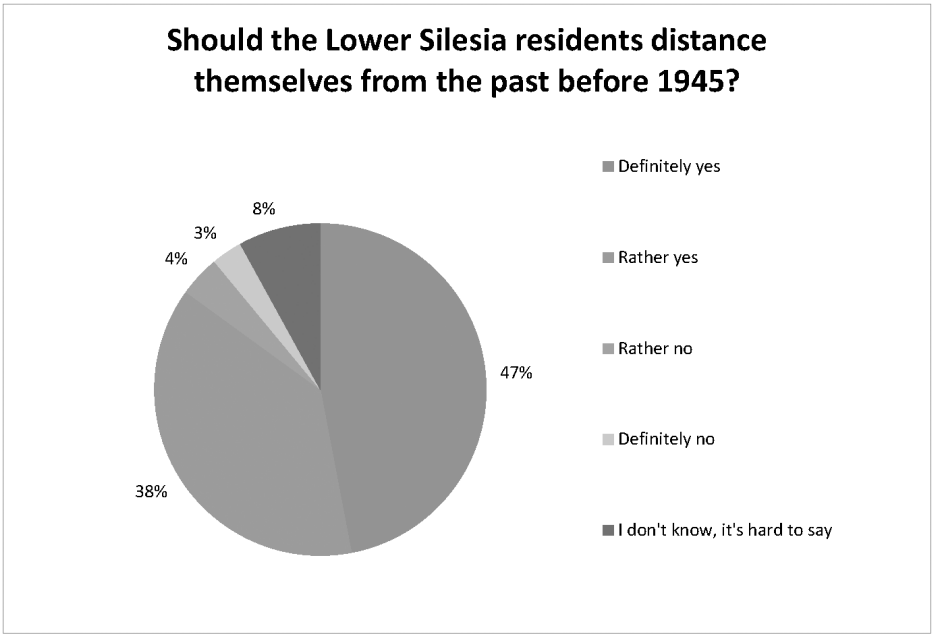

Source: Data from *Wpływ dziesięcioletniego członkostwa w Unii Europejskiej na kulturę obywatelską i życie codzienne Dolnoślązaków*, Raport z badań CMSiKO, wrzesień 2014

On one side, there is nothing special about it. Even from the German population one could expect a general move towards cutting off from the troublesome past. However the ethnically Polish population was not responsible for the war past. Why would they intend to forget the great pre-IIWW history of their city and region? An answer to this question can be found in the qualitative part of analysis. In many different contexts the informants questioned in the form of semi-structured individual interviews as well as in the focus group moderated discussions, they revealed interesting thoughts and ideas delivering some brighter picture about their relation to the past and its place in their identity constructions.

sbornik_2_2018_náhled.indd 104 27.06.2019 12:35:29

However still in the quantitative parts of the research there were revealed some important background information. Lower Silesians represent predominantly Polish and most often exclusively Polish self-identifications. This is typical in a traditionally centralised state, with the balance of the communist past in which the vision of a unitary Poland was strongly propagated. At the same time Poles build their identifications strongly on ethnic grounds.[30] And in the post-1945 reality of this region their existence / living there was somehow justified by their Polishness and the "historical justice" of the nations. The ethnic components of these identity constructions seem to overshadow any other elements, especially the spacial component (like for example the city, region, its history, etc.).

When the Lower Silesians are asked about their primal identity reference they answer in the first place (64,4%) they are Polish, then (31,8%) inhabitant of their city or village, the (14,8%) European and only in the fourth raw (13,8) they feel Lower Silesian.

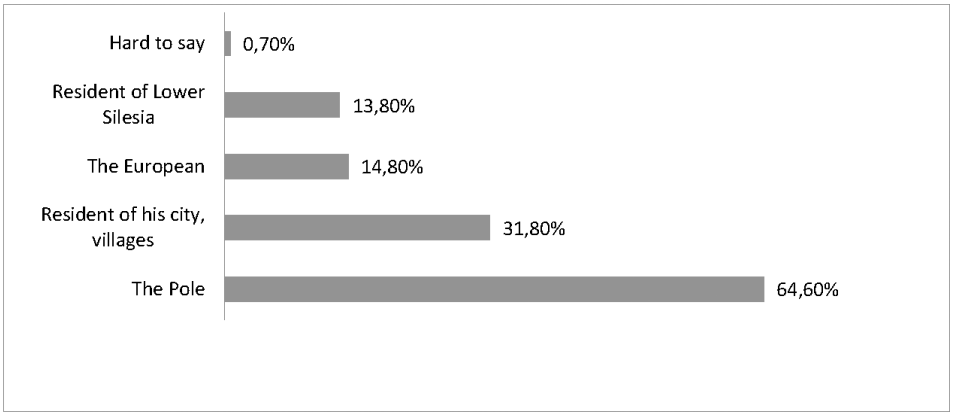

Source: Data from *Wpływ dziesięcioletniego członkostwa w Unii Europejskiej na kulturę obywatelską i życie codzienne Dolnoślązaków*, Raport z badań CMSiKO, wrzesień 2014, s. 37.

Among these 64,6% who define their identity through the prism of the nationality, majority (43,7%) do it exclusively – it means they do not claim any other level or dimension of identity. 21,9% see themselves as members of their localities and almost equal combine their Polishness with Europeaness (7,4%) as well as the Polishness with Silesianess (7,2%).

30 Krystyna ROMANISZYN, *Europe and the Formation of the Polish State, Nation, and National Identity*, in: Entangled Identities. Nations and Europe, edd. Atsuko Ichijo – Wielfried Spohn, Ashgate 2005, p. 154–171.

sbornik_2_2018_náhled.indd 105 27.06.2019 12:35:29

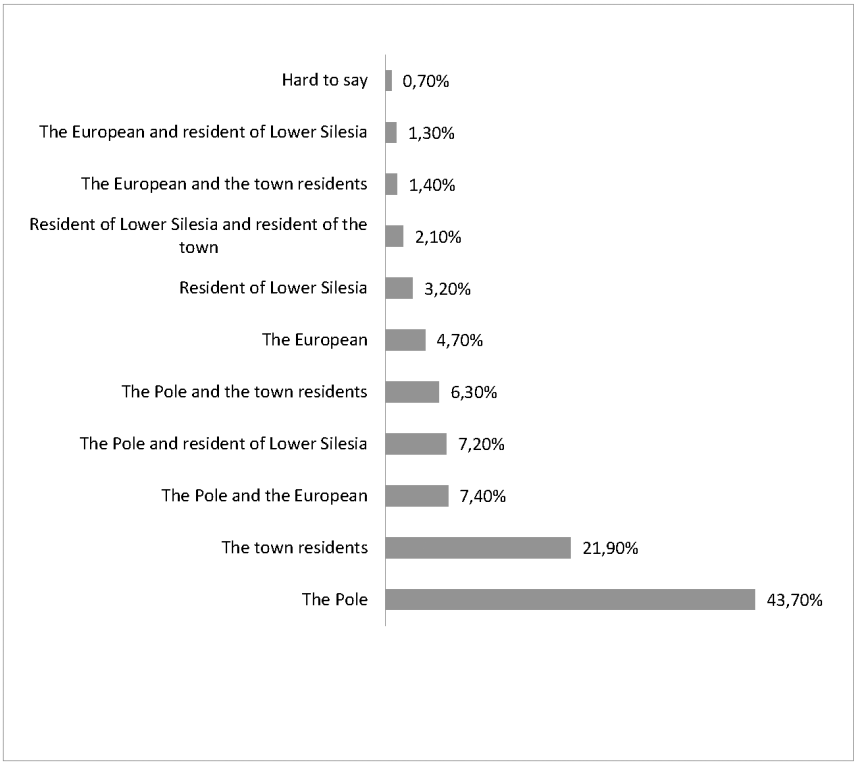

Source: Data from *Wpływ dziesięcioletniego członkostwa w Unii Europejskiej na kulturę obywatelską i życie codzienne Dolnoślązaków*, Raport z badań CMSiKO, wrzesień 2014, s. 38.

As regards the distribution of these identity declarations among age groups, it occurs that there is an observable pattern that beginning from 25 years old respondents the self-perception of Polishness grows together with age – namely the older the member of the society the more Polish he/she feels. This does not characterise however the younger group (aged 18–24) since in this group is at least as Polish as their 55+ fellow citizens.

sbornik_2_2018_náhled.indd 106 27.06.2019 12:35:29

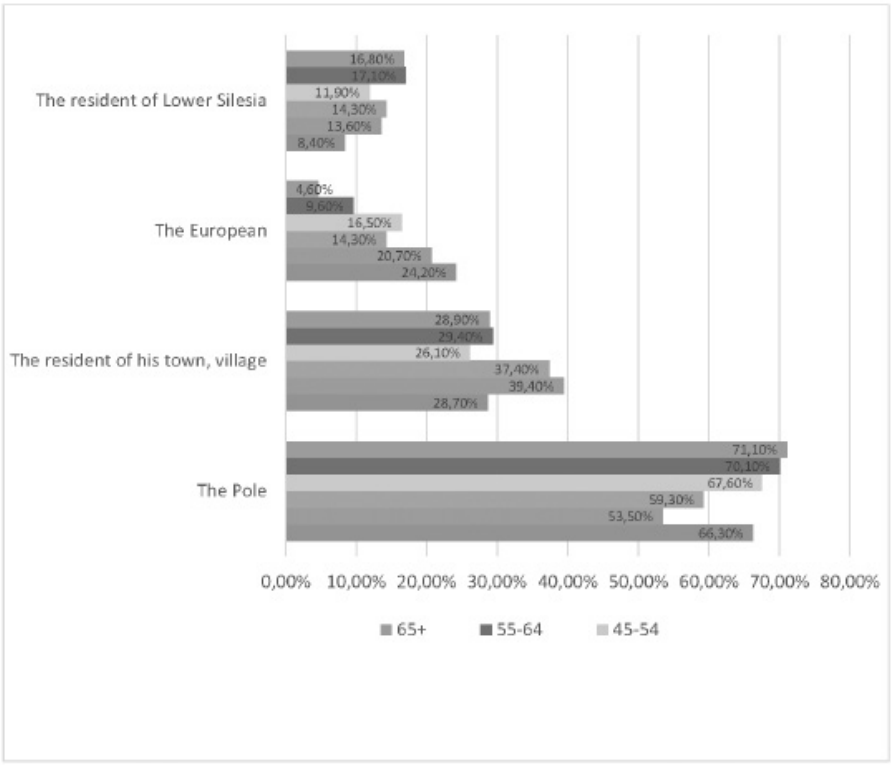

Source: Data from: *Wpływ dziesięcioletniego członkostwa w Unii Europejskiej na kulturę obywatelską i życie codzienne Dolnoślązaków*, Raport z badań CMSiKO, wrzesień 2014, s. 39.

Another interesting pattern can be identified among these who declared their Europeaness – here the younger the generation, the more European self-perceptions. On the opposite in the case of regional declarations – the least popular in the youngesgroup were the Lower Silesian identity constructions. These two observations lead to the conclusion that in the future we may expect some increase in the pro-European and some decrease in the regional identifications.

In the qualitative part of analysis there were interesting explanations given to the above mentioned patterns and observations.[31] The relatively high level of exclusive Polish declarations among the youngsters was explained by them with a comparison to their parents generation (55+) who had to rebuilt Wrocław "from the ashes" after the IIWW. The youngsters compared this endeavour with the process of building from the ruins of

31 The below given examples of narrations from the transcripts of individual semi-structured in-depth interviews as well as focus group interviews are only illustrative and selected reprsentatively from the rich material collected during the project in 2014.

sbornik_2_2018_náhled.indd 107 27.06.2019 12:35:29

communism and claimed that the generations in-between – born, brought up, educated and socialised in the "*dark times of communist rule do not have it*" (FGI 140714 studenci i absolwenci Wrocław).

The only undisputed identity among the informants was Polish. About the European identity, they were much more hesitant or arguing against it. However still, the majority were sceptical about the Lower Silesian identity. Much more often would the informants claim to be attached to Wrocław as a city not Lower Silesia as a region.

(...) Maybe we are Polish – by ethnicity, maybe we are European – by belonging to the European Union, but we are not Lower Silesians – this voivodship (an administrative region in Poland – author's comment) *is ... artificial." (IDI, Wrocław, teacher)*

Another specification stemming from the complementary qualitative part of the research – the European declarations were clearly connected with the European Union. Many of the informants emphasised that there are many faces of Europe and Poland was equally European also before the EU enlargement, however the vast majority agreed that the EU entry meant a kind of validation of Poles as Europeans.

"(…)
- *Maybe it was difficult to travel, we did not have access to many things… but as a nation we felt Europeans.*
- *But others did not consider us Europeans."*
(FGI 220714, inhabitants of Legnica)

In practical terms, it was visible and most often mentioned in the case of "travelling without passports".

"(…) *there was such a picture from the airport. Two queues. Maybe it is a funny example, but for the first time we did not have to stand in the line but we could go through without showing the documents ... Oh gosh, I thought… we are in Europe*." (FHI 150714, Wrocław inhabitant, 45+).

The informants also emphasise that Poles have a tendency to build their identifications "in opposition" to the dominant one (as a characteristic of Polish individualism, non-conformity and need for freedom). In the FGI session with the NGOs activists it was clearly highlighted:

"(…) *Depending in which surrounding we find ourselves, we define ourselves differently. When acting on the Poland-wide scale, they feel more Lower Silesian. When acting on the regional level, they feel more as representatives of their local community. Maybe this is a hint why so much European declarations among the youth… Almost all their conscious life they had in united Europe, they treat is a given and look for some more in closer to their skin and identify themselves as the Polish*." (FGI 170714, session with NGOs representatives).

sbornik_2_2018_náhled.indd 108 27.06.2019 12:35:29

In case of the older generation, another important factor occurred to be interesting – it is the vital attachment to the pre-IIWW Polish East peripheries. One of the NGOs activists when speaking about her mother:

"(…) *Even though she has been living here for more then 50 years, still when she says "at my place" she means her family areas. For the older generation the place of birth seems decisive*". (FGI 170714, session with NGOs activists).

Many other informants referred to the older generation roots – "Roots, the place of birth is a high value for them".

"(…) *Here I live because it is a kind of choice of mine. But it is not my primary place. I have my roots somewhere else, my heart is there, it was left there*" (FGI, 170714, Wrocław inhabitant, 45+).

The younger generation do not share this sentiment towards the East though:

„It is understandable that if something like this happened to us, we would miss the old place too. When I go to Ukraine with my parents, I do not know these areas, these people… after staying one day however… I feel… I do know… a kind of a pitty that I cannot stay longer." (IDI, Wrocław, Student 25+)

If we realise that the modern nations emerged in the XIX century (Poles are convinced that their nation has lasted at least one thousand years – which is the official version of the educational programme at schools), then historical references to the history older than 600–700 years does not make much sense. The informants however would look for such deep historical roots, at the same time acknowledging that this link is very weak.

"(…) *The Polish Piasts ruled this land too long ago… it is too distant past … I cannot refer to this … I do not feel it…*" (IDI, Legnica inhabitant, 65+, retired)

"(…) *The history of the place is German. And we are Polish" (IDI, Wrocław, student)*

Many other inhabitants of Wrocław also pointed to the argument, that their city is a great city, with great history but since it is predominantly German history, to some extend Nazi history (Breslau had one of the highest percentage of votes for NSDAP in 1930.) they are not proud of it and neglect it. Not only that it is not their history – it is simply not a point of reference, only the post-1945 history counts.

"(…) *I know the beauty of the city comes from before the war times, all the churches, the historical buildings, streets … It is not ours however. For us the history started after 1945 here*." (IDI, student – Legnica)

Some will even extrapolate it and develop this argument into a claim that there is not anything like Lower Silesians today.

sbornik_2_2018_náhled.indd 109 27.06.2019 12:35:29

„There is no such thing as Lower Silesian. When you say Lower Silesians, you mean – I guess – all type of inflow people from the East who overtook this area after 1945? The autohtons escaped before the Red Army. The new ones pretend to be Lower Silesians today". (IDI, opinion leaders, aprox99)

An interesting thing – the tensions between these inhabitants of Wrocław who came to the city most recently and those who are there some time longer are also contextaulised in the history of massive populations move after 1945.

*„It is enough t see how the Wrocław inhabitant are „hospitable and open" (*sarcastic – author's note*). I do not know how many times I have heard that I take their jobs (...) They behave as if they have been here for centuries. I wonder where your granparents come from in 1945? I know history good enough ... your families do not inhabit the place for centuries"* (IDI, Legnica inhabitant, mandolinka.bramborova)

The above quoted abstracts of the transcripted larger narratives are representative illustrations of much wider analytical material which was collected in the process of the research project in 2014. In the context of the quantitative data which provide some background information about the identity declarations given by Lower Silesians, they act as a complementary material showing the lack of attachment of the informants to their new territory. They also show some neglect of their territory past – before 1945. They do not include it in their identity constructions even though references to spaces and their histories belong to some important components of people's identifications. They openly express that the Polish history of their region is too distant for them to feel any form of attachment based on this. As a compensation they stick to their Polish identifications, which are rooted very much in ethnic dimension.

Conclusions

The presented and discussed empirical material shows the oblivious state of memory of today's Lower Silesians (when referring to the history of Wrocław and the region). Each place, a city or a region, have their history, which is important for its identity and the identities of their inhabitants. In the case of Wrocław and Lower Silesia however, this history is very limited and is artificially cut in 1945. Contemporary Lower Silesians neglect the rooting of their land older then seventy years – which is in a living memory of a human being. This oblivious negativity is interesting from the point of view that the rich pre-1945 history of Breslau could be a natural point of reference. Many old architectural sites of the city, like the famous Jahrhunderthalle (built in 1913, got back its name (in Polish translation though – "Hala Stulecia") after the years of communism when it was called "Hala Ludowa" – Volkshalle in German), are the symbols of the city. Their historical past do not seem however to construct any social space. Lower Silesians' identity discourses are predominantly ethnically rooted and are dominated by the national, Polish references, without much bounding to the geographical locations.

sbornik_2_2018_náhled.indd 110 27.06.2019 12:35:29

Interestingly, in today's Germany the *Vertriebene* discourse is captured by the right-wing and the extreme right-wing circles and as such, it got eliminated from the mainstream public debate. It is almost politically incorrect to reveal any sort of sentiment to the *Verlorene Gebiete*. A risk to be understood as revisionist effectively killed the intensity of this discourse.[32] In Poland, the strong communist propaganda before 1989 was conducted with a very anti-German rhetoric. It aimed at justifying the "historical justice" which brought Poland back to these territories. The official history thought at schools totally ignored eight hundreds years of history of this land – only because it was German history. An average Polish pupil still learns about the "old Piast" dynasty who lead this land up to XIV century and then the post-WWII developments – not much in between. The results of this are still present in the minds of people in the form of identity constructions revealed by this research. The dominant Polish nation identifications are shown in various societal groups and the ethnically based nature of this identifications neglect the history of the space. The older inhabitants of Lower Silesia refer to "the lost territories in the East" when talking about "our place". The younger also do not feel very Lower Silesian – the Polish identification seems to dominate any other. And because the modern Polish history of this land started in 1945 – they do not feel any need to build on any deeper historical references. This characteristic of Lower Silesians is very much different from the autohtonous population of Upper Silesia or Opole Silesia, where the national identifications are treated in a reserved way and there is observed a strong regionalist, or even nationalist and separatist awakening.[33]

It is somehow ironic, that the visitor of a very well organised Silesian Museum in Zgorzelec / Goerlitz (the best of all Silesian museums – in the author's opinion) on the today's German side of the Odra river, is able to see the exhibitions which end in … 1945 only. As if the history of these lands ended in 1945 – at least from the German perspective. On the Polish side, the newly populated inhabitants of these lands see it exactly in the opposite way and refer to the post-1945 history only when constructing their identity narratives. In a sense, it is understandable taking into account the dramatic changes of the II World War and the post-IIWW period as well as the history that followed. Still however, in the middle of united Europe, between the two nations who supposedly went successfully through the difficult process of reconciliation, there is identifiable division line which is represented in the historically important year of 1945. It is less and less problematic in the legal or political terms but remains hugely important in people's minds – three generations after the War.

32 Juergen JOACHIMSTEHLER, *Abschied von Schlesien. "Schlesien" in der Wahrnehmung der westdeutschen Nachkriegsgenerationen vor 1989*, in: Europaeischer Kulturraum Schlesien, edd. Engel Walter – Honsza Norbert, Wrocław 2001, p. 273–291.

33 Jacek WÓDZ, *Ślązaków problemy z samoidentyfikacją społeczną – socjologiczna i antropologiczna analiza jednego życiorysu,* in: *Eseje socjologiczne*, ed. Władysław Jacher, Katowice 2001.

sbornik_2_2018_náhled.indd 111 27.06.2019 12:35:29

Slezsko – bezvědomí: Území a jeho minulost v konstrukcích identity současných obyvatel Dolního Slezska
(Shrnutí)

Výzkum prokázal převažující absenci vztahu obyvatel Dolního Slezska k historii regionu před rokem 1945. Ačkoliv mnohé architektonické objekty z předválečné éry patří k často veřejně prezentovaným symbolům regionu, vazba k době jejich vzniku je relativně slabá. Kolektivní identita Dolnoslezanů vychází především z etnické sebeidentifikace, přičemž geografické aspekty hrají minimální roli.

Příčinu tohoto stavu lze spatřovat především v přetrvávajícím vlivu silně zakořeněných stereotypů vytvořených komunistickou propagandou před rokem 1989, které vyznívaly silně protiněmecky. Tato interpretace prezentovala připojení Dolního Slezska k Polsku jako „historickou spravedlnost". I současné polské školství věnuje dějinám regionu mezi vládou Piastovců a rokem 1945 jen minimum prostoru.

Starší generace Dolnoslezanů dosud pociťuje sentiment ve vztahu ke „ztraceným územím na východě", odstoupeným po druhé světové válce Sovětskému svazu, o nichž hovoří jako o „své zemi". Ani mladší generace se většinově nepovažuje za Dolnoslezany, převládá širší polská národní sebeidentifikace. Silný regionalismus, charakteristický pro Horní a Opolské Slezsko, ve zkoumaném regionu nezaznamenáváme.

sbornik_2_2018_náhled.indd 112 27.06.2019 12:35:29

Recenze a zprávy o literatuře

Libuše SPÁČILOVÁ – Vladimír SPÁČIL (edd.), ***Nejstarší matrika olomoucké univerzity z let (1576) 1590–1651. Die älteste Matrikel der Olmützer Universität aus den Jahren (1576) 1590–1651.*** **Olomouc: Univerzita Palackého, 2016.**
ISBN 978-80-244-5116-9, 433 s.

V roce 2016 oslavila olomoucká Univerzita Palackého hned dvojí výročí – 450 let od svého založení a 70 let od svého obnovení. K oslavám významně přispělo i univerzitní nakladatelství, když do svého plánu zařadilo a následně vydalo nejnovější ediční počin manželské dvojice Libuše a Vladimíra Spáčila. Autory není třeba nijak představovat, neboť profesorka germanistiky na UP a emeritní ředitel olomouckého státního okresního archivu patří bezesporu k nejzkušenějším editorům archivních pramenů, a to zdaleka nejen k dějinám druhé moravské metropole. Ačkoliv se osudy nejstarší vysoké školy na Moravě těší už mnohá desetiletí velké pozornosti, její nejstarší matriky, evidující jména imatrikulovaných a promovaných studentů, byly historikům k dispozici jen v několika zastaralých a parciálních edicích, z nichž nejčastěji byl doposud užíván přepis Františka Cinka, vydaný v roce 1929 v Ročence Cyrilometodějské fakulty bohoslovecké v Olomouci a zahrnující léta 1576–1631.

Komplikaci při edičním zpřístupnění jmen olomouckých univerzitních studentů pro období prvního století existence zdejšího vysokého učení představuje skutečnost, že nejstarší matrika, obsahující původně zápisy z let 1576–1651, je uložena v Cerroniho sbírce v Moravském zemském archivu a chybí v ní úvodní folia, takže záznamy začínají dnes až rokem 1590. Naštěstí v roce 1640 byly do nově založeného svazku, uchovávaného spolu s dalšími univerzitními archiváliemi v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě, přepsány všechny původní zápisy, takže lze chybějící nejstarší záznamy doplnit. Učinil tak ostatně už František Cinek a stejně tak k edici přistoupili manželé Spáčilovi. Uživateli se novou publikací dostává do rukou kompletní seznam imatrikulovaných studentů z let 1576–1651 (s mezerou z období švédské okupace Olomouce v letech 1642–1650), záznamy o promocích bakalářů filozofie z let 1578–1641 a bakalářů teologie z let 1631–1640 a konečně jména promovaných mistrů filozofe z let 1579–1640. Úplné edici latinského znění matriky předchází v paralelní české a německé verzi úvodní slova rektora a děkana filozofické fakulty, stručné dějiny olomoucké univerzity, pojednání o univerzitních matrikách, jejich starších edicích a komentář k přijatým edičním zásadám pro přítomné vydání, doplněný ještě v závěru připojeným seznamem zkratek. Všechna jména podchycená edicí jsou průběžně pročíslována (celkem 6690 položek!) a propojena s abecedním rejstříkem studentů a promovaných osob. Samostatný rejstřík je určen pro zaznamenané řádové a akademické funkcionáře. Jména osob jsou ponechána v původním latinském znění, tak jak jsou zapsána v matrice. Tento přístup ale poněkud komplikuje rychlou orientaci u osob šlechtického původu, jichž se mezi studenty vyskytuje poměrně hojně, aniž je ale vždy uváděn jejich predikát. Navíc do rejstříku již nebylo převzato v matrice zapsané označení urozeného stavu (nobilis, eques, baro apod.).

Značný přínos oproti předchozím edicím představují rejstříky zemí a míst, v nichž se Spáčilovi pokusili teritoriálně zařadit a přesně určit lokality, z nichž imatrikulovaní pocházeli. Práci jim komplikovaly četné zkomoleniny a rovněž skutečnost, že olomoučtí studenti přicházeli skutečně z celé Evropy. Jejich největší počet pocházel z Moravy a Slezska, po nichž teprve následují Čechy, Uhry, Polsko či Prusko. Poměrně početně, jistě s ohledem na zaměření Collegia nordica, jsou také zastoupeny severské země – Finsko, Švédsko a Norsko. Některá místa se určit nepodařilo, k jiným jsou připojeny otazníky, které snad odstraní další, lokálně zaměřené bádání. Někde se třeba editoři dopustili omylu (např. Paskov nepatřil nikdy do Slezska, takže Jacobus Petschelius (č. 3037) pocházel zřejmě z dnes polského Pačkova), za nejšťastnější rovněž nepovažuji volbu uvádět u lokalit z území ČR současný kraj a nikoliv obvyklejší a přesnější okres, ale to nic nemění na záslužnosti jejich olbřímí práce. Nová edice manželů Spáčilových výrazně posunuje naše znalosti o dějinách olomouckého vysokého učení v prvním století jeho existence, poskytuje podklady pro nejrůznější sociogeografické studie a stane se nepochybně též vítaným zdrojem informací pro regionální historiky z takřka celé Evropy.

Karel Müller

sbornik_2_2018_náhled.indd 113 27.06.2019 12:35:29

Tomáš Řeha (ed.): *Edice topograficko-statistického popisu Moravy a Slezska Albína Heinricha,* Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2015.
ISBN 978-80-7464-776-5, ss. 847 oraz ilustr. s. 849–858.

Urodzony we Frýdlancie nad Moravicí, wykształcony w łacińskich szkołach klasztornych w Austrii i na Węgrzech, absolwent uniwersytetu w Wiedniu i akademii w Pressburgu Albin Heinrich (1785-1864) działał jako prywatny wychowawca w Galicji, gdzie prowadził swoje pierwsze poszukiwania geologiczne, następnie spędził kilkanaście lat swego życia jako profesor miejscowego gimnazjum oraz kustosz zbiorów L. J. Szersznika. Szerszą działalność naukową rozwinął po objęciu funkcji kustosza muzeum cesarza Franciszka w Brnie, zwłaszcza jako mineralog oraz właściwy twórca statystyki Moraw i Śląska Austriackiego. Przedmiotem edycji jest jedno z wielu zestawień statystycznych sporządzonych przez Heinricha, mianowicie arkusze spisowe zawierające najważniejsze dane o każdej miejscowości guberni morawsko-śląskiej (liczba domów, liczba mężczyzn i kobiet, pogłowie koni, wołów, krów i owiec oraz przeważający język). Edytor zaprezentował informacje zawarte wźródlewformie ujednoliconych tabelek, zawierające oprócz wyżej wymienionych danych także przyporządkowanie każdej miejscowości do kraju, obwodu, dominium, diecezji, dekanatu i parafii (lokalii) oraz okręgu podatkowego. Jest to uzasadnione, i wymagało od edytora ogromu pracy (choć nie powinien pisać o „Edycji rękopisu", np. s. 31, ale o "Edycji źródła"). Tabele uporządkowane są według nazw miejscowości, przy czym obok formy niemieckiej występującej w źródle, edytor podał również ich alternatywne nazwy w języku czeskim, polskim i (ewentualnie) niemieckie. Niewątpliwie edycja będzie źródłem przydatnym dla historyków badających dzieje Moraw i Śląska Austriackiego, ale jednocześnie budzi wiele wątpliwości.

Pierwszą jest datacja źródła. Dobrze, że edytor zweryfikował swoją wyjściową tezę, iż rękopis pochodzi z 1831 r., ale ostatecznie nie ustalił, do którego roku informacje zebrane przez Heinricha się odnoszą. Mści się brak szerszej kwerendy źródłowej, która by rozjaśniła sposób powstawania wydawanej konskrypcji, a wydaje się mało prawdopodobne, aby Albin Heinrich zebrał te dane bez pomocy urzędów administracyjnych. Zgodzić się można z edytorem, że podstawowa część danych liczbowych powstała w 1845 lub 1846 r. (s. 42). Jednak korzystający z edycji historycy dla bezpieczeństwa powinni cytować te dane jako odnoszące się do roku „ok. 1846". Generalnie edytor we wstępie (s. 35–36) sygnalizuje problemy, jakie mogą spotkać badacza przy korzystaniu z zestawienia Heinricha (wynikające np. z rozbicia poszczególnych miejscowości na jednostki katastralne, przez co np. Cieszyn podzielony jest na Cieszyn-miasto, Sachsenberg, Kamieniec, Frysztackie Przedmieście i Młynówkę). Ale nie ułatwił korzystającym zadania, np. przez zamieszczenie w takich przypadkach uwagi albo odsyłaczy do innych części tej samej miejscowości.

Tym niemiej badacze zainteresowani dziejami poszczególnymi miejscowościami znajdą tu cenne informacje. Natomiast dla historyków piszących szerzej o Morawach i Śląsku Austriackim przydatność edycji wydaje się ograniczona. Spodziewać by się należało od wydawcy, że zaprezentuje ogólne podliczenia, czyli podsumowanie informacji zawartych w edytowanym źródle. We wstępie znajdujemy co prawda kilka zestawień, ale zasadniczo jedynie z podziałem na Morawy i Śląsk, przy czym edytor nie wyjaśnia, do którego kraju zostały zaliczone tzw. morawskie enklawy na Śląsku (jedynie na s. 38–39 o nich wspomina, wyliczając 45 takich gmin). Tylko liczbę gmin oraz państw feudalnych (dominiów) podaje z rozbiciem na obwody, a bardziej przydatne byłoby uzyskanie informacji np. o liczbie mieszkańców w poszczególnych obwodach. Przy czym na podstawie tabeli na s. 36 edytor konkluduje, że na Morawach znajdowało się 3450 gmin, a na Śląsku Austriackim 736, a z tabeli na s. 37 (z podziałem na obwody) wynika, że na Morawach istniało 3483, a na Śląsku 738 gmin. Być może chodzi tu o dane zaczerpnięte z publikacji cytowanej w przypisie 108, ale jednoznacznie to z jego tekstu nie wynika. Podsumowuje również informacje na temat struktury językowej poszczególnych gmin, co Heinrich notuje rzecz jasna na podstawie własnej wiedzy i oceny, nie wiadomo na ile wiarygodnych. Tutaj szczególnie brakuje podziału na obwody oraz komentarza. Według zestawienia Heinricha tzw. vasrpolština (wasserpolnisch) przeważa w 281 gminach. Wiadomo, że miejscowa gwarowa odmiana języka polskiego występowała zasadniczo jedynie na Śląsku Cieszyńskim, a więc porównania w skali całej guberni nie mają sensu. Natomiast porównanie do liczby gmin w obwodzie cieszyńskim (321) wskazywałoby, że w 87,5% gmin Obwodu Cieszyńskiego dominowała miejscowa gwara języka polskiego (a po odliczeniu gmin z okręgu Klimkovic, z przewagą ludności czeskiej, ponad 90%).

sbornik_2_2018_náhled.indd 114 27.06.2019 12:35:29

Edycję uzupełnia cenna część ilustracyjna, szkoda, że w druku technicznie słabej jakości. Uwagę budzi zwłaszcza odnaleziona w Morawskiej Galerii w Brnie fotografia Albina Heinricha autorstwa Christiana Mayera – znany dotąd był (zob. słownik biograficzny Neumanna) obraz olejny J. A. Gebharta z 1845 r. Niestety edytor nie wyjaśnia, czy obraz został sporządzony na podstawie fotografii, czy odwrotnie.

Janusz Spyra

***Sbohem monarchie. Habsburské mocnářství 1804–1918*, Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2018. ISBN 978-80-7053-322-2, 414 s.**

Rok 2018 se nesl ve znamení stoletého výročí vzniku samostatného československého státu a při této příležitosti vznikla celá řada publikací i kratších studií, které reflektovaly zejména politické události a osobnosti spjaté se vznikem Československé republiky.

Vědecká knihovna v Olomouci se rozhodla přistoupit k tomuto jubileu poněkud netradičně a připomenout založení Československa prostřednictvím toho, co tomuto fenoménu předcházelo. Vznik Československa byl nerozlučně spjat s ukončením Velké války a rozpadem habsburské monarchie, k jejímž významným součástem patřily po staletí české země, v nichž se v 19. století zformoval moderní český národ, jenž vystupoval se svými státoprávními požadavky.

Autoři projektu (zahrnujícího celkem dvě výstavy a dvě publikace) Lubomír Novotný, Petra Kubíčková, Kristýna Bařinová a Rostislav Krušinský se rozhodli věnovat pozornost posledním více než sto letům existence monarchie, přičemžvýchozím mezníkem jim byl rok 1804, tedy přijetí titulu rakouského císaře a krátce na to vznik rakouského císařství. Jejich cílem však nebylo představit dějiny monarchie z hlediska politických změn, vývoje národních hnutí, či modernizace říše ve všech aspektech. Habsburské mocnářství představují autoři prostřednictvím bohatých fondů vědecké knihovny, disponující od roku 1807 právem povinného výtisku, což umožnilo vytvoření rozsáhlé sbírky dokumentů knižních, kartografických, obrazových, fotografických a dalších. A právě prostřednictvím těchto nejrůznějších dokumentů pocházejících od autorů různých národností žijících v monarchii, chtěli autoři projektu přiblížit mnohonárodnostní habsburskou říši a poukázat na její pestrost národnostní, náboženskou, kulturní, geografickou, správní či historickou, ale i to jak bylo „dlouhé“ 19. století vnímáno dobovými elitami. Hlavním impulsem bylo pro autory, jak přiznávají v úvodu katalogu výstavy, monumentální 24 svazkové dílo Die österreichisch – ungarische Monarchie in WortundBild, nazývaný též Kronprinzwerk, u jehož zrodu stála osobnost následníka trůnu korunního prince Rudolfa.

Katalog výstavy Sbohem monarchie se skládá ze dvou částí. První a zároveň stěžejní kapitolu katalogu otevírá zajímavá úvodní pasáž, která seznamuje s představami a koncepcemi významnýchprotagonistů z řad rakousko-německých a českých liberálůo postavení a možnostech budoucího vývoje habsburské říše. V době předbřeznové to byl zejména Viktor von Andrian-Werbung a jeho práce „Rakousko a jeho budoucnost“, po porážce revoluce 1848/1849 a v souvislosti s připravovaným či již uskutečněným dualismem předestřeli své federalistické a autonomistické vize Anton Henrich Springer (Rakousko po revoluci), František Palacký (Idea státu rakouského) nebo Adolf Fischhof (Rakousko a záruky jeho existence), který prošel ve vztahu k monarchii od revoluce 1848 do 60. let značným názorovým vývojem.

Na úvodní kapitolku navazuje popis jednotlivých zemí z různých úhlů pohledů. Pozornost je věnována přírodním poměrům, správnímu vývoji, etnické a náboženské struktuře, hospodářství, kulturnímu významu, vzdělanosti i různým zajímavostem. Nejde o vyčerpávající popis a nebylo to ani cílem katalogu. Autoři vycházeli z dobové literatury a pramenů (cestopisů, bedekrů, statistik, kartografických dokumentů, učebnic zeměpisu apod.) a snažili se představit jednotlivé země mocnářství tak, jak je viděli ve své dobějejich obyvatelé. Drobné noticky autorů na základě novější literatury pak doplňují některé údajeo rodácích z českých zemí, vazbách popisovaných historických zemí k zemím Koruny české nebo také chybějící informace v dobové literatuře ke sledovaným aspektům. I když je struktura u všech dílčích kapitolek dodržena, jejich rozsah se přirozeně liší v závislosti na stavu pramenné základny a částečně též i na přístupu konkrétního autora. Popis jednotlivých zemí je doplněnbohatou obrazovoupřílohou zahrnující mapy, fotografie, grafiky, apod. z fondů Vědecké knihovny v Olomouci.

Druhá část katalogu je věnována Rakouskému domu, habsbursko-lotrinské dynastii, která představovala hlavní svorník této pestré mnohonárodnostní monarchie. Po úvodním stručnémpředstavenírakouských císařů Františka I., Ferdinanda I., Františka Josefa a Karla I. následuje bohatá obrazová galerie, v níž čtenář může nahlédnout do tvářítěchto císařů a vidět obrazové dokumenty jejich veřejné prezentace, z nichž největší část

sbornik_2_2018_náhled.indd 115 27.06.2019 12:35:30

se týká nejdéle vládnoucího monarchy na rakouském trůně Františka Josefa. Galerie zahrnuje také další členy starobylé dynastie arcivévody a arcivévodkyně a představuje i význačné politické představitele a vojevůdce habsburské éry sledovaného období.

Katalog výstavy doplňuje závěrečný seznam pramenů a literatury, seznam tisků využitých v obrazové příloze, jmenný a zeměpisný rejstřík. Cílem této velmi reprezentativní publikace bylo podle autorů upozornit na pestrost a ambivalentnost habsburské monarchie, a to se jim podle mého soudu úspěšně zdařilo.

Marie Gawrecká

Petr MAJER – Zbyšek ONDŘEKA – Jan SAHEB, *Českoslovenští legionáři z Těšínska*, Český Těšín: Muzeum Těšínska, 2018.
ISBN 970-80-86696-50-8, 223 s.

Stoleté jubileum československé státnosti oživilo společenskou poptávku po publikacích a výstavách věnovaných první světové válce a formativnímu období republiky. V množství rozlišných komemorativních počinů, jež přinesl rok 2018, by rozhodně neměla zapadnout kniha věnovaná v mnoha ohledech atypickému regionu na tehdejším československo-německo-polském pomezí.

Monografie vznikla propojením dvou badatelských snah, které původně nezávisle vyvíjeli odborní pracovníci Muzea Těšínska a člen Československé obce legionářské Petr Majer. Svým konceptem, který zahrnuje stručný nástin dějin legií, soupis legionářů z regionu a vybrané příběhy konkrétních vojáků, kniha poněkud připomíná sérii brožur vydávaných v první polovině minulého decennia státními okresními archivy. Bylo by však chybou považovat publikaci toliko za rozšíření prací Veroniky Matroszové (*Českoslovenští legionáři. Rodáci a občané okresu Karviná*, Karviná 2005) a Tomáše Adamce (*Českoslovenští legionáři z okresu Frýdek-Místek: 1914–1920*, Frýdek-Místek 2000). Autoři jako první usilují o komplexní podchycení příslušníků legií z celého území někdejšího Těšínského knížectví, tedy i z oblastí odstoupených roku 1920 Polsku.

Jako základní kritérium databázového zpracování tvůrci zvolili místo narození v některé z obcí Těšínska. Jak sami přiznávají, má tato kvantifikace své limity, jelikož nezahrnuje osoby usazené v regionu až v průběhu jejich života. K těm ostatně vedle dalších význačných postav, vzpomenutých v textu, patřil patrně vůbec nejznámější slezský legionář Jan Čapek, rodák z Michle u Prahy a výrazná figura formativního období italských legií. Na druhou stranu lze polemizovat s tezí autorů, že započtením neautochtonních jedinců usazených ve zkoumané oblasti by se celkový počet těšínských legionářů zvětšil. Lze totiž mít za vysoce pravděpodobné, že mnozí rodáci strávili drtivou část života mimo region. Zcela objektivní kritérium pro zařazení mezi „legionáře z Těšínska" přirozeně neexistuje, zvolený postup tedy lze označit jako plně pochopitelný a legitimní.

Knihu rétoricky uvozuje zpráva o návštěvě Legiovlaku v Českém Těšíně v září 2016 spojená s úvahou o roli legionářské tradice v moderní době. Následuje krátká a přehledná charakteristika regionu s přihlédnutím k národnostním poměrům. Ty jsou s ohledem na rozsah a účel publikace samozřejmě popsány s jistou generalizací, byť hlavní trendy a vývojové tendence se podařilo vystihnout. Vytknout snad lze poněkud jednostranné zaměření na sčítání lidu jako faktor pro určení etnicity, bez přihlédnutí k roli školství a spolkového života pro národní sebeidentifikaci. Celkově text může v nezasvěceném čtenáři vzbudit dojem jasných dělících linií mezi Čechy, Němci, Poláky a Slezany na Těšínsku. Že reálná situace byla komplikovanější, mimoděk dále v textu připouštějí sami tvůrci, když uvádějí příklady legionářů, kteří v dětství navštěvovali polské školy. Naopak je znám případ absolventa českého gymnázia v Orlové, jenž padl jako dobrovolník při obraně Varšavy v roce 1920. Úvodní kapitole by taktéž prospělo alespoň základní nastínění válečného prožitku mužů z Těšínska – ti ostatně kromě legií sloužili také v rakousko-uherském vojsku či v polských legiích bojujících na straně Centrálních mocností.

Další část textu přibližuje formování československých legií a účast mužů z Těšínska v akcích na jednotlivých bojištích. Ocenění zasluhuje snaha rekonstruovat z kusých údajů sociální a profesní skladbu účastníků zahraničního odboje. Tvůrci se bohužel nevyvarovali některých klišé převzatých z meziválečné oslavné literatury, k nimž patří nadnesené označení Jana Čapka za „zakladatele" italských legií. Poněkud chybí nástin situace po skončení Velké války, kterou autoři odbývají jedinou větou o účasti těšínských veteránů legií v bojích o státní hranice nové republiky, konkrétně v sedmidenní válce o Těšínsko a na Slovensku. Významná účast bývalých legionářů v tzv. Občanské obraně a v plebiscitních orgánech v regionu v letech 1919 a 1920 zůstaly prakticky nepovšimnuty. Líčení motivací vojáků pro vstup do legií v zásadě odpovídá osvoboditelskému narativu první

sbornik_2_2018_náhled.indd 116 27.06.2019 12:35:30

republiky; pro komplexnější pohled na problematiku by se nabízelo zohlednění prací Jana Galandauera, Jana Michla či Dalibora Váchy.

Nové pro zájemce o problematiku budou zřejmě zejména medailonky vybraných legionářů, doplněné o ukázky deníkových záznamů a dalších pramenů. Přiblížení dramatických historických událostí na konkrétních osudech má také nesporný edukační potenciál. Některé informace se však bez zařazení do kontextu mohou jevit jako matoucí. Např. údaj o zrušení finanční stráže bude pro čtenáře sám o sobě nesrozumitelný, tím spíše, že o několik řádků níže následuje informace, že dotyčný legionář o pár let později opět sloužil u téhož sboru. Bez vysvětlení, kdy a z jakých důvodů došlo k rozpuštění a později obnovení finanční stráže, tak uvedená pasáž nedává valný smysl.

Zasvěceného čtenáře může překvapit, že pisatelé věnovali relativně málo prostoru některým zajímavým a důležitým figurám. V případě Čapka to snad lze ospravedlnit množstvím literatury k jeho osobě, ostatně Čapkova nejnovější biografie z pera Tomáše Ruska získala v roce 2018 Cenu Edvarda Beneše. Zaráží však, že v textu – vyjma katalogového hesla v závěrečném soupisu legionářů – není vůbec zmíněn mimořádný příběh Emila Poskera, jednoho z emisarů České družiny vyslaných do Českých zemí se zpravodajskými úkoly. Posker, jehož osud v posledních letech podrobně zmapoval Rusek a další badatelé, navíc sehrál určující roli v životě Jana Čapka, byl zapojen do soudního procesu s Karlem Kramářem a později patřil k důležitým figurám Občanské obrany.

V kapitole věnované ruskému legionáři Františku Muroňovi se objevuje popis bitvy u Bachmače v březnu 1918 jakožto střetnutí legií s armádami Centrálních mocností. Účast Rudé armády autoři pomíjejí.

Celkově je práce psána čtivě. Z formálního hlediska můžeme vytknout nadměrné užívání trpného rodu a několik nepřesností v terminologii. Ze státoprávního hlediska Těšínsko nikdy nemělo status „korunní země“, jak se uvádí v anotaci na zadní straně přebalu. Text doplňuje bohatá fotografická a mapová příloha.

Navzdory formálním drobnostem a absenci některých údajů, jež by mohly přispět ke zpřehlednění textu a k lepšímu pochopení dobových souvislostí, kniha představuje hodnotný příspěvek k dějinám unikátního příhraničního teritoria. Zároveň text prostřednictvím popsaných příběhů přináší neotřelý vhled do sociálních a národnostních poměrů první třetiny 20. století.

Ondřej Kolář

Pavel KREISINGER: *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách*, Praha: Academia, 2018.
ISBN 978-80-200-2821-1, 400 s.

O českém a slovenském exilu v západní Evropě a severní Americe již bylo napsáno mnoho. Podstatně méně se ví o vystěhovalectví do poněkud exotičtější oblasti tzv. „západního kulturního okruhu“, tedy do Austrálie. Uvedené problematice se v poslední dekádě systematicky věnoval zejména kolektiv odborných pracovníků Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, tedy pracoviště tradičně spojeného se studiem exilu již od raných 90. let 20. století.

Jedním z výstupů soustředěného badatelského zájmu se stala i recenzovaná monografie Pavla Kreisingera, který na sebe v minulosti upozornil zejména precizními studiemi věnovanými osobnostem vojenského zpravodajství v letech druhé světové války. V poměrně stručném úvodu si autor klade tři výzkumné otázky, týkající se míry zapojení krajanů v Austrálii do prvního a druhého odboje, forem jejich zapojení a jejich participace v československé a australské armádě. Z metodologického hlediska se Kreisinger netají svým inspiračním zdrojem, publikací Malgorzaty Klatt *The Poles and Australia* (North Melbourne 2014).

Úvodní definice problematiky s sebou nese několik rizik: Předně jde o definici Čecha/Slováka/Čechoslováka v Austrálii? Co je kritériem pro přináležitost k této skupině? Deklarovaná národnost, rodiště či domovská příslušnost, jazyk, případně členství v krajanských spolcích? Jak naložit s rodáky z území někdejší ČSR jiné národnosti? Jak posoudit rozsah jejich zapojení do odboje?

Výzkum vychází z rozsáhlého souboru různorodých zdrojů, jenž vedle tuzemských a zahraničních archivů zahrnuje také dobový tisk a množství memoárových textů. Zkoumanou látku autor zdařile a srozumitelně zasazuje do obecnějšího kontextu dějin Austrálie a jejích politických, kulturních a hospodářských kontaktů s českým a slovenským prostředím. Chronologicky řazený text prokládají graficky oddělené tematické bloky, jež přibližují významné osoby a události.

sbornik_2_2018_náhled.indd 117 27.06.2019 12:35:30

Kreisinger stručně nastiňuje „české“ (první příchozí z českých zemí pocházeli z německojazyčného prostředí) stopy v Austrálii od počátků v první třetině 19. století. Konstatuje, že v okamžiku vypuknutí Velké války byla česká a slovenská minorita na nejmenším kontinentu marginální a postrádala zastřešující organizace. Příběh australských Čechů a Slováků v letech 1914–1918 je tak spíše souborem individuálních příběhů, na nichž lze ilustrovat vzorce chování spojené s hledáním vztahu ke „staré“ a „nové“ vlasti. Šlo především o dilema, zda vstoupit do australské armády, pokusit se dostat do vznikajících československých legií, resp. snáze dostupných jihoslovanských útvarů, či zda se po skončení války vrátit do „osvobozeného“ Československa.

Autor si správně všímá, že rozhodování jednotlivců nevycházelo pouze z ideových pohnutek, ale často primárně z pragmatických příčin. Pro Čechy a Slováky s rakousko-uherským občanstvím znamenal vstup do australské armády záchranu před hrozbou internace a zároveň příležitost prokázat snahu o integraci do většinové společnosti. Ocenění zasluhuje krátké srovnání s podílem jiných menšin v australské armádě, jež by zasloužilo podrobnější vyjádření formou tabulky. Některé pasáže vyznívají jako poněkud zjednodušující, např. tvrzení o persekuci Slovanů příslušníky ostatních národností Rakousko-Uherska v australských internačních táborech (s. 63). Příslušnost ke slovanskému etniku jistě nemusela automaticky znamenat averzi vůči monarchii, byť se to retrospektivní vzpomínkové texty z meziválečného období často snažily sugerovat.

V následujících kapitolách Kreisinger věcně popisuje život krajanské komunity v meziválečném období a vývoj diplomatických vztahů mezi ČSR a Austrálií. Všímá si především působení československých diplomatů, kteří později sehráli důležitou roli při formování protinacistického odboje. Recipročně reflektuje také přítomnost nepočetné australské komunity v první Československé republice.

V souvislosti s druhou světovou válkou si pak autor všímá nejen vojenského nasazení australských Čechů a Slováků a podpůrných aktivit tamní krajanské komunity, ale také Němců a Židů z českých zemí a Slovenska, kteří byli během války na kontinentu internováni. Důvod detence Židů je zjednodušeně vykládán tím, že britské úřady příliš nerozlišovaly mezi nimi a Němci. Další podtext, související s dobovou britskou politikou vůči Palestině, zůstává pominut. Nabízelo by se srovnání se studiemi Mečislava Boráka (zejména *Deportace židů na Mauricius (1940–1945)*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 29. Ostrava 2015, s. 125–160. Dostupné online: https://www.mecislavborak.cz/dokumenty/publikace/periodika/115-Deportace_zidu_na_Mauricius.pdf).

V poměrně stručném závěru autor konstatuje, že „Češi a Slováci v Austrálii podpořili jak první, tak druhý čs. zahraniční odboj“. Byť tuto tezi dokládá řada konkrétních případů, nabízí se otázka, kolik osob tento odboj nepodpořilo a proč. O těch, kteří „stáli stranou“, prameny zpravidla mlčí. Celkově lze pozorovat rozdíl mezi poněkud spontánním a tápavým prvním odbojem a odbojem druhým, koordinovaným diplomatickými a spolkovými strukturami. Další zjevný prvek představuje sílící integrace přistěhovalců z Československa, kteří v letech 1939–1945 jednoznačně upřednostnili službu v australské armádě před vstupem do exilových útvarů „staré“ vlasti. Nabízela by se komparace s krajanskými komunitami v USA a dalších zemích.

Přínos práce můžeme spatřovat především v pečlivé heuristice a ve shromáždění množství materiálů písemné i obrazové povahy. Knihu lze nesporně uvítat jako důležitý příspěvek k poznání jedné z méně známých kapitol dějin českého a slovenského exilu a odboje.

Ondřej Kolář

Milan Myška: Vzpomínání aneb *„Tri dni ma naháňali, ještě ma nědostali …“*, Ostrava: Ostravská univerzita, 2018, ediční řada PRO MEMORIA, svazek 1.
ISBN 978-80-7464-982-0, 167 s.

Po více než čtvrtstoletí marného čekání a neurčitých slibů se rodina, studenti, kolegové a přátelé hospodářského a sociálního historika a univerzitního profesora Milana Myšky (1933–2016) dočkali v dubnu 2018 u příležitosti autorových nedožitých 85. narozenin vydání torza jím několikrát avizovaných pamětí.

Vzpomínková kniha, editovaná posmrtně autorovými nejbližšími příbuznými (synem Martinem a vnučkou Markétou) a profesorem Ostravské univerzity a Myškovým letitým spolupracovníkem Lumírem Dokoupilem (1935) zahrnuje více či méně obsáhlé kapitoly autorova života od narození na počátku 30. let 20. století do sklonku Myškova života v polovině druhé dekády následujícího století. Autorova celoživotně propagovaná a do důsledku realizovaná permanentní zaměstnanost a nutkavá potřeba i ve vysokém věku neustále něco nového

sbornik_2_2018_náhled.indd 118 27.06.2019 12:35:30

tvořit společně s objektivními příčinami spojenými s nemocí a odchodem nejbližšího člověka (manželky Pavlíny v červenci 2015) způsobily, že dílo, na kterém si Myška tolik zakládal a nad jehož koncepcí a zveřejněním roky uvažoval, zůstalo, snad jediné v jeho autorsky plodném životě, rozepsáno a ve svém důsledku nedokončeno.

Na Myškových pamětech, psaných jasným a střízlivě věcným stylem bez zbytečného balastu a nicneříkajících odboček, je patrné, že jsou jejich jednotlivé části psány v různých údobích autorova života. Ani značný časový odstup od zachycených událostí však nezahojil autorovy šrámy na duši a v souladu s jeho osobnostními vlastnostmi mu nedal, zejména v souvislosti s událostmi následujícími po krizových letech 1968/1969, dar zapomenout a odpouštět. Zcela v tomto duchu se tak Myškovi, vyjma idylického, ale v důsledku německé okupace krušného dětství, stává každá životní epocha kalvárií, na které potkává osoby, které jej svými charakterovými vlastnostmi, přístupem k životu či politickými názory iritují. Vedle autorových oblíbenců, ke kterým patřil například jeho univerzitní učitel, duchovní ochránce a celoživotní přítel, historik Josef Polišenský (1915–2001), pedagog a literární kritik Alois Sivek (1920–1971), nebo regionalista Ctibor Nečas (1933–2017) se na stránkách pamětí setkáváme také se „zavrženci a odsouzenci" v podobě univerzitního profesora Oldřicha Říhy (1911–1974), ředitele Slezského studijního ústavu v Opavě doktora Bohumila Sobotíka (1905–1966), děkana Pedagogické fakulty v Ostravě doktora Gustava Richtera (1921–2006), rusisty profesora Jaroslava Sekery (1929–2007) a řady dalších.

Myškovy nedokončené vzpomínky zachycují vedle obsáhlého popisu rodinných vztahů a raného dětství v Těškovicích (tehdejší okr. Bílovec) před odtržením Sudet a nuceným přestěhováním rodiny do Němci okupovaného Místku také gymnaziální studia v Místku, Ostravě a Bílovci, atmosféru na pražské univerzitě první poloviny 50. let a autorovy rané publikační počiny. Myškovo přátelství s Polišenským, které zajistilo autorovi vzpomínek první profesní zaměstnání, umožní čtenáři sledovat Myškovo působení na Vyšší pedagogické škole v Opavě a později i na Pedagogickém institutu (resp. Pedagogické fakultě) v Ostravě, které mu poskytly široké pole působnosti na poli pedagogickém a vědeckém. Kruciální je pro Myšku období přelomu 60. a 70. let, kdy pro svůj nesmiřitelný postoj k nastupujícímu normalizačnímu režimu přichází o práci a po propuštění z fakulty se až do počátku 80. let stává nezaměstnaným a je odkázán na příležitostnou a v mnohém utajovanou práci. Teprve díky mezinárodní intervenci je Myškovi v roce 1983 umožněno nastoupit na místo odborného pracovníka do Slezského muzea v Opavě, odkud je po revolučních změnách v Listopadu 1989 povolán do Ostravy, kde se výrazným způsobem podílí na vzniku Ostravské univerzity a specializované katedry historie, kterou v následujících letech řídí.

Přestože se Myška snaží více či méně podrobně věnovat všem obdobím svého profesního života, druhá nejdůležitější epocha na jeho profesní dráze po krizových letech 1968/1969, tzn. nástup na Ostravskou univerzitu a vedení katedry historie, zůstává i přes drobné zmínky (např. o iniciování projektu Biografického slovníku Slezska a severní Moravy) ve vzpomínkách zcela opomenuta. Přitom právě Myškovo působení ve strukturách Ostravské univerzity a při vedení katedry by si přes všechny své klady (např. zajištění doktorského studia hospodářských a sociálních dějin, založení Centra pro hospodářské a sociální dějiny, koncipování rozsáhlé katedrové knihovny aj.) i zápory (sporný výukový systém, klima na katedře ad.) zasloužilo autorův osobní pohled a zhodnocení.

Cézuru v Myškových vzpomínkách se snažili editoři vyplnit již dříve zčásti nebo zcela zveřejněnými texty vztahujícími se k autorovu životu a dílu („Tri dni manaháňali, eštěmanědostali…" aneb moje střetnutí se Státní bezpečností; Jak jsme tvořili vysokoškolskou učebnici „Úvod do studia dějepisu" ad.). Součástí Myškových pamětí tvoří také reprodukce klíčových dokumentů, které výrazným způsobem poznamenaly, zejména na přelomu 60. a 70. let 20. století, autorův život. Chronologická neuspořádanost předkládaných dokumentů vnáší do této části Myškových vzpomínek informační chaos, kterému musí čtenář čelit vlastním seřazením dopisů a zpráv, aby u některých z nich (např. propuštění ze zaměstnaneckého poměru) pochopil časovou a obsahovou souslednost. Určité rezervy má v tomto smyslu také obrazová příloha, která je až na výjimky prosta datací a v některých případech (např. maturitní tablo nebo schůze při založení Centra pro hospodářské a sociální dějiny v lednu 2011) by si fotografie zasloužily podrobnější popis spočívající ve specifikaci umístění či jmenování zobrazených osob. Myškovy vzpomínky zahrnujítaké osobnostní a profesní profil Milana Myšky z pera profesora Dokoupila, zveřejněný v rozšířené podobě v Supplementu č. 4 Biografického slovníku Slezska a severní Moravy (2018).

Myškovy vzpomínky umožňují pohled do osobního, ale především profesního života erudovaného historika a kontroverzně přijímaného člověka. Přestože však kniha přináší mnoho cenných informací, ke komplexnímu zhodnocení Myškovy osobnosti a jeho pedagogické a vědecké činnosti bude potřeba prostudovat nejen

sbornik_2_2018_náhled.indd 119 27.06.2019 12:35:30

historikovu osobní pozůstalost uloženou na Katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity a relevantní univerzitní a jiné dokumenty, ale i zaznamenat výpovědi jeho rodinných příslušníků, přátel, kolegů a žáků. Teprve jejich srovnáním se budeme moci přiblížit objektivnímu obrazu člověka, jehož působení v rámci historické vědy ovlivnilo desítky životů.

Kamil Rodan

sbornik_2_2018_náhled.indd 120 27.06.2019 12:35:30

Kronika

Karel Müller šedesátníkem

Dne 13. dubna 2018 oslavil PhDr. Karel Müller významné životní jubileum. Zastihlo jej, konec konců jak jinak, ve víru vědecké i řídící práce a v radostném rodinném prostředí. Všichni víme, že jde o dva naprosto neocenitelné benefity, které se ne každému z jeho vrstevníků podařilo dosáhnout.

Nad oslavencem se při obdobných příležitostech zamýšlíme v rovině rekapitulační. Učiníme tak i v tomto případě, a to na stránce Slezského sborníku, členem jehož redakční rady je oslavenec již neuvěřitelně dlouhou dobu. Tato časová charakteristika doprovází jeho profesionální život ovšem i v mnoha dalších funkcích.

V okamžiku, kdy jsem se poprvé s oslavencem setkal, udivovala jeho obrovská znalost a již tehdy široký zájem o heraldiku, a to dokonce v mezinárodním měřítku. Tehdy se psal rok 1977 a oba jsme nastupovali do prvního ročníku studia historie na Filozofické fakultě Palackého univerzity v Olomouci. Heraldika si v jeho odborném portfoliu udržela výsadní místo až do dnešních dnů. Pravdivost tohoto výroku dosvědčuje jeho impozantní odborná bibliografie. Zpracování rozsáhlého množství erbovních listin vytvořilo tak velmi významný zdroj historického poznání především pro teritorium Slezska. K tomu je však třeba připomenout i práce z oblasti heraldiky městské či studie spjaté s jednotlivými postavami či rody.

S heraldikou v případě rozsáhlé Müllerovy produkce souvisí ovšem i témata z dalších pomocných věd historických. Jde především o popisy sfragistické a bádání nad problematikou genealogickou. Stranou pozornosti však nezůstaly ani další symboly – připomeňme např. otázky vlajek, znaků různých korporací apod. Je přitom u oslavence příznačné, že svá historická bádání propojil i s rovinou praxe. Zdaleka nejde jen o jeho letité angažmá na půdě Klubu genealogů a heraldiků. Vzpomeňme především, že nepřetržitě od roku 1991 je členem podvýboru pro heraldiku Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Z této pozice vlastně již téměř třicet let výrazně ovlivňuje podobu současné české heraldiky a vexilologie. Je všeobecně známo, že často je zahlcen nejrůznějšími žádostmi starostů konzultujících s ním podobu obecního znaku, či vlajky.

Jestliže je naprosto nepřehlédnutelná Müllerova činnost ve zmíněných vědeckých disciplínách, pak snad ještě větší měrou to platí o dějinách Slezska a jeho jednotlivých regionů, zvláště pak Opavska. Prakticky u všech syntetických prací, které na toto téma vyšly v posledních třicíti letech, je Karel Müller uveden jako spoluautor. O jeho výsledcích v této oblasti jsou výmluvných svědectvím i četné citace jeho děl v nejen českém prostředí, ale i v zahraničí, především v Polsku, Německu, v Rakousku a na Slovensku a v řadě dalších států. Pokud byly vzpomenuty syntézy, pak ovšem nezapomínejme i na desítky dalších monografií a studií, které pro poznání slezské historie mají mnohdy rovněž zcela zásadní význam.

Kromě vlastních badatelských výsledků přinesla olbřímí práce s historickými prameny ještě další výsledek. Jsou to vydané edice. Především jde o raně novověké prameny, což opět dokládá i výrazný časový rozsah jubilantův. Jeho ediční činnost sklidila vedle připomenutých děl rovněž výrazný zájem nejen v České republice a na Slovensku, ale i v německé jazykové oblasti a v Polsku. Mimochodem Karel Müller je i členem Spolku pro dějiny Slezska ve Würzburgu a Polské heraldické společnosti ve Varšavě.

Výrazné stopy zanechal Müller v oboru archivnictví. Jde o studie z dějin archivnictví, o přínos pro archivní teorii. I zde však akcentujme i jeho pozoruhodný vliv na archivní praxi. Nejde zdaleka jen o připomínky k archivní legislativě a k organizaci české archivní sítě, ale rovněž o členství v řadě stěžejních archivních grémií České republiky. Především pak o výkon funkce ředitele Zemského archivu v Opavě. V čele této instituce stojí od roku 1989 nepřetržitě. Opavskému Zemskému archivu vtiskl naprosto jednoznačně své představy o jeho organizaci a formě jeho pracovní činnosti. Na bázi někdejšího Oblastního archivu v zaniklém Severomoravském kraji a jeho okresních archivů vytvořil obdivuhodně fungující jednotku v dimenzi nejen celostátní, ale i mezinárodní. Kromě vlastní „pečovatelské“ a badatelům zpřístupňujících funkcí akcentoval i jeho odbornou činnost, což je skutečností více než obdivuhodnou. Karel Müller dnes fakticky představuje doyena českého archivního sboru.

Všechny uvedené sféry by úspěšně naplnily dva či tři profesionální životy historika. V případě Müllera však zdaleka nevyčerpávají celou entitu jeho pracovní činnosti. Působí totiž i pedagogicky na vysokých školách konkrétně na Filozofické fakultě Palackého univerzity v Olomouci a na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě. Stranou nenechává ani popularizaci svých historických bádání.

PhDr. Karel Müller patří k osobnostem, které výrazným způsobem formovaly oblasti svého profesního působení, které se svým hluboce lidským přístupem vepsaly s neuvěřitelnou hloubkou do působení kolektivů, v jejichž čele stály. Při ohlédnutí za svým dosavadním během životem může být právem hrdý na dosažené výsledky i na své postoje a prosazovaná řešení.

sbornik_2_2018_náhled.indd 121 27.06.2019 12:35:30

Milý Karle, myslím, že všichni, kdo Tě měli možnost poznat, si odnesli jen ty nejpozitivnější dojmy. A přeji Ti nejen pevné zdraví a mnoho dalších pracovních úspěchů, ale i trvaní Tvého neutuchajícího optimismu a pokračující radost ve Tvé rodině.

Zdeněk Jirásek

Pavel Zatloukal: 70 let

Kultura, to nejsou a priori instituce, akademie, univerzity, muzea a galerie, divadla, knihovny; kultura spočívá ve sdílení hodnot člověkem a lidmi, tkví v pospolitostech, jimž instituce usnadňují jejich fungování. Připomenutí životního jubilea prof. Pavla Zatloukala, které připadlo na 24. říjen 2018, podle mého soudu nelze ani jinak započít: Muzeum umění v Olomouci, jehož byl faktickým tvůrcem a ředitelem od roku 1990 do jara 2013, formoval do podoby kulturní instituce jakožto široce otevřené pospolitosti lidí – umělců, historiků umění, návštěvníků. Nikomu se mimo profesora Zatloukala v polistopadovém Československu, resp. pozdější České republice nepodařilo prakticky z ničeho vytvořit instituci zamřenou na dokumentaci a prezentaci výtvarného umění, která by získala skvělé provozní zázemí (v rekonstruovaném objektu někdejšího městského špitálu svatého Ducha) a výstavní sály (tamtéž a v Arcidiecézním muzeu, na které navazuje další část provozního zázemí) a současně paralelně k velkým investičním akcím rozvíjela ambiciózní akviziční, ediční a prezentační činnost začasto s mezinárodním přesahem. Koneckonců prostý fakt, že Muzeum uměnízprvu fungovalo na bázi města a dnes je státní příspěvkovou organizací, už to stejně jako mnohé další, jež lze uvést na jeho adresu, co bylo soustředěno do bilančních publikací (např. Muzeum umění Olomouc 1951–2011, ed. Pavel Zatloukal, Olomouc 2012; Arcidiecézní muzeum Olomouc, eds. Pavel Zatloukal – Ondřej Jakubec, Olomouc 2009) je vlastně jen pouhou částí aktivit profesora Zatloukala. Druhou část tvoří aktivity badatele, historika umění, popularizátora a aktivního obránce památek zdaleka ne jen moderní architektury. Zdá se, že nemůže být ani jinak, ovšem obhlížíme-li bezmála třicetiletí polistopadového vývoje českých kulturních institucí – konkrétně paměťových institucí, muzeí a galeriízejména – vidíme, co mimořádného se v Olomouci díky profesoru Zatloukalovi událo. Atrpce dodáváme, že tam, kde takovouto osobnost neměli či nemají, nepomohly ani peníze, ani politická vůle, ani jakkoliv skvělá tradice.

Pavel Zatloukal absolvoval v roce 1973 studia na filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci prací Urbanistický vývoj Olomouce v letech 1876–1945. Její oponent ing. Josef Kšír vyzdvihl její originalitu a je vskutku zaznamenáníhodné, že mladý člověk s koncem vysokoškolských studií stanul na počátku profesní dráhy – obrazně řečeno – s textem, jimž pozornost obrátil k Rakousko-Uhersku a meziválečnému Československu, což byly duchovní pevniny v normalizačním infernu zakázané. Ovšem volba to byla pochopitelná, protože Pavel Zatloukal ve františkojosefinské epoše intuitivně vytušil takovou míru svobody a duchovní autonomie, kterou mu – a celé jeho generaci – současnost nemohla nabídnout. Po roce 1989 se tento přístup stal základem otevřenosti pro proměnu chápání minulosti před rokem 1918, ale mravní étos volby neztratil svou příkladnost ani po Listopadu, ba právě naopak. Ale setrvejme ještě chvíli v předlistopadovém období. V roce 1986 vyšel jeho Historismus. Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku – publikace čítající pouhých 72 stran, a přesto dnes legendární. Pavel Zatloukal poznání problematiky sice později významně rozšířil a obohatil (*Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2002; *Meditace o architektuře. Olomouc – Brno – Hradec Králové 1815–1915*, Praha 2016; *Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce*, Brno 2006), ovšem Historismus sehrál v období na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století naprosto klíčovou roli v obratu badatelů mladších generací k rakouskému 19. století, nazíranému z moravské či slezské perspektivy – a budiž zdůrazněno, že Rakouské Slezsko bylo zde poprvé tematizováno jako středoevropský region ve smyslu umělecké kultury. Koneckonců stačí se podívat do poznámkového aparátu této publikace, abychom seznali, že Pavel Zatloukal neměl předchůdce; byl to on sám, jenž založil tradici zájmu o františkojosefinskou epochu jakožto specifickou epochu v dějinách architektury na Moravě a ve Slezsku, což koneckonců dosvědčuje také studie *Přehled architektury historismu na Moravě* (Umění 1980). Díky kvantitě poznatků – množství informací je vskutku udivující – i kvalitě poznání – nikdy nepodlehl planému ideologizování a možno přímo říci kádrování architektury, což je jev žel dodnes obvyklý – mohl vytvořit bázi, z níž mladší generace spolehlivě vycházely a stále vycházejí.

Pavel Zatloukal umně spojil odkaz pamětníků, s nimiž ještě měl možnost se potkat – platí to o vzpomenutém Josefu Kšírovi (1892–1978) obdobně jako o potomcích olomouckých rodin, díky jimž získal cenné materiály,

sbornik_2_2018_náhled.indd 122 27.06.2019 12:35:30

připomenuté v řadě často rozptýlených textů (např. *Neznámé dílo Jana Kotěry*, Vlastivědný věstník moravský 1986; *Vodní elektrárna a rodinný dům v Háji u Mohelnice*, Severní Morava 1984) – se zájmy historika umění a muzejníka. Tento rekonstrukční interes, toto úsilí poznat a alespoň z fragmentů evokovat dávno zaniklé milieu nejvíce vyzařuje z publikace o slavné olomoucké vile Primavesi (1990).

Nutno vyzdvihnout, že Pavel Zatloukal spojil zájem o střední Moravu a Ostravsko. Nejprve tak učinil pozorností, kterou věnoval urbanistovi Camillu Sitte (1847–1903), o němž prvně psal v roce 1979 v ročence okresního archivu v Olomouci a posléze ve stati uveřejněné ve sborníku *Historické vědomí v českém umění 19. století* (1981). Dalším tématem, jež v badatelském úsilí Pavla Zatloukala spojuje moravský a slezský prostor, se stalo lázeňství: Prvně je zaznamenáváme v textu *Architektura lázní Velké Losiny* (Vlastivědný věstník moravský 1983), zatím naposledy v rozsáhlé výpravné monografii *Slavné lázně Čech, Moravy a Slezska* (s Lubomírem Zemanem, Praha 2014)). Paralelně s formulováním parciálních témat moravské moderní architektury kladl důraz na muzejní dokumentaci prezentaci architektury – na budování sbírky architektury při někdejší Oblastní galerii výtvarného umění a na realizaci speciálních výstav. Prvá z nich proběhla v roce 1982 pod názvem Počátky moderní architektury na Moravě a ve Slezsku.

Postupně se k dokumentaci architektonického dědictví připojily teoretické aspekty, zejména otázky stylu a stylového pluralismu. Tak lze chápat příspěvek Pavla Zatloukala na konferenci Historická Olomouc v červnu 1986, v němž proti sobě postavil dva koncepty: přísný historismus Gustava Meretty, arcibiskupského stavitele pověřeného regotizací katedrály svatého Václava, a pozdní historismus, vyznačující se neortodoxním vztahem k historických příkladům jako materii k individuální tvůrčí aktivitě, což je atribut urbanistického konceptu Olomouce od Camilla Sitte. Tím nelze říci, že by stranil jedné koncepci a druhou zavrhoval; vždyť o Merettovi sepsal průkopnické pojednání, vydané v ročence okresního archivu v Olomouci za rok 1987! Problém stylu se pak opět bude vynořovat zejména v souvislosti s problematikou architektury přelomu 18. a 19. století a s nejvýznamnějším dobovým tématem intelektuálních diskusí, teoretických reflexí i tvůrčího úsilí, jimž byl koncept anglického parku. Jeho poznání parciálně završila práce *Lednicko-valtický areál* (Praha 2012), připravená ve spolupráci se synem Ondřejem Zatloukalem a se zahraničním architektem a znalcem historické zeleně Přemyslem Krejčiříkem.

Muzejně-historiografická koncepce dějin architektury Moravy a Slezska Pavla Zatloukala postupem času získávala stále více na kontemplativním rozměru, stručně řečeno, od dokumentu se přesunul k příběhu, jejž dokument evokuje. Taková byla vynikající výstava Luk & lyra – ze sbírek Arcidiecézního muzea Kroměříž (eds. s Ondřejem Zatloukalem, Olomouc 2008) a setrváme-li v rovině architektury, pak rozhodně také dlouhodobá expozice Muzea umění v Olomouci, nazvaná po jisté významné architektonické soutěži, uskutečněné na počátku 20. století, Dům milovníka umění. Ta se v roce 2010 představila v rozšířené podobě v Mezinárodním centru kultury v Krakově. A mezinárodní visegrádská cena, kterou udělili ministři kultury zemí V4 v červnu 2016 olomouckému Muzeu umění, byla de facto dodatečným oceněním práce profesora Pavla Zatloukala.

Bylo by toho hodně, co by bylo možné napsat v jubilejním příspěvku k rozsáhlému společenskému angažmá Pavla Zatloukala v institucích, jež lze právě díky němu chápat jako instituce svrchovaně kulturní. Zejména stojí za připomenutí věci a fakta, která zůstávají ve skrytu. Například byl to Pavel Zatloukal, který stál po Listopadu u zrodu obnovené katedry dějin umění filozofické fakulty UP v Olomouci, ač paradoxně a – zdůrazňuji ke své lítosti – bohužel na ní nikdy neučil! Byl to Pavel Zatloukal, který spolu s Kaliopi Chamonikolou napomohl nebo lépe řečeno umožnil také realizaci opavské části velké výstavy Od gotiky k renesanci, zaštítěné Moravskou galerií a Muzeem umění (v situaci, kdy tehdejší vedení Slezského zemského muzea bylo k věci vůčihledě lhostejné). Takovýchto situací bychom mohli připomenout mnoho. A právě proto si také na stránkách Slezského sborníku připomínáme životní jubileum profesora Pavla Zatloukala jako znalce středoevropské kultury a badatele, historika umění a muzejníka, organizátora a vysokoškolského pedagoga, výjimečné osobnosti našeho času.

Pavel Šopák

sbornik_2_2018_náhled.indd 123 27.06.2019 12:35:30

sbornik_2_2018_náhled.indd 124 27.06.2019 12:35:30

Bibliografická příloha / Bibliography

BOŽENEK, Karel: *Hudba v rakouském/českém Slezsku v minulosti i přítomnosti: muzikologické studie II* / Karel Boženek, Karel Steinmetz, Jan Mazurek. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2018, 159 s.
ISBN 978-80-7599-030-3
Publikaci tvoří deset studií zabývajících se hudební kulturou ve Slezsku od středověku po současnost. Pozornost je věnována hudebně dramatickým centrům, operním společnostem při opavském divadle, národopisným výstavám a dalším tématům.

BŘEČKOVÁ, Kateřina: *S knížaty u stolu: kuchyně a kultura stolování na středověkých vévodských dvorech v Opavě a Ratiboři* / Kateřina Břečková, Miroslava Cejpová, Hana Fabiánová, Petra Kaniová, František Kolář, Irena Korbelářová, Barbara Marethová, Dalibor Prix, Romana Rosová, Hedvika Sedláčková, Romuald Turakiewicz, Michal Zezula. Ostrava – Ratiboř: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, ve spolupráci se Slezskou univerzitou v Opavě a Powiatem Raciborskim, 2018, 271 s.
ISBN 978-80-88240-03-7
Doprovodná publikace ke stejnojmenné výstavě konané 29. 6. – 31. 10. 2018 v prostorách Státního zámku v Hradci nad Moravicí a Piastovského zámku v Ratiboři. Výstava je součástí česko-polského projektu Kuchyně a kultura stolování na středověkých knížecích dvorech v Opavě a Ratiboři. Zaměřuje se na téma stolování ve dvou historických rezidenčních městech, která pojí 150 let trvající společná historie po sňatku piastovské kněžny Anny Ratibořské s Mikulášem II. Opavským.

CZERNEK, Przemysław: *Československá a polská architektura na Těšínském Slezsku v meziválečném období = Czechosłowacka i polska architektura na Śląsku Cieszyńskim w okresiemiędzywojennym* / Przemysław Czernek, Mariusz Makowski; ed.: Irena Cichá. [Bystřice]: Ducatus Teschinensis, 2018, 205 s.
ISBN 978-80-906986-2-8
Kniha dokumentuje rozvoj měst na Těšínském Slezsku v meziválečném období. Rozdělení hranice v roce 1920 vytvořilo nové ekonomické podmínky, bez nichž by nevznikl Český Těšín. Publikace oslavuje sté výročí nezávislosti Polska a vzniku Československa. Historie nebyla vždy růžová a architektura představuje neutrálního společného jmenovatele pro meziválečnou historii Těšínského Slezska na polské i československé straně.

EMMERT, František: *Češi ve wehrmachtu*. / František Emmert. Praha: Mladá fronta, 2018, 224 s.
ISBN 978-80-204-5044-9
Česká historiografie dlouho zcela opomíjela či dokonce zamlčovala fakt, že tisíce českých mužů musely za 2. světové války proti své vůli nedobrovolně sloužit v německé armádě. Kniha přináší osm osobních svědectví Čechů z národnostně smíšeného Těšínska a Hlučínska, kteří zaplatili krutou cenu za válku hned několikrát: nuceně oblékli uniformu německého wehrmachtu, procházeli výcvikem i bojovým nasazením, někteří z nich po zajetí sloužili v československých jednotkách, po skončení války se často nesmírně obtížně vraceli domů – a v dalších letech je zpravidla čekaly perzekuce nebo celoživotní dřina v uhelných dolech.

sbornik_2_2018_náhled.indd 125 27.06.2019 12:35:30

K příběhům těšínských Čechů je přiřazeno také neméně zajímavé vyprávění říšského Němce, který československé občanství získal až po válce – jako na doklad toho, že válka si opravdu nevybírá.

KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska* / Jaroslav Klenovský. Praha: Grada Publishing, 2018, 383 s.
ISBN 978-80-271-0642-4
Památky židovské kultury jsou dnes právem ceněnou součástí spektra hmotných pamětihodností naší minulosti. Historické podmínky uplynulých staletí vždy jasně určovaly charakter židovského osídlení. A od něho se pak odvíjelo pojetí (stáří, vzhled, velikost apod.) nemovitých památek, z nichž se do dneška dochovaly jen některé. Cílem tohoto encyklopedického svazku je popsat židovské nemovité památky na území Moravy a Slezska v komplexnosti, tzn. ty dochované i ty již zaniklé. Text v knize je doplněn více než 1200 dobových i nových fotografií a kreseb.

KOCOUREK, Jaroslav: *Český atlas. Severní Morava a Slezsko* / Jaroslav Kocourek. Praha: Freytag&Berndt, 2018, 448 s.
ISBN 978-80-7445-182-9
Další svazek Českého atlasu, věnovaný severní Moravě a Slezsku, je součástí dosud nejrozsáhlejšího obrazového vlastivědného průvodce o naší zemi. V celkem devíti svazcích je představeno více než 6 000 lokalit a objektů, dokumentovaných asi 30 000 fotografiemi, ilustracemi a stovkami map a plánků.

MAJER, Petr: *Československí legionáři z Těšínska* / Petr Majer, Zbyšek Ondřeka, Jan Saheb. Těšín : Muzeum Těšínska, 2018, 223 s.
ISBN 978-80-86696-50-8
Publikace představuje výsledek několikaleté badatelské činnosti Petra Majera z Československé obce legionářské a nezávisle na tom probíhajícího archivního výzkumu odborných zaměstnanců Muzea Těšínska. Prokázal, že z Těšínska pocházelo nejméně 841 československých legionářů. Katalog obsahuje jména legionářů, jež pocházeli z obcí a měst ležících jak na dnešním českém, tak i polském území, protože v době, kdy legionáři do československých legií vstupovali, platily původní zemské hranice. Doprovodné texty ilustrují mimořádně složité sociální, jazykové a národnostní poměry v době, kdy se obyvatelé rozhodovali pro odchod do československých legií. Kniha je doplněna dobovou administrativní mapu s vyznačením původních zemských hranic Těšínska a četnými dobovými fotografiemi a pohlednicemi, její součástí je i jmenný a místní rejstřík.

SKALIČKA, Vít: *Slovník nářečí Opavského Slezska: okolí Opavy, Hlučínsko, předměstí Ostravy-Poruby, Nízký Jeseník a Poodří, polské příhraničí* / Vít Skalička. Ve Stěbořicích: Matice slezská, 2018, 204 s.
ISBN 978-80-907424-0-6
Další knížka o nářečí z opavské části Slezska – tentokrát abecední přehled lexika po našemu! Volně navazuje na knihu Opavština pro samouky, která podává mluvnický přehled a představuje slovní zásobu tématicky. Publikace obsahuje více než 4000 výrazů, přes 250 ilustrací, mapky, rejstřík a seriál článků o lexikálních jevech. Pokrývá oblast okolí Opavy, Hlučínska i předměstí Ostravy-Poruby.

sbornik_2_2018_náhled.indd 126 27.06.2019 12:35:30

Topografie obcí rakouského Slezska se zohledněním správních reforem v letech 1846–1855: (na podkladě konskripcí z let 1846 a 1850/51). **Ostrava: Ostravská univerzita, 2018, 151 s.**
ISBN 978-80-7599-021-1
Formou edice byla v této knize zpřístupněna data z konskripcí z l. 1846 a 1850/51 pro Rakouské Slezsko, a to údaje o obyvatelstvu, vojsku a průmyslu. Soupisy byly vztaženy ke správním reformám, jež v daném období proběhly, takže data byla tříděna podle administrativních jednotek, tzn. původně krajů, poté politických a soudních okresů (reforma 1848-1850) a nakonec smíšených okresů (reforma 1854-1855). Počty obyvatel za lokality jsou součtem domovsky příslušných lidí, počty obyvatel okresů a zemí představují reálně přítomné jedince, ale konskripce probíhaly několik měsíců. Další statistická data, např. počty dobytka, jsou zcela orientační a o skutečném stavu vypovídají jen okrajově. Informace k průmyslu se uváděly jen k lokalitám, v nichž nějaké podniky existovaly. (Na podkladě konskripcí z let 1846 a 1850).

VAŘEKA, Marek: ***Proces modernizace zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1742–1848*** **/ Marek Vařeka. Ostrava: Ostravská univerzita, 2018.**
ISBN 9778-80-7599-035-8
Publikace se věnuje problematice modernizace v oblasti zemědělství. Modernizaci v Rakouském Slezsku ukazuje jako dlouhodobý proces, zahájený Marií Terezií, který měl dvě základní fáze a výrazným způsobem přispěl k proměnám primárního sektoru. Současně ukazuje, jak důležitou roli sehrávaly v této oblasti státní zásahy. Publikace sleduje aplikaci státních norem v jednotlivých oblastech (rostlinná i živočišná produkce) a přibližuje doposud málo probádané fenomény lesních řádů a zemědělských společností.

Sestavila Alena Volná

sbornik_2_2018_náhled.indd 127 27.06.2019 12:35:30

sbornik_2_2018_náhled.indd 128 27.06.2019 12:35:30

Autoři / Autors

Mgr. Martina Dragonová, Ph.D. (dragonova@szm.cz)
Slezské zemské muzeum, Opava

PhDr. Jiří Neminář (neminar@muzeum-hlucinska.cz)
Muzeum Hlučínska, Hlučín

Mgr. Jakub Pokoj (jakub.pokoj@student.uj.edu.pl)
Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków

Mgr. Monika Szturzová (szturzova@szm.cz)
Slezské zemské muzeum, Opava

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D. (sopak@szm.cz)
Slezské zemské muzeum, Opava

Dr. hab. Rafał Riedel, prof. UO (riedelr@wp.pl)
Instytut politologii Uniwersytetu Opolskiego, Opole

PhDr. Václav Velčovský, Ph.D. (vaclav.velcovsky@seznam.cz)
Ústav bohemistických studií Filozofické fakulty Karlovy univerzity, Praha

sbornik_2_2018_náhled.indd 129 27.06.2019 12:35:30

sbornik_2_2018_náhled.indd 130 27.06.2019 12:35:30